

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

МАКРОЕКОНОМІКА

Конспект лекцій

для студентів спеціальностей

С1 Економіка та міжнародні економічні відносини, С3 Міжнародні відносини, D1 Облік і оподаткування, D2 Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок, D3 Менеджмент, D5 Маркетинг, D7 Торгівля

Затверджено
редакційно-видавничою
радою університету,
протокол № 2 від 26.06.2025 р.

Конспект лекцій з дисципліни «Макроекономіка» для студентів спеціальностей С1 Економіка та міжнародні економічні відносини, С3 Міжнародні відносини, D1 Облік і оподаткування, D2 Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок, D3 Менеджмент, D5 Маркетинг, D7 Торгівля/уклад. Н.М. Волоснікова та інш. – Харків: НТУ «ХПІ», 2025. – 172 с.

Укладачі: Н.М. Волоснікова, Ф.В. Абрамов, Н.Н. Губанова, Т.А. Дяченко, С.О. Климова, Я.А. Максименко, Н.Б. Решетняк, В.В. Яцина

Рецензент А. С. Митрофанова

Кафедра загальної економічної теорії

ТЕМА 1. МАКРОЕКОНОМІКА ЯК НАУКА

- 1.1 Історія виникнення макроекономіки.
- 1.2 Макроекономіка як складова частина економічної науки.
- 1.3 Предмет і основні цілі макроекономіки.
- 1.4 Методологія макроекономічного аналізу.

1.1 Історія виникнення макроекономіки

Макроекономіка є однією з наймолодших економічних наук. В університетах світу її почали вивчати як окрему дисципліну тільки в другій половині, а в Україні – в 90-ті роки ХХ ст.

Макроекономічні ідеї почали складатися ще за Середньовіччя одночасно з формуванням національних держав. Зокрема, концепції меркантилістів обґрунтовували необхідність формування централізованих національних держав і захисту національного ринку. Вважалося, що держава стає більш багатогою, коли володіє більшою кількістю грошей. А для цього необхідно стимулювати вивезення готової продукції, обмежувати доступ іноземних купців на внутрішній ринок. Представник школи фізіократів Ф. Кене розробив першу макроекономічну схему кругообігу, що відображала рух продуктів між основними секторами національної економіки й класами суспільства. Попередник класичної школи англійський економіст У. Петті вперше у світовій практиці дав оцінку національного доходу Англії, а джерелом економічного багатства нації вважав сферу виробництва.

Класична школа, насамперед в особі А. Сміта, створила теорію, в основі якої лежало розуміння ринкової економіки як системи, здатної до саморегулювання через механізм цін. Головним двигуном економічного розвитку виступає особистий інтерес кожної людини, обумовлений її прагненням до одержання прибутку. Ще один представник цієї школи – Д. Рікардо – сформулював важливу макроекономічну концепцію – теорію порівняльних переваг, що використовується для обґрунтування переваг «відкритої економіки» перед «закритою».

ХХ століття стало в історії економічної думки знаковим етапом **макроекономіки**. Опублікована в 1936 р. головна праця Дж. М. Кейнса «Загальна теорія зайнятості, відсотка й грошей» знаменувалася собою революційний переворот у розвитку економічної думки. Автор критикував класичну школу за тезу про здатність ринкових цін автоматично відновлювати рівновагу в економіці. Це підтвердила й «Велика депресія» 1929–1933 рр., стан економік розвинених країн миру. Дж. Кейнс вважається творцем системи державного регулювання економіки, що розглядалася їм як найважливіший інструмент досягнення рівноваги в економічній системі. Кейнс уперше розділив

науку на мікро- і макроекономіку. Він показав, що економіка країни в цілому не може бути адекватно описана в термінах простих ринкових відносин, а фактори, що управляють «великою» економікою, не є просто підсумовуванням факторів, керуючих поведінкою її «малих» частин. Предметом особливої уваги Кейнса була проблема зайнятості, циклічний розвиток економіки.

Зміни, що відбулися в останній третині ХХ ст., у світовій економіці підтвердили, з одного боку, фундаментальний характер багатьох положень кейнсіанства, а з іншого боку, показали необхідність подальшого розвитку макротеорії. У цих умовах активно розвиваються різні напрямки неокласичної теорії – монетаризм, теорія раціональних очікувань, економіка пропозиції, які обґрунтовували переваги ринкового механізму перед державним регулюванням економіки. Нарешті, активно розвивається теорія суспільного вибору, тобто область застосування економічних методів аналізу до нетрадиційних сфер для економіки (політичні вибори, злочинність, імміграція).

У цілому макроекономіка як наука ще не досягла своєї цілісності. І хоча цілий ряд теоретичних положень розділяють всі макроекономісти, багато питань функціонування національної економіки є предметом гострої полеміки.

1.2 Макроекономіка як складова частина економічної науки

Економіка стала наукою після того, як її засновники довели, що основним джерелом багатства нації є ефективна форма організації суспільного господарства. Предметом економічних досліджень стали відносини між людьми із приводу виробництва, розподілу й використання благ в умовах обмежених ресурсів. Визначення шляхів підвищення ефективності національної економіки впливає на рішення основної проблеми суспільства: протиріччя між необмеженими матеріальними потребами людей й обмеженими економічними ресурсами.

Якщо мікроекономічний аналіз присвячений вивченню поведінки окремих економічних суб'єктів (споживачів, виробників), виявленню умов і механізмів, що забезпечують сумісність їхніх планів, то макроекономічний

аналіз спрямований на виявлення результатів функціонування національної економіки в цілому. У макроекономіці досліджуються фактори, що визначають національний продукт і національний дохід, рівень безробіття й інфляції, стан державного бюджету й платіжного балансу, темпи економічного зростання.

Незважаючи на відносну самостійність мікроекономіки й макроекономіки, їхні висновки щодо сутності економічних явищ і закономірностей часто доповнюють один одного. В останні роки в економічній теорії велика увага приділяється мікроекономічному обґрунтуванню макроекономічних концепцій.

Для розуміння предмета дослідження макроекономіки важливо розрізняти **національне рахівництво й макроекономіку** у власному сенсі цього слова. У

рамках національного рахівництва визначаються значення макроекономічних параметрів з метою одержання інформації про те, як економіка функціонувала і які досягнуті результати. Ця інформація служить для визначення ступеня реалізації намічених цілей, вироблення економічної політики, порівняльного аналізу економічних потенціалів різних країн. На основі таких даних відбувається корегування макроекономічних концепцій і розробка нових.

Власне макроекономіка являє собою моделювання економічних явищ і процесів на основі певних теоретичних концепцій. Мета такого аналізу – визначити закономірності формування макроекономічних понять, зв'язків і показників. Логіку такого аналізу можна представити у вигляді схеми (див. рис. 1.1).

Макроекономічними поняттями й показниками цікавляться широкі верстви населення. Поточні доходи людей безпосередньо залежать від рівня національного доходу й зайнятості. Цінність сімейного майна прямо пов'язана з темпом інфляції. Стан платіжного балансу країни значною мірою визначає ступінь свободи пересування її жителів через державні кордони. Макроекономіка впливає на економічну політику уряду. Від поточних значень макроекономічних індикаторів у вирішальній мері залежать результати виборів в органи влади. Все це визначає практичну значимість розуміння макроекономіки.

Об'єкт макроекономіки як науки – це національна економіка, тобто сукупність домогосподарств, фірм, держави та її установ в межах певного природного середовища й державної території. Національна економіка має дві сторони, кожна з яких характеризується відповідними показниками. Це матеріально-речовинна або фізична економіка (національні ресурси й виготовлені блага) і монетарна або грошова економіка (гроші й ціни).

Рис. 1.1 – Логіка створення економічних концепцій

1.3 Предмет і основні цілі макроекономіки

Об'єкт макроекономіки як науки – це національна економіка, тобто сукупність домогосподарств, фірм, держави та її установ в межах певного природного середовища й державної території. Національна економіка має дві сторони, кожна з яких характеризується відповідними показниками. Це матеріально-речовинна або фізична економіка (національні ресурси й виготовлені блага) і монетарна або грошова економіка (гроші й ціни).

В національній економіці діють три основних **економічних суб'єкти**: домогосподарства, фірми й держава. **Домогосподарство** – це економічна одиниця, що складається з одного або більш людей, які володіють ресурсами, забезпечують ними економіку й одержують за них доходи, які використовуються для покупки споживчих благ. Для простоти аналізу вважається, що число домогосподарств у національній економіці збігається з кількістю родин у країні. **Фірма** – це ділова одиниця, що використовує куплені в домогосподарств ресурси для виробництва благ і володіє або управляє одним або декількома підприємствами. **Держава** – сукупність державних інститутів й установ, що виконують важливі економічні функції, які забезпечують реалізацію економічної активності держави з метою стабілізації національної економіки.

Необхідність виробництва величезної кількості товарів і послуг, узгодження інтересів всіх економічних суб'єктів припускає створення

відповідних механізмів функціонування національної економіки. Спосіб організації національної економіки називається **економічною системою**. Основними її елементами є: способи рішення основних проблем організації економіки; механізми реалізації власності на виробничі ресурси й зроблені блага; механізми розподілу й перерозподілу створеного національного продукту; механізми взаємозв'язку фізичної й монетарної економіки й т. п.

Прийнято виділяти такі **типи** економічних систем: **неринкові** (засновані на натуральному господарстві); **ринкові** (засновані на товарному господарстві, приватній власності на ресурси й гнучкому ціновому механізмі) і **адміністративно-командні** (державна власність на ресурси, централізоване планування й керування виробництвом в умовах товарного господарства). У свою чергу, для кожної країни характерна своя, **національна модель** економічної системи, тому що країни відрізняються способами політичного керування, рівнем економічного розвитку, соціальними умовами, особливостями менталітету нації й т. п. У країнах, які рухаються від командної до ринкової економічної системи, існує перехідна економіка, у якій особливим образом з'єднуються ознаки й ринкової, і командної економіки. Українська модель економіки формується з початку 90-х років ХХ ст. і характеризується своїм розумінням ролі держави.

Макроекономіка вивчає сучасне ринкове господарство, тобто соціально орієнтоване ринкове господарство (змішану економічну систему). Модель «макроекономіки» вважається найбільш динамічної й оптимальної, якщо вона сполучає в собі: позитивні результати індустріального розвитку епохи науково-технічної революції; конкуренцію приватних власників ресурсів; розумні традиції; масовеспоживання економічних благ; державне регулювання економічних процесів коригувального характеру.

Предмет макроекономіки – закономірності ефективного функціонування економічної системи в цілому. Макроекономічна теорія може бути позитивна й нормативна. Перша спрямована на обґрунтування висновків, які пояснюють сучасний стан економічного розвитку країни; друга – на вироблення рекомендацій щодо того, як поліпшити існуюче положення в економіці й домогтися її розвитку.

Макроекономіка приділяє особливу увагу **чотирьом сферам**, які можна виділити в національній економіці: виробництву, зайнятості, цінам і зовнішньоекономічним зв'язкам. У сфері виробництва створюються товари й послуги для задоволення різноманітних потреб людей. Всі країни зацікавлені в збільшенні обсягу національного виробництва, що дає можливість підвищувати рівень життя населення й вирішувати багато складних проблем суспільства. Особливе значення в житті кожної людини займає сфера зайнятості, що нерозривно пов'язана зі сферою виробництва. Макроекономіка досліджує рівень зайнятості, причини безробіття, її вплив на різні макроекономічні параметри. Динаміка цін впливає на поведінку всіх економічних суб'єктів.

Тому макроекономіка намагається виявити причини й наслідки зростання цін, простежити взаємозв'язок між інфляцією й безробіттям. Тож макроекономіка досліджує умови досягнення зовнішньоекономічної рівноваги країни.

Всі країни з ринковою економікою мають своєю стратегічною метою досягнення макроекономічної стабільності. З цього погляду всі явища макроекономіки вивчаються з позиції їхньої відповідності певним критеріям – цілям сукупної господарської діяльності. **Макроекономічна мета** – це оцінне судження, прийняте на цей час наукою за норму (ідеал) бажаного стану якого-небудь економічного процесу. Сьогодні в західній і вітчизняній навчальній літературі звичайно називають вісім основних макроекономічних цілей, з яких виділяють чотири найбільш важливих, відповідних виділеним вище чотирьом сфери національної економіки. Розглянемо їх:

1. Економічне зростання означає позитивну динаміку сукупності економічних ресурсів, благ і доходів. Макроекономіка в стані росту здатна вирішувати такі завдання, як нагромадження капіталу, майна, споруджень, запасів і т. п.; підвищення рівня життя громадян; соціальний розвиток і багато інших.

Уважається, що за інших рівних умов є два проблемних стани росту. Перший стан називають нульовим ростом. Це досить складне явище, що може відображати стагнацію господарського розвитку. Разом з тим і за нульового зростання можливі прогресивні зміни (наприклад, позитивна динаміка в ряді прогресивних галузей: електроніці, телекомунікаціях, виробництві побутової техніки, будівництві й інших), які, перекиваючи втрати, стають джерелами для наступного позитивного росту. Другий стан росту характеризується як негативна динаміка макроекономіки (спад або криза). Якщо суспільство має гарну інституціональну опірність до різного роду «господарських хвороб», то спад може активізувати такі «імунні» механізми, як конкуренцію, інвестиційну активність, відновлення виробничого апарата, підвищення якості товарів.

Економічний ріст суперечливий. Так, технологічний ріст може приводити до забруднення навколишнього середовища, росту професійних захворювань, техногенним катастрофам, але одночасно із цим і до збільшення маси і якості споживчих товарів, підвищення життєвого рівня людей. Тому основна проблема зараз – це пошук стану оптимального сталого економічного зростання, тобто гармонійний розвиток технологічної, природної й соціальної сфер життя суспільства.

2. Оптимальна (повна) зайнятість – це такий рівень зайнятості, коли всі хто бажає й здатний працювати, знаходять роботу. Таким чином, кожна людина має можливість реалізувати свої професійні здатності.

3. Економічна ефективність означає, що економіка країни повинна функціонувати з максимальною віддачою у вигляді сукупності створених благ при досягненні мінімуму народногосподарських витрат (при раціональному використанні обмежених виробничих ресурсів). Макроекономічна ефективність,

як правило, розглядається на трьох основних рівнях: технологічному, економічному й соціальному. Досягнення ефективності на кожному з рівнів означає виконання глобального макроекономічного оптимуму (оптимуму В. Парето).

Перший рівень макроекономічної ефективності визначається критерієм повноти (максимуму) використання технологічних можливостей народного господарства. Це означає, що всі ресурси задіяні в народному господарстві й ніхто не може виграти від зміни переміщення ресурсів без погіршення положення іншого. Другий рівень ефективності виражає те, що необхідно домогтися такої структури виробництва національного продукту, що забезпечує оптимум стану потоків доходів і витрат, певне співвідношення виробництва засобів виробництва й предметів споживання. Третій рівень – припускає, що громадяни країни хотіли б повніше реалізувати свої соціальні інтереси за межами безпосереднього виробництва. А це означає, що повинне бути максимізоване співвідношення виробництва предметів споживання й засобів виробництва на користь перших.

4. Стабільний рівень цін. Дана макроекономічна мета означає однакову ефективність цін для всіх економічних суб'єктів. Тобто, ніхто не виграє й не програє в результаті інфляції або дефляції. Таким чином, ціни не спотворюють положення речей в економіці.

5. Економічна свобода як макроціль припускає, що основні суб'єкти макроекономіки в рамках законів цивільного суспільства самі, без обмежень ухвалюють рішення щодо шляхів найбільш доцільної реалізації своїх інтересів. Принцип економічної свободи не допускає насильницького придушення конкуренції форм власності, технологічних і соціальних укладів життя, замкнутість національних господарських систем і подібних нерациональних обмежень.

6. Економічна рівність (справедливий розподіл доходів) як макроціль означає, що нормальний розвиток економіки повинен приводити до формування в суспільстві так званого «середнього класу». Інакше кажучи, у національній економіці неприпустима як крайня вбогість основної маси населення, так і надмірна розкіш вузької групи правлячої еліти. Економічна диференціація багатства й доходів повинна бути, але вона не повинна приводити до драм у національній економічній політиці.

7. Економічна безпека як макроекономічна мета – це забезпеченість в ідеалі всіх громадян економічними благами не нижче так званого прожиткового мінімуму й захист їх від економічних ризиків. Передбачається, що це дозволить реалізувати будь-якому громадянину його основні права й обов'язки на рівні прийнятих соціальних норм (Конституція країни). Для цього держава створює різні фонди: соціального, медичного, трудового, пенсійного страхування, стимулюється система заощаджень населення, створення недержавних страхових фондів.

8. Зовнішньоторговельний баланс як макроціль означає, що в ідеалі кожна держава, вступаючи в міжнародні економічні відносини, повинне жити за своїми можливостями, не наносячи господарського збитку іншим країнам світової економіки. Національна економіка повинна мати стабільний курс національної валюти, розумний баланс міжнародної торгівлі й міжнародних фінансових відносин.

Одночасне досягнення всіх макроекономічних цілей практично недосяжно. Тому звичайно виділяються пріоритетні цілі, для досягнення яких і формується відповідна економічна політика. Макроекономіка аналізує **чотири основних види макроекономічної політики**:

1. фіскальну;
- 2) політику доходів (соціальну);
3. монетарну;
4. зовнішньоекономічну.

1.4 Методологія макроекономічного аналізу

Для вивчення закономірностей функціонування національної економіки економісти використовують різні методи й прийоми, які в сукупності називають методологією макроекономіки.

У першу чергу особливістю макроекономічного аналізу є використання агрегованих величин. Агрегування – це об'єднання окремих одиниць в одну, сукупну, що характеризує рух економіки як єдиного цілого. Агрегуванню піддаються економічні суб'єкти. Макроекономічний погляд на народне господарство розрізняє в ньому лише чотири економічних суб'єкти: сектор домашніх господарств, підприємницький сектор, державний сектор і зарубіжжя. Так, сектор домашніх господарств включає всі приватні осередки всередині країни, діяльність яких спрямована на задоволення власних потреб. Підприємницький сектор являє собою сукупність всіх фірм, зареєстрованих усередині країни. Під державним сектором маються на увазі всі державні інститути й установи. Закордонний сектор містить у собі економічних суб'єктів, що мають постійне місцезнаходження за межами даної країни, а також іноземні державні інститути.

При макроекономічному дослідженні агрегуванню піддається характер поведінки фізичних й юридичних осіб у господарському житті. До найважливіших макроекономічних функцій відноситься, наприклад, функція споживання домашніх господарств, що описує зміну попиту сектора домашніх господарств як єдиного цілого на споживчі блага, або функція попиту на працю, єдину для всього підприємницького сектора.

Макроекономічне агрегування поширюється й на ринки. Вся безліч ринків окремих благ, що є предметом мікроекономічного аналізу, у макроекономіці агрегується в єдиний ринок благ. Останні можуть бути й засобом виробництва, і предметом споживання. Внаслідок згортання всієї безлічі реальних благ в одне

абстрактне зникає мікроекономічне поняття ціни блага як пропорції обміну одного товару на іншій. Предметом вивчення стає загальний рівень цін. З ринків факторів виробництва в макроекономіці, як правило, представлений ринок праці, на якому всі види праці агрегуються в один вид, і ринок капіталу. Як макроекономічний інструмент аналізу використовується ще один ринок, що був відсутній в мікроекономіці, – грошовий ринок. На цьому ринку взаємодіють попит та пропозиція національної валюти. Очевидними витратами макроекономічного агрегування є часткова втрата інформації й підвищення рівня абстракції економічних досліджень. У той же час завдяки агрегуванню полегшується виявлення сутності складних народногосподарських процесів.

У макроекономічних дослідженнях широко використовується метод наукової абстракції. Суть цього методу полягає в тому, що досліджуючи певне явище або процес, відокремлюються його випадкові, поверхневі або другорядні прояви, залишаючи лише стійкі й типові. Саме такий підхід дозволяє відкривати закони й теорії макроекономіки.

Спрощення економічної дійсності до доступного для огляду числа найбільш істотних взаємозв'язків лежить в основі макроекономічного моделювання. **Макроекономічні моделі** – формалізовані описи (логічні, графічні або математичні) різних економічних явищ і процесів з метою виявлення функціональних взаємозв'язків між ними.

Модель досліджуваного об'єкта, як правило, містить у собі дві групи елементів: відомі до моменту побудови параметри (екзогенні) і невідомі параметри, які треба визначити з аналізу (рішення) моделі. Побудувати модель функціонування системи – значить відшукати оператор (функцію), що зв'язує невідомі й відомі параметри моделі.

У макроекономічних моделях використовуються два види змінних показників. **Змінні потоку** – характеризують зміну економічних параметрів у часі (наприклад, розмір споживчих витрат за рік, число втративших роботу за квартал). **Змінні запасу** – характеризують стан об'єкта дослідження на певну дату (наприклад, державний борг на кінець року). Між цими видами змінних показників існує певний взаємозв'язок. По-перше, запас являє собою накопичені за певний проміжок часу потоки (державний борг дорівнює сумі дефіцитів державного бюджету). По-друге, потік – це різниця між запасами на початок і кінець періоду.

Залежно від обліку фактору часу розрізняються три види макроекономічних моделей: статичні, порівняльної статистики й динамічні. У статичних моделях значення ендогенних параметрів визначаються на певний момент часу. Якщо модель дозволяє визначити значення ендогенних параметрів у різні моменти часу, не описуючи процес переходу, то це – модель порівняльної статистики. Процес переходу економіки з одного стану в інший досліджується в

динамічних моделях, де всі змінні розглядаються як залежні від часу функції.

Так само, як й у мікроекономіці, макроекономічна система, її економічні суб'єкти, всі види агрегованих ринків прагнуть до досягнення рівноваги. Загальна логіка макроекономічного аналізу така: спершу визначаються умови рівноваги на кожному з ринків окремо, а потім виводяться умови одночасного досягнення рівноваги на всіх ринках.

Макроекономіка як наука виконує ряд функцій. **Теоретико-пізнавальна функція** складається з дослідження, відкриття та пояснення закономірностей розвитку національної економіки, явищ і процесів економічного життя суспільства. **Практична функція** полягає в тому, що макроекономіка на основі аналізу виробляє рекомендації для проведення ефективної економічної політики. **Світоглядна, психологічна, виховна функція** означає, що макроекономіка формує ринковий тип економічного мислення, психології й культури людей, сучасний світогляд. **Методологічна функція** макроекономіки означає, що сформульовані нею наукові подання про механізм функціонування національної економіки й категоріально-понятійний апарат використовують інші економічні науки – галузеві й функціональні.

ТЕМА 2. МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ

- 2.1 Система національних рахунків.
- 2.2 Суть ВВП і проблеми його підрахунку.
- 2.3 Методи підрахунку ВВП.
- 2.4 Номінальний і реальний ВВП.

2.1 Система національних рахунків

У державі постійно виникає необхідність отримання кількісної інформації про стан і динаміку розвитку економіки країни в цілому і в розрізі її секторів і галузей, про виробництво, розподіл, перерозподілі використання суспільного продукту. З цією метою використовується система національних рахунків. **Система національних рахунків (СНР)** є зведенням балансових економічних таблиць, в яких відбиваються витрати всіх суб'єктів економічної діяльності на придбання товарів і послуг і їх доходи від участі в господарській діяльності. Для кожного з макроекономічних суб'єктів і для народного господарства в цілому складається система функціональних рахунків, в яких відбивається участь даного суб'єкта у виробництві благ, створенні, розподілі, перерозподілі і використанні доходу, в зміні майна, кредитуванні й фінансуванні.

Не дивлячись на те, що стандартна система національних рахунків розроблена Статистичною комісією ООН застосовується в світовій практиці з 1953 р. (нова версія розроблена спільно ООН, МВФ, Світовим банком, ОЕСР і Євростатом і прийнята в 1993 р.), в Україні вона почала упроваджуватися з переходом до ринкової економіки і розробляється Державним комітетом статистики. Слід, проте, відзначити, що не всі показники СНР ООН ще використовуються в Україні, оскільки національне рахівництво знаходиться всього лише на стадії становлення. Через формування ринкової економіки в Україні методологія СНР тут дещо відрізняється від прийнятих в міжнародній практиці стандартів.

СНР є узгодженою схемою для збору, опису і характеристики взаємопов'язаних основних потоків статистичної інформації, яка відноситься до виробництва, споживання, накопичення і зовнішньої торгівлі країни. Вона виконує ряд функцій: забезпечує інформацією, необхідною для розробки, проведення і контролю за ходом реалізації економічної політики держави, для економічного прогнозування, зумовлює наукові дослідження, націлені на краще розуміння закономірностей розвитку національної економіки, її структурних

особливостей, можливостей адаптації економіки до умов розвитку, що змінилися, дає можливість порівнювати результати економічного розвитку різних країн. СНР дає можливість встановити роль фінансово-кредитного механізму в розподілі і перерозподілі національного доходу, формуванні кінцевих доходів, вплив податкової політики на доходи, роль зовнішньоекономічної діяльності тощо. Система національного рахівництва є міжнародним стандартом оцінки основних економічних показників країни, який використовується для оцінки рівня життя населення не тільки усередині країни, але й для порівняння його з рівнем життя в інших країнах.

СНР заснована на бухгалтерському принципі подвійного запису і відображає в агрегованому вигляді рух товарів, послуг і доходів між основними секторами економіки.

Національне рахівництво є початковим пунктом макроекономічного аналізу, оскільки саме тут формуються і визначаються на основі даних статистичної звітності кількісні значення таких найважливіших макроекономічних показників як валовий внутрішній продукт, валовий національний продукт, чистий внутрішній продукт, національний дохід, особистий дохід, дохід у розпорядженні, національне багатство та ін.

2.2 Суть ВВП і проблеми його підрахунку

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – це сукупна ринкова вартість кінцевих товарів і послуг, створених на території країни за певний період (зазвичай за рік). Що це означає?

Насамперед це сукупна ринкова вартість. Це означає, по-перше, що ВВП показує результативність функціонування всієї економіки, багатьох галузей і величезної кількості підприємств, які разом складають народне господарство, тобто є агрегованим показником. По-друге, це є вартісний показник. Адже в країні виготовляється величезна кількість різноманітних товарів і послуг, порівняти які й відобразити у вигляді агрегованого показника можна тільки за допомогою грошової оцінки.

Далі слід враховувати, що всі товари і послуги діляться на кінцеві та проміжні, адже вони створюються працею величезної кількості людей, зайнятих в різних галузях, і проходять ряд стадій обробки. На кожній

подальшій стадії виробництва вартість товару збільшується, оскільки до витрат, здійснених на попередніх стадіях, додаються витрати даної. Ті товари, які виготовляються для подальшого використання в процесі виробництва, для переробки або перепродажу, називаються **проміжними**. **Кінцеві** ж товари, у вартість яких вже включені ціни проміжних товарів, призначені для кінцевого споживання. Саме вартість кінцевих товарів і включається у вартість ВВП, що

дозволяє позбавитися від повторного рахунку, штучного завищення його вартості, адже окремі частини готового товару можуть купуватися і продаватися кілька разів.

Потрібно також враховувати, що в будь-якій сучасній економіці частина чинників виробництва, а значить і доходів на них належать іноземним інвесторам. Тому при визначенні ВВП ми беремо до уваги результати діяльності як національних, так і іноземних економічних суб'єктів на території певної країни. Національні інвестиції також можуть працювати за кордоном. Результатом діяльності національного капіталу є **валовий національний продукт** (ВНП), тобто ринкова вартість кінцевих товарів і послуг, створених протягом року національним капіталом, що функціонує як на території нашої країни, так і поза її межами. ВВП і ВНП пов'язані між собою наступним співвідношенням: $ВВП = ВНП - СФД$, СФД – сальдо факторних доходів, що поступають з-за кордону, і факторних доходів, отриманих зарубіжними інвесторами в даній країні. В цілому різниця між ВВП і ВНП незначна і складає $\pm 1\%$ ВВП. Відповідно до рекомендацій статистичної служби ООН в більшості країн як основний показник вимірювання суспільного продукту використовується ВВП. У США і Японії використовується показник ВНП. У США крім ВНП і ВВП Економічна Рада при президентові розраховує **потенційний ВНП**, що показує виробничі можливості країни при повному використанні трудових ресурсів (природному рівні безробіття).

ВВП відображає підсумковий результат функціонування економіки країни і є об'єктом макроекономічного регулювання. Вперше підрахунок ВВП використано державними органами США в 1932 році. Родоначальником досліджень в даному напрямі є відомий американський економіст, лауреат Нобелівської премії 1971 року Саймон Кузнець (1901– 1985), що народився і здобув середню освіту в Харкові, розпочав здобуття вищої освіти у Харківському університеті, а потім закінчив в 1924 р. Колумбійський університет в США.

Але з ВВП не все так просто. Частина кінцевих товарів і послуг не приймає товарної форми (наприклад, державні послуги суддів, правоохоронних органів), інші підрахувати практично неможливо

(наприклад, роботу на себе, продукти і послуги, які виробляються і споживаються усередині домашніх господарств). З іншого боку, частина грошових виплат зовні дуже схожа на доходи, але, по суті, такими не є, бо не змінює обсяг валового виробництва, а значить, і до складу ВВП не включається. Тому при підрахунку ВВП не враховуються:

- 1) робота на себе, домашні послуги (тобто натуральне господарство, оскільки не приймає товарної форми);
- 2) непродуктивні операції:

а) фінансові операції:

– державні трансфертні платежі – бюджетні кошти для фінансування обов'язкових виплат населенню: пенсій, допомоги, стипендій, компенсацій, інших соціальних виплат, передбачених законодавством;

– приватні трансфертні платежі – кошти приватних осіб, фондів, організацій (подарунки, різні пожертвування, спонсорська допомога). Ті, хто отримує як державні, так і приватні трансфертні платежі нічого замість них не віддають, обсяг суспільного виробництва не змінюють;

– доходи від купівлі-продажу цінних паперів (акцій, облігацій, сертифікатів і так далі);

б) перепродаж товарів і послуг (не змінюючи поточного виробництва, веде до повторного рахунку).

Окрім цього існує ще ряд проблем, пов'язаних з вимірюванням ВВП:

▪ за загальною величиною ВВП неможливо судити про рівень розвитку країни. Чим більше чисельність населення, тим, за інших рівних умов, нижче рівень розвитку країни. Загальновідомий приклад про те, що ВВП Індії приблизно на 70 % більше ВВП Швейцарії, але по рівню життя населення Індія відстає від Швейцарії більш ніж в 60 разів. Звичайно, можна підрахувати ВВП на душу населення, але тут виникає наступна проблема;

▪ у ВВП (навіть підрахованому на душу населення) не відображається характер його розподілу в суспільстві. Середній показник також не дає реальної картини рівня життя населення;

▪ у ВВП не відбиваються вигоди, пов'язані зі збільшенням вільного часу. Адже рівень життя буде вищий там, де кращі умови праці відпочинку;

▪ не відображає вартість ВВП і поліпшення якості товарів і послуг;

▪ неможливо також відобразити і користь створених товарів для суспільства;

▪ не відбиваються у ВВП і втрати, що наносяться навколишньому середовищу діями людини;

▪ неможливо врахувати результати функціонування тіньової економіки.

2.3 Методи підрахунку ВВП

Не дивлячись на зазначені труднощі і проблеми, згідно загальним методологічним положенням системи національних рахунків обсяг ВВП може бути розрахований трьома методами:

- 1) методом доданої вартості;
- 2) методом потоку витрат;
- 3) методом потоку доходів.

Як наголошувалося раніше, блага діляться на проміжні і кінцеві. При

підрахунку ВВП враховується вартість кінцевих товарів і послуг, яку можна отримати, склавши додані вартості кожної галузі або кожного суб'єкта, які беруть участь в його створенні. **Додана вартість** – це різниця між вартістю виготовлених товарів і послуг та вартістю сировини й матеріалів, придбаних у постачальників, тобто різниця між вартістю створеного блага і вартістю проміжного блага. Таким чином, у додану вартість включаються витрати тільки даного суб'єкта, даної галузі на створення і реалізацію товару, а також прибуток цих суб'єктів.

За методом потоку **витрат** ВВП (Y) складається з:

- особистих споживчих витрат (C) – витрат домогосподарств на придбання товарів поточного споживання, тривалого користування і оплату послуг;

- валових внутрішніх приватних інвестицій (I) – витрат бізнесу на будівництво, придбання машин і устаткування, приріст виробничих запасів. Слід зазначити, що до валових інвестицій відносяться і витрати домогосподарств на нове будівництво. Валові інвестиції включають чисті інвестиції (приріст капітальної вартості) і амортизацію (вартість спожитих засобів виробництва);

- державних закупівель товарів і послуг (G) – витрат держави, пов'язаних з безпосереднім виробництвом товарів і послуг;

- чистого експорту (X_n) – різниці між експортом і імпортом.

Отже, ВВП за витратами представляє суму витрат всіх економічних суб'єктів на придбання (споживання) кінцевих товарів і послуг, тобто:

$$Y(GDP) = C + I + G + X_n .$$

За методом потоку **доходів** ВВП (Y) включає:

▪ компенсацію працюючим (w) – грошова винагорода за працю найманих робітників, а також додаткові виплати на соціальне забезпечення, соціальне страхування, медичне обслуговування і т. п.;

▪ рентні платежі (R) – доходи, що отримують власники землі, природних ресурсів, будівель, споруд;

▪ відсоток (i) – доходи власників грошового капіталу;

▪ прибуток (P_z) – доходи некорпоративного підприємницького сектора і валовий прибуток корпорацій, що складається з:

– податку на прибуток корпорацій, тобто частини прибутку, яку отримує держава;

– дивідендів – частини прибутку, яка виплачується акціонерам у вигляді доходу на акції;

– нерозподіленого прибутку корпорацій, що направляється на збільшення реальних активів фірм і є власністю корпорацій;

▪ амортизаційні відрахування (A) – кошти, які використовуються для заміни зношених протягом року машин, устаткування, будівель;

▪ непрямі податки на бізнес (T_n) – податки на товари і послуги, які

встановлюються у вигляді надбавки до ціни виробника: податок на додану вартість, акцизи, митні збори, ліцензійні платежі, що надходять до державного бюджету.

Слід враховувати, що амортизаційні відрахування і непрямі податки на бізнес – це кошти, не пов'язані з виплатою доходів.

Таким чином, ВВП за доходами представляє суму доходів всіх суб'єктів економічної діяльності, порядок його розподілу в суспільстві

$$Y(GDP) = w + R + s + P + A + T .$$

Оскільки витрати одних економічних суб'єктів є одночасно доходами інших, то валовий внутрішній продукт, розрахований за методом потоку витрат, дорівнює валовому внутрішньому продукту, розрахованому методом потоку доходів:

$$C + I + G + X_n = w + R + s + P_z + A + T_n .$$

ВВП служить основою для розрахунку інших показників, що характеризують процес його перерозподілу, здійснюваний в основному через податкову систему. Найважливішими серед них є чистий внутрішній продукт, національний дохід, особистий дохід, дохід у розпорядженні.

Чистий внутрішній продукт (ЧВП) – це валовий внутрішній продукт за вирахуванням амортизаційних відрахувань:

$$\text{ЧВП} = \text{ВВП} - A .$$

Національний дохід (НД) – це сума факторних доходів, зароблених всіма верствами суспільства в поточному році в результаті використання наявних економічних ресурсів:

$$\text{НД} = \text{ЧВП} - \text{непрямі податки на бізнес} = w + R + i + P_z .$$

Особистий дохід (ОД) – це отриманий дохід, а не зароблений, як національний дохід. Щоб отримати величину особистого доходу необхідно з національного доходу відняти ті доходи, які не доходять до домашніх господарств (податки на прибуток корпорацій, нерозподілений прибуток корпорацій, відрахування до пенсійного фонду і на соціальне страхування). З іншого боку, особистий дохід включає трансферти, які за своєю суттю не є заробленим доходом:

**ОД = НД – податки на прибуток корпорацій –
– нерозподілений прибуток корпорацій – відрахування на соціальне страхування + трансфертні платежі.**

Дохід (РД) у розпорядженні, включає ту частину особистого доходу, яка знаходиться у розпорядженні населення і витрачається ним на придбання

споживчих благ і заощадження:

$$РД = ОД - \text{податки на особисті доходи}$$

(прибутковий податок, податок на прибуток в некорпоративному секторі, податок на майно, податок на спадок).

2.4 Номінальний і реальний ВВП

Всі макроекономічні показники безпосередньо обчислюються в поточних цінах, тобто цінах того періоду, у момент якого здійснюється облік або аналіз. А це означає, що рівень і динаміка, наприклад ВВП, залежить не тільки від зміни обсягів національного виробництва, але і від зміни цін, в яких ці обсяги вимірюються. Тому розрізняють номінальний і реальний валовий внутрішній продукт. **Номінальний ВВП** – це поточний обсяг виготовлених за рік товарів і послуг, виражений в поточних цінах. **Реальний ВВП** – поточний обсяг виробництва, підрахований в зіставних цінах базисного періоду. Саме показник реального ВВП використовується при аналізі динаміки розвитку економіки або для порівняння рівня розвитку економіки в різних країнах, оскільки вимірює вартість кінцевих товарів і послуг, вироблених в країні за рік в постійних, фіксованих цінах і є, тому, точнішим показником функціонування економіки.

Таким чином, реальний ВВП розраховується за допомогою коригування номінального ВВП на індекс цін:

$$\text{Реальний ВВП} = \frac{\text{Номінальний ВВП}}{\text{Індекс цін}}$$

Індекс цін – показник, що характеризує темп зростання ринкових цін поточного року в порівнянні з базисним. Якщо ціни на товари і послуги знижуються, а значить величина індексу цін менше одиниці, то відбувається коригування номінального ВВП у бік збільшення. Даний процес називається **інфлюванням**. Якщо ж ціни на товари і послуги зростають, а, отже, величина індексу цін більше одиниці, то відбувається **дефлювання**, тобто коригування номінального ВВП у бік його зниження.

Аналізуючи зміну темпів інфляції, динаміку вартості життя використовуються різні індекси цін.

Індекс споживчих цін, або індекс Ласпейреса, наприклад, показує зміну середнього рівня цін так званої «споживчого кошика», склад якого фіксується на рівні базисного року. Тому його ще називають індексом цін з базисними вагами:

$$P_L = \frac{\sum_{i=1}^n P_i^t \cdot Q_i^0}{\sum_{i=1}^n P_i^0 \cdot Q_i^0},$$

де P_i^0 і P_i^t – ціни i -того блага, відповідно, в базисному (0) і ціни i -того блага, відповідно, в базисному (0) і поточному (t) періоді;

Q_i^0 – кількість i -того блага в базисному періоді. Даний показник, проте, не враховує зміни в структурі споживання в поточному періоді, можливість заміни дорожчих благ дешевшими в умовах зростання цін, що, у свою чергу, завищує зростання вартості життя.

Інший показник – **дефлятор ВВП або індекс Пааше** використовує як ваги набір благ поточного періоду:

$$P_P = \frac{\sum_{i=1}^n P_i^t \cdot Q_i^t}{\sum_{i=1}^n P_i^0 \cdot Q_i^t},$$

де Q_i^0 – кількість i -того блага в поточному періоді. Якщо розглядати всі товари і послуги, що включаються у ВВП, і, відповідно, їх ціни, то дійсно отримаємо дефлятор ВВП, що відображає взаємозв'язок номінального і реального ВВП:

$$\text{Дефлятор ВВП} = \frac{\text{Номінальний ВВП}}{\text{Реальний ВВП}}.$$

На відміну від попереднього показника – індексу Ласпейреса – **індекс Пааше** декілька занижує зростання вартості життя, оскільки не враховує зміну цін на блага, які були присутні в «споживчому кошику» в базисному році, але відсутні в поточному.

Видатний американський економіст і статистик Ірвінг Фішер запропонував усунути недоліки цих індексів, визначаючи середнє геометричне між базисними і поточними індексами:

$$P_F = \sqrt{P_L \cdot P_P}$$

ВВП є умовою процвітання будь-якого суспільства, тому воно зацікавлене в його постійному збільшенні. Це збільшення можна виміряти за допомогою двох взаємопов'язаних показників: зростання за певний період часу реального ВВП або зростання ВВП на душу населення.

Показник ВВП – зручний інструмент порівняння рівнів економічного розвитку країн і добробуту їх населення. Чим вище ВВП на душу населення для кожної країни, тим вище якість життя її громадян. Проте, не слід забувати про ті труднощі підрахунку ВВП, про які йшла мова раніше. ВВП – достатньо надійний, але не універсальний критерій економічного добробуту країни.

ТЕМА 3. ТОВАРНИЙ РИНОК

3.1 Модель економічного кругообігу.

3.2 Сукупний попит.

3.3 Сукупна пропозиція.

3.4 Взаємодія сукупного попиту і сукупної пропозиції. Макроекономічна рівновага.

3.1 Модель економічного кругообігу

Основними суб'єктами економічних відносин є величезна кількість фірм і домашніх господарств, державні інститути і представники іноземних компаній. Кожен з них прагне досягти своїх цілей, задовольнити свої потреби, запроваджуючи в життя свої плани і рішення. Проте, як відомо, броунівського руху в економіці не існує. Між всіма економічними суб'єктами, яких в результаті використання макроекономічного агрегування називають відповідними секторами, існує взаємодія і взаємозв'язок, що позначається на функціонуванні всієї національної економіки. Щоб зрозуміти характер і напрями дії окремих секторів економіки для з'ясування закономірностей розвитку всього національного господарства, необхідно охарактеризувати модель кругообігу продуктів і доходів.

В умовах чистого ринку модель кругообігу показує взаємодію фірм і домашніх господарств опосередковану рухом двох зустрічних потоків: ресурсів і товарів, направлених проти годинникової стрілки, і грошей, які рухаються за годинниковою стрілкою. У даній моделі не враховується вплив держави і іноземного сектора, що дає можливість акцентувати увагу тільки на взаємозв'язку між двома основними суб'єктами ринкових відносин в закритій економіці.

Сектор домашніх господарств включає величезну кількість приватних суб'єктів, які прагнуть задовольнити свої власні потреби. Домогосподарства є основними постачальниками економічних ресурсів, необхідних для виробничої діяльності підприємницького сектора. Отримуючи різні види доходів, домогосподарства купують готову продукцію на них, а також частину грошей – зберігають або накопичують.

Підприємницьким сектором є сукупність фірм або підприємств, які купують необхідні обсяги виробничих ресурсів, створюють готову продукцію і реалізують її з метою отримання прибутку. Даний сектор також має можливість зберігати частину свого майна.

Для характеристики «скарбнички суспільства», в якій акумулюються заощадження домогосподарств, амортизаційні відрахування, нерозподілений прибуток корпорацій, економісти використовують чисто уявну категорію –

сектор майна.

Оскільки і домогосподарства, і підприємницький сектор прагнуть не тільки зберегти, але і примножити своє майно, добробут, то зростає при цьому роль фінансових посередників, що допомагають реалізувати вирішення економічних суб'єктів.

У найзагальнішому вигляді взаємозв'язок між сектором домогосподарств і підприємницьким сектором може бути представлений наступною схемою (див. рис. 3.1), в якій можна виділити наступні потоки:

- постачання домогосподарствами на ринокресурсів різноманітних чинників виробництва (праця, земля, капітал);
- придбання фірмами необхідних чинників виробництва;
- оплата придбаних фірмами ресурсів – витрати виробництва;
- отримання домогосподарствами різних доходів від продажу чинників виробництва;
- постачання підприємницьким сектором виготовленої продукції на ринок товарів і послуг;
- придбання домогосподарствами товарів і послуг;
- споживчі витрати домогосподарств;
- виручка підприємницького сектора;
- заощадження домогосподарств;
- заощадження підприємницького сектора;
- накопичувані засоби фірм і домогосподарств;
- інвестиції в підприємницький сектор;
- накопичення домогосподарств.

Обмін чинників виробництва, майна і виготовлених товарів і послуг на відповідних ринках між економічними суб'єктами забезпечує постійне відновлення процесу кругообігу продуктів і доходів. Цей обмін опосередковується грошима.

Якщо розглядати змішану відкриту економіку, то до руху товарно-грошових потоків вносяться корективи за рахунок втручання держави і дій іноземного сектора. Державний сектор займається виробництвом суспільних благ, впливає на інші сектори економіки через податки, виплати дотацій і субвенцій підприємницькому сектору, трансфертних платежів домогосподарствам. Дія іноземного сектора на національну економіку здійснюється через обмін товарами, послугами, капіталом, валютами.

Фундаментальним поняттям економічного кругообігу є бюджет, що відображає всі доходи і витрати економічного суб'єкта. Зміну бюджету кожного з економічних суб'єктів можна представити в табл. 3.1.

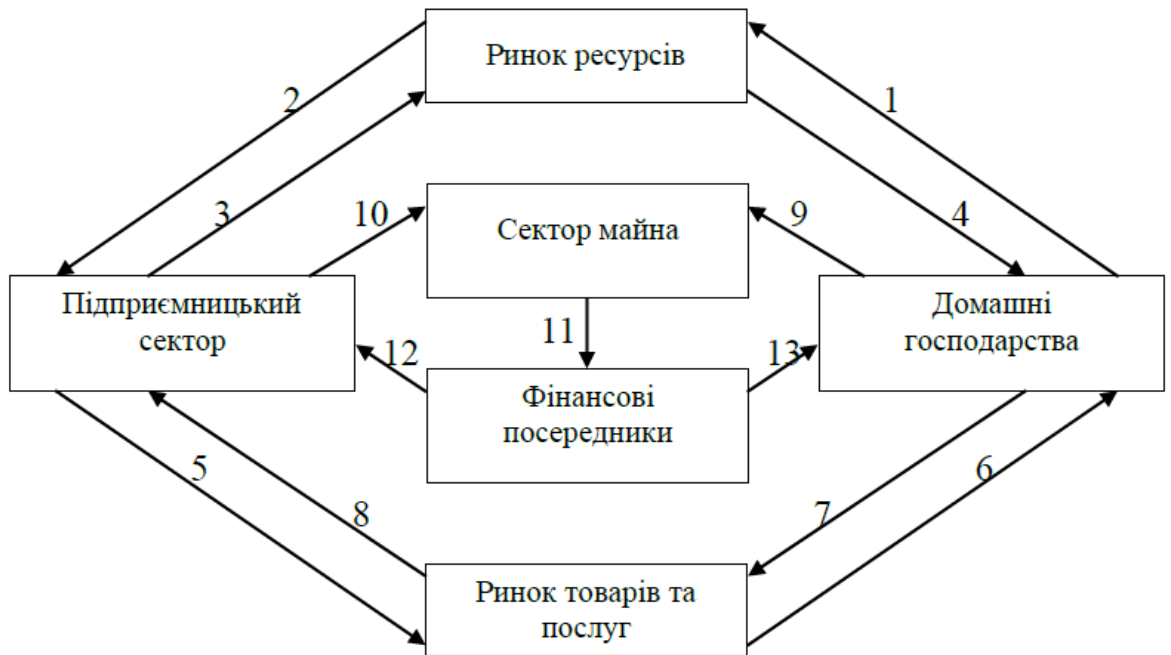

Рис. 3.1 – Кругообіг продуктів і доходів в закритій національній економіці в умовах чистого ринку

Таблиця 3.1 – Табличне подання кругообігу в змішаній відкритій економіці

Від \ До	Сектору домашніх господарств	Підприємницького сектору	Державного сектору	Іноземного сектору	Сектору майна
Сектора домогосподарств	–	Оплата благ	Прямі податки	Перекази частини доходу	Заощадження
Підприємницького сектору	Оплата чинників виробництва	–	Прямі і непрямі податки	Оплата імпорту	Амортизація, нерозподілений прибуток
Державного сектору	Трансфертні платежі	Оплата благ, субвенції, дотації	–	Економічна допомога	Надлишок бюджету
Іноземного сектору	Перекази	Оплата експорту	Економічна допомога	–	Дефіцит торгового балансу
Сектору майна	Споживання частини майна	Валові інвестиції	Дефіцит державного бюджету	Надлишок торгового балансу	–

Саме на моделі народногосподарського кругообігу, в якій процес функціонування національної економіки представлений у вигляді зустрічних матеріальних і грошових потоків між макроекономічними

суб'єктами в ході відтворення благ і послуг, ґрунтується національне рахівництво. Крім того, оскільки в даній моделі показується, що всі економічні суб'єкти виступають і продавцями, і покупцями, то вона може бути використана при аналізі сукупного попиту і сукупної пропозиції. Адже сукупність відносин між економічними суб'єктами з приводу купівлі- продажу створеного в країні суспільного продукту є **ринком товарів і послуг**, складовими компонентами якого і є сукупний попит і сукупна пропозиція.

3.2 Сукупний попит

Макроекономіка, як відомо, користується агрегованими показниками. На відміну від індивідуального попиту **сукупний попит** є сумою всіх витрат макроекономічних суб'єктів на придбання кінцевих товарів і послуг, створених в національній економіці.

Як відомо, існує два зустрічні потоки в моделі народногосподарського кругообігу: матеріальний і грошовий. Тому і в структурі сукупного попиту можна виділити натурально-речову і вартісну форми сукупного попиту.

Натурально-речова форма сукупного попиту відображає суспільну потребу всіх макроекономічних суб'єктів в товарах і послугах. Тому в структурі сукупного попиту виділяють товари і послуги невиробничого споживання, які задовольняють особисті і інші невиробничі потреби, а також сукупність всіх інвестиційних товарів і виробничих послуг.

З погляду вартісної форми сукупний попит відображає зв'язок між обсягом сукупного випуску суспільного продукту, який бажають і можуть придбати всі сектори економіки, і загальним рівнем цін. Іншими словами, **сукупний попит** – це попит домогосподарств, фірм, держави, іноземного сектора на загальний обсяг створених в національній економіці кінцевих товарів і послуг, який може бути пред'явлений при кожному рівні цін.

Найбільшу частину сукупного попиту (причому таку, що змінюється украй повільно) складають витрати домогосподарств на придбання споживчих товарів і послуг, які інакше називаються споживчими витратами або просто споживанням і позначаються як **C**.

Динамічнішим компонентом сукупного попиту, зміни якого викликають коливання ділової активності, є інвестиційні витрати, тобто попит підприємців на інвестиційні блага для відновлення зношеного і збільшення реального капіталу, а також попит домогосподарств на житлове будівництво, що позначаються як **I**.

Третім елементом сукупного попиту є попит з боку державного сектора – державні закупівлі товарів і послуг. Необхідно пам'ятати, що в їх склад не включаються трансфертні платежі населенню, а також субсидії і субвенції підприємницькому сектору. Оскільки дані витрати пов'язані з процесом

перерозподілу грошових коштів, а не з витратами на створення валового випуску продукції. Даний компонент позначають, як відомо, $-G$.

Ще однією складовою частиною сукупного попиту є попит з боку іноземного сектора, точніше – чистий експорт $-X_n$ – різниця між попитом іноземних агентів на вітчизняну продукцію і попитом вітчизняних економічних суб'єктів на іноземні товари і послуги, тобто експорт мінус імпорт.

Таким чином, сукупний попит в цілому може бути представлений як сума вище названих елементів витрат, що є нічим іншим як вартістю валового національного продукту, розрахованого методом витрат. Це означає, що сукупний попит AD дорівнює Y :

$$AD = Y = C + I + G + X_n.$$

З визначення сукупного попиту видно, що існує певна залежність між обсягом створеного валового випуску благ і загальним рівнем цін. Ця залежність відображає дію **закону сукупного попиту**. Суть цього закону в тому, що споживачі (всі сектори економіки) за інших рівних умов придбають тим більший обсяг національного продукту, чим нижче загальний рівень цін, і навпаки. Тобто між реальним обсягом валового внутрішнього продукту і рівнем цін існує зворотна залежність, яку можна відобразити графічно у вигляді кривої сукупного попиту AD (див. рис. 3.2).

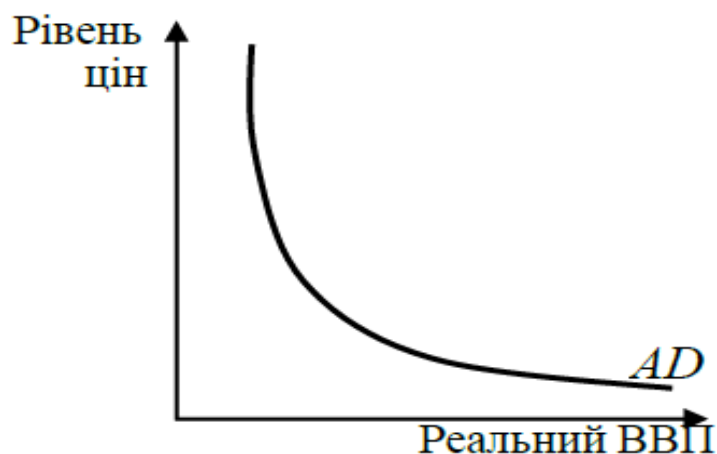

Рис. 3.2 – Крива сукупного попиту

Дана крива сукупного попиту AD показує кількість кінцевих товарів і послуг, яку споживачі готові придбати при кожному можливому рівні цін.

Причому необхідно врахувати, що дана модель сукупного попиту справедлива за умови незмінної кількості грошей і спирається на рівняння кількісної теорії грошей – формулу Фішера:

$$\dot{M} \cdot \dot{V} = P \cdot \dot{Q}.$$

Виходячи з даного рівняння: $Q = \frac{AD}{P} = M \cdot V$. Отже, AD знаходиться в

прямій залежності від грошової маси і швидкості обігу грошей і в зворотній залежності від рівня цін. Якщо пропозиція грошей ($M \cdot V$) незмінна, то обсяг національного виробництва (Q) повинен скорочуватися у міру зростання рівня цін (P). Тому крива сукупного попиту має вид спадаючої кривої.

Негативний нахил кривої AD пояснюється також дією трьох ефектів.

P

прямій залежності від грошової маси і швидкості обігу грошей і в зворотній залежності від рівня цін. Якщо пропозиція грошей ($M \cdot V$) незмінна, то обсяг національного виробництва (Q) повинен скорочуватися у міру зростання рівня цін (P). Тому крива сукупного попиту має вид спадаючої кривої.

Негативний нахил кривої AD пояснюється також дією трьох ефектів.

1. **Ефект процентної ставки**, тобто ціни за користування грошима. Річ у тому, що зростання рівня цін збільшує попит на гроші, оскільки для здійснення операцій їх потрібно все більше. Це, у свою чергу, приводить до підвищення плати за використання позикових грошей – процентної ставки. Тому домогосподарства відкладають покупки, а підприємці скорочують інвестиції. В результаті при вищому рівні цін сукупний попит на товари і послуги зменшується.

2. **Ефект багатства** або ефект касових залишків: зростання цін знижує реальну купівельну спроможність накопичених фінансових коштів з фіксованою вартістю (облігації, депозити в банках, термінові рахунки), що робить їх власників відносно бідніше і примушує скорочувати витрати.

3. **Ефект імпортних закупівель**: зростання цін усередині країни приводить до зменшення величини експорту і збільшення імпорту, що спричиняє за собою зниження обсягу сукупного попиту.

Вказані вище чинники називаються ціновими і означають зміну величини сукупного попиту, тобто рух уздовж незмінної кривої AD .

Проте, окрім цінових чинників на обсяг попиту на товари і послуги здійснюють вплив і нецінові, дія яких приводить до зміни грошової маси і швидкості обігу грошей, що графічно відбивається в зсуві кривої AD праворуч, якщо сукупний попит збільшується, і ліворуч, якщо він зменшується (див. рис. 3.3). В основному це все чинники, що впливають на складові елементи AD . До них відносяться:

1) **зміни в споживчих витратах**, які у свою чергу залежать від:
– динаміки добробуту споживачів. Коливання вартості майна приведуть до зміни рішень про покупки товарів і послуг. Так, наприклад, різке збільшення курсу цінних паперів, якими володіють домогосподарства, викличе

збільшення споживчих витрат, а це в свою чергу приведе до зростання сукупного попиту;

– динаміки заборгованості споживачів. Адже щоб погасити збільшені борги, необхідно зменшити поточне споживання, а, отже, скоротити AD ;

– динаміки податків на доходи споживачів, адже чим вищі ставки прибуткового податку, тим менше чистий дохід, а значить споживчі витрати і AD в цілому;

– очікувань споживачів, особливо в умовах дуже високого рівня інфляції;

2) зміни в інвестиційних витратах, на які здійснюють вплив:

– динаміка процентної ставки, не пов'язана зі зміною цін (наприклад, внаслідок зміни грошової маси). Зростання процентної ставки приводить до подорожчання кредитів, а це при незмінному рівні цін і неможливості збільшити прибуток за рахунок зростання цін неминуче приведе до скорочення AD ;

– очікувані прибутки від інвестицій. Якщо отримання прибутку проблематичне, то інвестиційні витрати зменшуються, скорочуючи і AD ;

– наявність надмірних виробничих потужностей є чинником уповільнення вкладення інвестицій;

– розвиток технологій. Поява нових технологій примушує підприємців збільшувати інвестиційні витрати;

– динаміка податків на доходи підприємців і здійснення податкових пільг відносно інвестицій. Збільшення ставки оподаткування зменшують прибуток фірм, знижуючи стимули до здійснення інвестицій, введення податкових пільг на інвестиції навпаки збільшують AD ;

3) зміни в обсягах державних закупівель також безпосередню впливають на положення кривої сукупного попиту;

4) зміни чистого експорту внаслідок:

– коливань цін на товари та послуги на ринках інших країн;

– динаміки національного доходу в зарубіжних країнах;

– коливань валютних курсів;

зміни пропозиції грошей. Збільшення грошової маси в Україні в короткостроковому періоді призводить до зниження процентної ставки, поліпшення умов кредитування, а, отже, до збільшення інвестування і зростання AD .

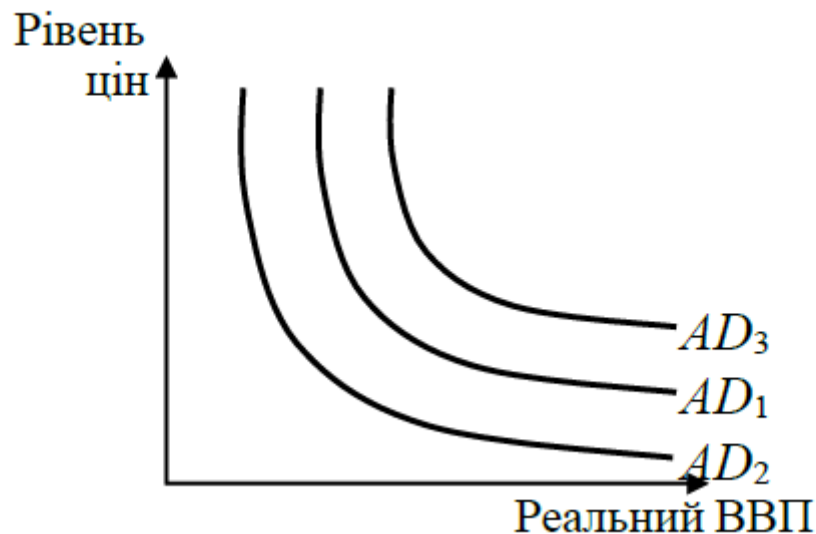

Рис. 3.3 – Зміни в сукупному попиті (переміщення від AD_1 до AD_2 означає зменшення, а зрушення до AD_3 – збільшення сукупного попиту)

Таким чином, існує величезна кількість чинників, що впливають на той обсяг реального валового внутрішнього продукту, який макроекономічні суб'єкти бажають і можуть придбати при даному рівні цін.

3.3 Сукупна пропозиція

Другою складовою ринку товарів та послуг виступає сукупна пропозиція. **Сукупна пропозиція** – це наявний реальний обсяг виробництва, який фірми бажають і можуть запропонувати на ринку в певний період часу при кожному можливому рівні цін. Часто це поняття використовують як синонім ВВП (ВНП), розрахованому методом доходів. З визначення видно, що існує залежність між обсягом національного виробництва і рівнем цін. Причому вищі ціни створюють стимули для виробництва все більшої кількості благ і постачання їх на ринок і навпаки. Отже, між даними величинами існує пряма залежність. Цю залежність називають **законом сукупної пропозиції**.

Що стосується природи і форми кривої сукупної пропозиції, то у представників різних економічних шкіл і течій із цього приводу існують розбіжності.

Незаперечним є той факт, що вплив зміни цін на обсяг національного продукту залежить від тривалості аналізованого періоду: короткострокового або довгострокового. Основним критерієм виділення короткострокового і довгострокового періодів є гнучкість цін. У макроекономічному довгостроковому періоді всі ціни, як на товари, такі на ресурси є гнучкими, вільно встановлюваними, змінними в одній і тій же пропорції, що відсутнє в короткостроковому періоді. Оскільки фірми чекають пропорційної зміни цін на товари і ресурси, вони позбавляються

стимулів до збільшення обсягів виробництва при зростанні рівня цін, оскільки припускають, що їх витрати виростуть в тій же пропорції, що і ціни. До того ж довгострокова крива сукупної пропозиції залежить від наявних економічних ресурсів. Тому крива сукупної пропозиції AS в довгостроковому періоді має вид вертикальної прямої, представленої на рис.

3.4. Реальний обсяг випуску (Y^*), що визначає положення даної лінії, – це потенційний обсяг національного виробництва (максимально можливий випуск ВВП за умови повної зайнятості).

Що стосується короткострокового періоду, то економісти- класики відстоюють точку зору, відповідно до якої крива сукупної пропозиції також має вид вертикальної лінії. Адже класики виходили з того, що завдяки певним силам, властивим ринковій економіці, яка функціонує в умовах досконалої конкуренції, повна зайнятість стає нормою. Ніяких обмежень вільного переміщення ресурсів не існує, всі ринки є конкурентними, ціни економічних ресурсів – гнучкі.

Рис. 3.4 – Довгострокова крива сукупної пропозиції

Прихильники ж кейнсіанської теорії доводять, що економіка не завжди функціонує в умовах повної зайнятості, а ціни ресурсів не є гнучкими. А оскільки не всі ресурси використовуються, то в економіці не відчувається гострий дефіцит ресурсів, і збільшення обсягів національного виробництва може бути досягнуте без підвищення цін на ресурси. А значить і крива сукупної пропозиції є горизонтальною лінією.

Сучасна економічна наука зробила спробу синтезу класичних і кейнсіанських поглядів на криву сукупної пропозиції. Аналізуючи стан економіки, сучасні автори представляють гіпотетичну криву сукупної пропозиції як лінію, що складається з трьох певних сегментів або відрізків, представлену на рис. 3.5.

Дана форма кривої сукупної пропозиції відбиває зміну витрат на одиницю продукції при зміні обсягу національного виробництва.

Рис. 3.5 – Сучасний погляд на криву сукупної пропозиції

Горизонтальний (кейнсіанський) відрізок. Даний відрізок називають іменем англійського економіста Джона Мейнарда Кейнса, який проаналізував функціонування економіки США в період Великої депресії. І, дійсно, даний відрізок свідчить про те, що економіка знаходиться в стані глибокого спаду і значна частина ресурсів використовується не повністю. Тому можна задіяти додаткові ресурси у виробництво, не чинячи при цьому тиску на рівень цін.

Проміжний (висхідний) відрізок. У міру вичерпання найважливіших економічних ресурсів витрати на їх залучення зростатимуть, а це означає, що збільшення реального обсягу виробництва супроводжується зростанням рівня цін.

Вертикальний (класичний) відрізок свідчить, що економіка досягла повної зайнятості. Окремі фірми можуть спробувати збільшити масштаби свого виробництва, заплативши вищу ціну ніж інші конкуренти за ресурси, що залучають. Проте при повній зайнятості цих ресурсів, а значить, і збільшення обсягів виробництва позбудуться інші фірми. Тому будь-яке підвищення цін не приведе до збільшення реального обсягу національного виробництва.

Таким чином, різні сегменти або відрізки кривої *AS* дають можливість проаналізувати умови функціонування і стан економічної системи. У реальному житті крива сукупної пропозиції має вигляд висхідної кривої, що підтверджують три концепції: теорія невірних уявлень, теорія жорсткої заробітної плати і теорія жорстких цін. Суть цих теорій коротко полягає в наступному.

1. Теорія невірних уявлень: несподіване підвищення рівня цін примушує деяких виробників вважати, що відносні ціни на їх продукцію ростуть, і ухвалювати рішення про нарощування виробництва.

Теорія жорсткої заробітної плати: несподіване підвищення рівня цін призводить до зниження реальної заробітної плати, що примушує фірми наймати

додаткових робітників і випускати додаткову кількість продукції.

1. Теорія жорстких цін: при несподіваному підвищенні рівня цін деякі фірми продовжують якийсь час зберігати колишні ціни на свою продукцію, що приводить до збільшення обсягів продажів і змушує нарощувати виробництво.

Як і у випадку з сукупним попитом існують цінові і нецінові чинники, що впливають на сукупну пропозицію. Зміну рівня цін означає рух уздовж незмінної кривої AS . Нецінові ж чинники сукупної пропозиції змінюють положення кривої AS , зсуваючи її праворуч, що означає збільшення сукупної пропозиції, і ліворуч, указуючи на зменшення сукупної пропозиції (див. рис. 3.6).

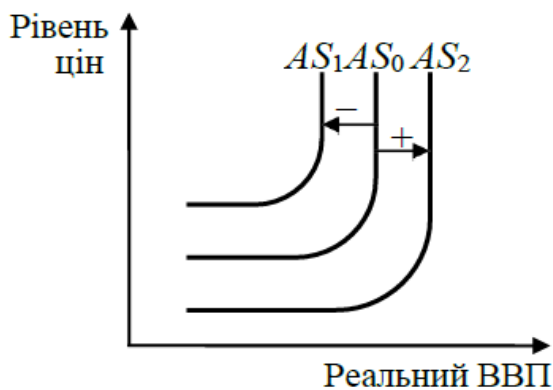

Рис. 3.6 – Зміна сукупної пропозиції під впливом нецінових чинників

Переміщення від AS_0 до AS_1 означає зменшення сукупної пропозиції, а зсув до AS_2 свідчить про збільшення сукупної пропозиції.

До нецінових чинників сукупної пропозиції відносяться:

1) зміни цін на ресурси: зниження цін на ресурси призводить до зниження середніх загальних витрат і тим самим до збільшення сукупної пропозиції. Вплив на ціни на ресурси, які використовуються в процесі виробництва, у свою чергу здійснюють:

– наявність внутрішніх ресурсів;

– ціни на імпортовані ресурси;

– панування на ринку (характеристика ринкової структури, можливість диктувати ціни на ресурси в умовах недосконалої конкуренції);

2) зміни в продуктивності: збільшення продуктивності означає, що при даному обсязі ресурсів або витрат можна отримати більший реальний обсяг національного виробництва за кожного рівня цін, зниження продуктивності приводить до збільшення середніх витрат і зсуву кривої сукупної пропозиції вліво;

3) зміни правових норм, а саме зміна податків і субсидій і характеру державного регулювання. Наприклад, субсидії або субвенції підприємницькому сектору зменшують

витрати виробництва і збільшують сукупну пропозицію;
4) очікування зміни рівня цін: очікування підвищення рівня цін приводить до зсуву короткострокової кривої сукупної пропозиції вліво.

3.4 Взаємодія сукупного попиту і сукупної пропозиції. Макроекономічна рівновага

Охарактеризувавши сукупний попит і сукупну пропозицію, ми отримали основні інструменти для аналізу короткострокових коливань економіки. Розглядаючи одночасно і сукупний попит і сукупну пропозицію, можна визначити механізм формування рівноважного обсягу національного виробництва і рівноважного рівня цін. Встановлення рівноважного рівня цін і рівноважного обсягу національного виробництва або досягнення **макроекономічної рівноваги** означає такий стан економіки, при якому сукупні витрати рівні сукупним доходам, або величина сукупного попиту дорівнює величині сукупної пропозиції. Графічно рівноважний стан національної економіки характеризується точкою перетину кривих AD і AS (див. рис. 3.7). Необхідно також відзначити, що точка перетину кривих AD і AS свідчить не тільки про сталий рівноважний рівень цін, рівноважний обсяг національного виробництва, але також і про рівень безробіття (незайнятості економічно активного населення). Про рівень цін свідчить координата точки рівноваги по вертикальній осі «Рівень цін», про величину рівноважного обсягу виробництва і тісно пов'язаного з ним рівня безробіття – координата по горизонтальній осі «Реальний ВВП». Природно, що чим більше величина реального ВВП, тим нижче рівень безробіття, а, отже, вище рівень зайнятості в країні.

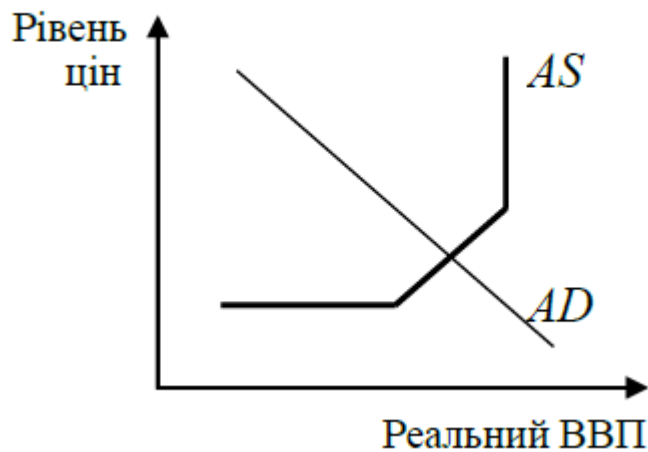

Рис. 3.7 – Макроекономічна рівновага

Механізм формування рівноважного обсягу виробництва залежатиме від того, на якому з відрізків сукупної пропозиції відбудеться перетин з кривою сукупного попиту. На рис. 3.8 зображено три можливі ситуації макроекономічної рівноваги. Точка E_1 відображає ситуацію макроекономічної рівноваги при високому рівні безробіття, невеликому (в порівнянні з потенційними можливостями) обсязі національного виробництва. Точка E_2 характеризує макроекономічну рівновагу в умовах неповної зайнятості, наявності «вільних» ресурсів, але вже при зміні рівня цін. Точка E_3 дає можливість говорити про макро рівновагу в умовах повної зайнятості.

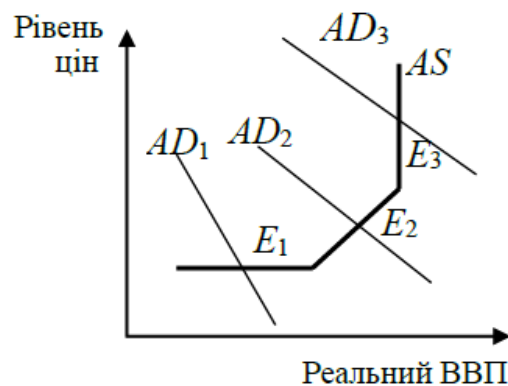

Рис. 3.8 – Модель «сукупний попит і сукупна пропозиція»

В кейнсіанській теорії макроекономічної рівноваги домінуючу роль у формуванні рівноважного обсягу національного виробництва грає сукупний попит. У класичній економічній теорії верховенство належить сукупній пропозиції, чинникам що його обумовлює, і, перш за все обсягам наявних ресурсів, а сукупний попит впливає лише на рівень цін. Сучасні теоретики вважають, що в короткостроковому періоді на формування рівноважного обсягу

національного виробництва здійснюють вплив, як сукупний попит, так і сукупна пропозиція. Це підтверджує висхідна короткострокова крива сукупної пропозиції.

Зміну сукупного попиту, а, отже, і зміну макроекономічної рівноваги також слід розглядати в трьох випадках.

1. Зростання сукупного попиту на горизонтальному або кейнсіанському відрізку сукупної пропозиції (зсув від AD_1 до AD_2 на рис. 3.9.) приведе до збільшення обсягу реального ВВП, зростання зайнятості без якої-небудь зміни цін. Тобто в умовах економічного спаду або депресії, коли в економіці спостерігаються значне безробіття і не завантажені виробничі потужності, виробники можуть отримати ресурси по стабільних цінах, не здійснюючи вплив на рівень цін.

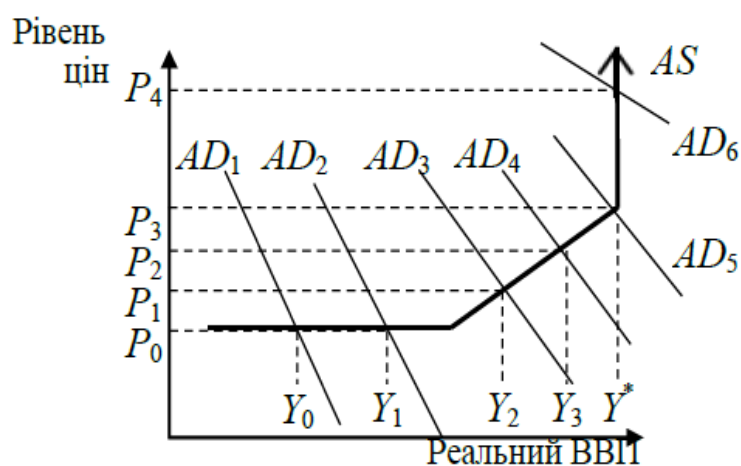

Рис. 3.9 – Модель зміни макроекономічної рівноваги: зрушення сукупного попиту

1. Збільшення сукупного попиту на проміжному або висхідному відрізку кривої сукупної пропозиції (зрушення від AD_3 до AD_4) збільшує рівноважний реальний обсяг виробництва, рівень зайнятості і рівноважний рівень цін.

2. Збільшення сукупного попиту на вертикальному або класичному відрізку кривої сукупної пропозиції (зсув від AD_5 до AD_6) приведе до зростання рівня цін, а реальний обсяг виробництва залишиться незмінним при повній зайнятості.

Зменшення ж сукупного попиту супроводжується деякою складністю. Якщо початкова макроекономічна рівновага знаходилася на горизонтальному або кейнсіанському відрізку, то зменшення сукупного попиту означатиме зсув кривої AD вліво, що приведе до зменшення рівноважного обсягу національного виробництва, збільшення безробіття при незмінному рівні цін. А ось скорочення сукупного попиту на проміжному і класичному відрізках супроводжується дією так званого ефекту храповика (храповик – механізм, що дозволяє крутити колесо вперед, але не назад). Складність полягає в тому, що ціни на товари і ресурси

стають «нерішучими», негнучкими і не проявляють тенденції до зниження (див. рис. 3.10). В результаті збережеться вищий рівень цін, а реальний ВВП знизиться. Тому в графіці сукупної пропозиції спостерігатиметься асиметрія, що полягає в тому, що, коли сукупний попит росте, кейнсіанський відрізок відхиляється вгору легко і швидко, але коли сукупний попит зменшується, вниз відхиляється поволі або зовсім не відхиляється.

Зниження сукупного попиту від AD_1 до AD_2 приводить до «завмирання» рівноважної ціни на колишньому рівні P_1 і зменшенню рівноважного обсягу національного виробництва до Y_3 .

Зміна сукупної пропозиції також позначається на параметрах макроекономічної рівноваги (див. рис. 3.11)

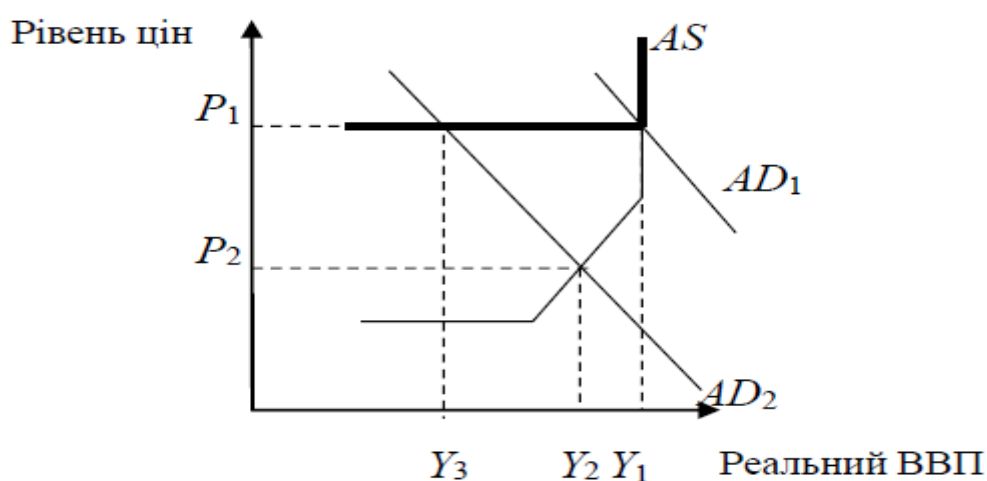

Рисунок 3.10 – Ефект храповика

Переміщення кривої сукупної пропозиції при незмінній кривій сукупного попиту праворуч (з положення AS_1 в положення AS_3) свідчить про економічне зростання, збільшення обсягів національного виробництва, зниження рівня безробіття і зменшення рівня цін. Зрушення кривої сукупної пропозиції вліво (з положення AS_1 в положення AS_2) означає зростання витрат виробництва на одиницю продукції, зростання цін, зменшення рівноважного обсягу реального ВВП і збільшення безробіття.

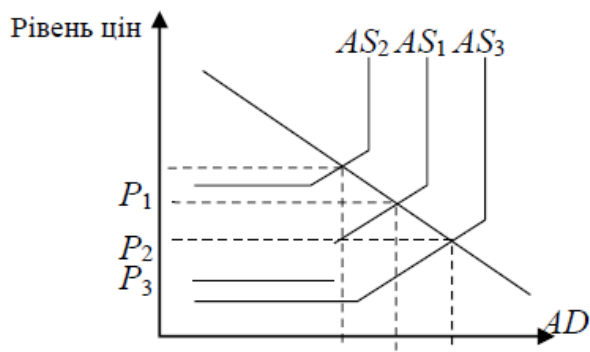

Рис. 3.11 – Модель зміни макроекономічної рівноваги: зрушення сукупної пропозиції

Модель «сукупний попит – сукупна пропозиція» є базовою моделлю макроекономічної рівноваги. У реальній економіці між сукупним попитом і сукупною пропозицією постійно існують розбіжності. Досягнення ж ринкової рівноваги може супроводжуватися як економічними, так і соціальними втратами. Для зменшення втрат необхідне державне регулювання економіки на макроекономічному рівні.

ТЕМА 4. ГРОШОВИЙ РИНОК

- 4.1 Сутність грошового ринку.
- 4.2 Попит та пропозиція грошей.
- 4.3 Механізм грошового ринку.

4.1 Сутність грошового ринку

Грошовий ринок не є ринком в традиційному розумінні. Не зважаючи на те, що об'єктом купівлі-продажу виступають гроші, проте тут не «купають» і не «продають» гроші як товар за гроші-еквівалент. Йдеться про співвідношення попиту і пропозиції грошей, яке виникає внаслідок взаємодії центрального банку країни з комерційними банками, а також взаємодії комерційних банків та інших фінансово-кредитних інститутів. **Ринок грошей** – це фінансовий ринок, на якому продаються і купуються короткострокові боргові інструменти, строк погашення яких менший ніж один рік.

Ціною грошей є процента ставка. **Процентна ставка** – плата за право користуватися грошима або вартість послуги, пов'язаної з грошовим запозиченням, яка встановлюється в процентах до суми запозичених грошей. Рівень процентної ставки визначається в розрахунку на річний термін використання грошей (наприклад, 20% річних). Добуток процентної ставки і суми грошей, які надаються у позику, для позикодавця є доходом у вигляді процента, а для позичальника – ціною у вигляді процентних платежів. Застосовуються різні види процентних ставок – облікова ставка, процентні ставки за депозитами, за кредитами, процентні ставки за облігаціями тощо.

Виділяють також реальну та номінальну процентні ставки.

Реальна процентна ставка – це ставка процента, що формується ринком за припущення, що ціни на товари та послуги не зміняться протягом терміну використання позики. Вона визначає реальну кількість грошей, яку може отримати позикодавець, або кількість товарів і послуг, яку він може купити за цю кількість грошей. На рівень реальної процентної ставки впливають адміністративні витрати позикодавців, строк позики, кредитні ризики, оподаткування доходу позикодавця, попит і пропозиція на ринку позичкових грошей тощо.

Номінальна процентна ставка – це ставка процента, що формується ринком з урахуванням реальної процентної ставки та інфляції, тобто зростання цін на товари та послуги, яке відбувається протягом терміну використання позики. Така процентна ставка визначає номінальну кількість грошей, яку може отримати позикодавець за надання позики. При укладанні договору, позикодавець та позичальник не знають, якими будуть фактичні темпи інфляції протягом терміну позики, тому вони можуть враховувати лише очікуваний рівень інфляції. Зв'язок між номінальною і реальною процентними ставками та очікуваною інфляцією можна виразити таким рівнянням:

$$1 + i = (1 + r) \cdot (1 + \pi^e),$$

де i – номінальна процентна ставка;

r – реальна процентна ставка;

π^e – очікуваний темп інфляції.

Ліва частина рівняння визначає номінальну кількість грошей, яку має повернути позичальник по закінченні терміну використання позики (одиниця – це сума позики, а процентна ставка – коефіцієнт до суми позики). Права частина рівняння показує, як номінальна кількість грошей, що підлягає поверненню, залежить від реальної процентної ставки та очікуваного темпу інфляції.

Для визначення номінальної процентної ставки також використовують рівнянні Фішера, яке показує, що номінальна процентна ставка може змінюватися в разі зміни реальної процентної ставки та очікуваної інфляції.

$$i = r + \pi^e.$$

Згідно з рівнянням Фішера зростання очікуваного темпу інфляції на один процентний пункт збільшує номінальну процентну ставку також на один процентний пункт. Такий зв'язок між номінальною процентною ставкою і темпом інфляції називають **ефектом Фішера**. З даного рівняння випливає, що реальна процентна ставка – це різниця між номінальною процентною ставкою та очікуваним темпом інфляції. Отже, реальна процентна ставка це важливий чинник економічної кон'юнктури, оскільки визначає мотивацію до отримання або надання позики. Номінальна процентна ставка лише регулює розрахунки між позикодавцем і позичальником.

Для з'ясування сутності грошового ринку слід також сформулювати уявлення про грошову масу та швидкість обігу грошей. **Грошова маса** це сукупність усіх грошових коштів, які перебувають у народному господарстві в готівковій і безготівковій формах і виконують функції засобу обігу, платежу і заощадження. Для кількісного та якісного виміру грошової маси використовується показник рівня **ліквідності активів**. Під ліквідністю активів розуміють можливість їхнього перетворення в грошову форму без суттєвої втрати номінальної вартості і в короткий строк. Чим більшими будуть витрати обміну фінансового активу на гроші, тим нижчим є рівень ліквідності даного активу. Залежно від ступеня ліквідності, фінансові активи групуються у грошові агрегати.

Грошовий агрегат – це сукупність грошових засобів у певній формі, поєднаних особливими якісними ознаками (ступенем ліквідності, швидкістю обігу, функціональною роллю в економіці) в окремий елемент грошової маси.

Залежно від ступеня ліквідності різних форм грошей виділяють такі показники грошової маси (M_0 , M_1 , M_2 , M_3 , L).

M_0 – готівка поза банком. M_1 включає M_0 та гроші поза банками, кошти

на розрахункових і поточних рахунках. Агрегат $M2$ включає $M1$ та строкові депозити, кошти на рахунках капітальних вкладень підприємств та організацій, кошти Держстраху, валютні заощадження. Агрегат $M2$ іноді називають «гроші в активах» або «майже гроші». Агрегат $M3$ – це $M2$ та внески у спеціалізованих установах і великі строкові депозити. L – це $M3$ та заощаджувальні облігації, короткострокові зобов'язання Державної скарбниці та інші аналогічні кредитні інструменти.

Склад і структура грошової маси визначається рівнем розвитку і характером грошового ринку в кожній країні, а також особливостями монетарної політики, яку проводить Центральний банк країни. У розвинених країнах на готівку припадає лише 5–10 % грошової маси, а в Україні поза банками обертається близько 50 % готівки.

У кожній країні існує своя методика створення грошових агрегатів. Так, Франції розраховують і використовують два агрегати, в Німеччині і Швейцарії – три, США – чотири, Англії – п'ять, Україні – чотири (M_0, M_1, M_2, M_3).

Зміни обсягу грошової маси можуть бути результатом як збільшення кількості грошей в обігу, так і прискорення їхнього обігу. Швидкість обігу грошей — це кількість оборотів за рік, що в середньому здійснює одна грошова одиниця загальної грошової маси на придбання товарів і послуг.

Важливим аналітичним показником ринку грошей є відношення $M2$ до обсягу ВВП, тобто **рівень монетизації ВВП (коефіцієнт Маршалла)**. Цей показник є оберненим щодо швидкості обігу $M2$ і разом з нею характеризує загальний стан економіки країни.

4.2 Попит та пропозиція грошей

У механізмі функціонування грошового ринку основними елементами є попит, пропозиція і ціна грошей.

Попит на гроші – це така кількість ліквідних активів, якими бажають володіти економічні суб'єкти в кожний даний момент часу. Попит на гроші в національній економіці охоплює попит на гроші для операцій та попит на гроші з боку активів.

Попит на гроші для операцій пов'язується з обслуговуванням грошима операцій купівлі-продажу товарів, послуг і факторів виробництва. Для здійснення цих операцій економічні одиниці використовують готівку та безготівкові вклади.

Кількість грошей, що потрібна для здійснення операцій у національній економіці, відображає кількісне рівняння обігу (**рівняння Фішера**):

$$MV = PY,$$

де M – кількість грошей в обігу; V – швидкість обігу грошей;
 P – рівень цін;
 Y – обсяг національного продукту в реальному вираженні.
 Використовується й інша форма цього рівняння, так зване
кембриджське рівняння:

$$M = kPY,$$

де $k = 1/V$ – коефіцієнт, який показує кількість грошей, якими економічні суб'єкти хочуть володіти на кожен одиницю доходу з урахуванням швидкості їх обігу. Цей коефіцієнт показує частку номінальних грошових залишків (M) у доході (PY).

В аналізі попиту на гроші для операцій здебільшого розглядають реальний попит на гроші (скорегований на інфляцію), що визначають на підставі їхньої купівельної спроможності. Отже, попит на гроші для операцій залежить від рівня цін, швидкості обігу грошей та величини доходу. Якщо швидкість обігу грошей величина відносно постійна, а величина доходу змінюється повільно, операційний попит на гроші залежить від рівня цін. Це означає, що на практиці попит на гроші для угод залежить від купівельної спроможності грошей і визначається величиною реальних грошових запасів (M/P), або **реальними касовими залишками**.

Таким чином, реальний попит на гроші залежить від величини реального ВВП, а процентна ставка на нього не впливає.

Таким чином, реальний попит на гроші перебуває у прямій залежності від ВВП. Якщо реальний ВВП зростає, то реальний попит на гроші також зростає. На рис. 4.1.а показана залежність між операційним попитом на гроші та процентною ставкою. Оскільки попит на гроші для операцій залежить від рівня реального ВВП і не залежить від процентної ставки, його зображено у вигляді вертикальної лінії. Зі збільшенням реального ВВП реальні грошові залишки зростають, а крива зміститься праворуч.

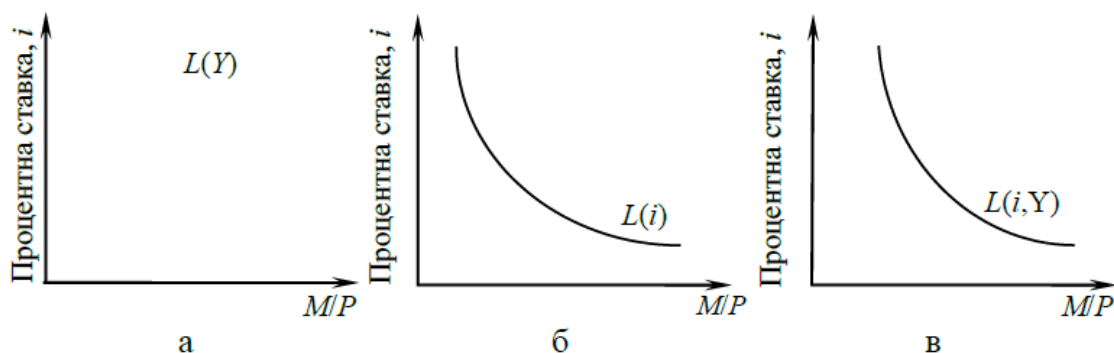

Рис. 4.1 – Криві попиту на гроші

Суттєвий вклад у розвиток теорії попиту на гроші вніс Дж. М. Кейнс. **Кейнсіанська теорія попиту** на гроші (теорія переваг ліквідності) виділяє три мотиви, що спонукують людей зберігати частину грошей в готівці:

- 1) трансакційний мотив (потреба в готівці для поточних угод);
- 2) мотив обережності (заощадження певної суми готівки на випадок непередбачених обставин у майбутньому);
- 3) спекулятивний мотив (оскільки заощадження пов'язані з бажанням отримати процентний дохід, то мотив до здійснення заощаджень є спекулятивним).

Економічні суб'єкти хочуть володіти грошима також тому, що вони виконують функцію заощадження. Для купівлі капітальних благ, вартість яких нерідко є значною, потрібно попередньо відкласти кошти. Водночас гроші є одним з **активів**, серед яких також нерухоме майно, акції, облігації, коштовності, за допомогою яких люди намагаються зберегти, примножити і, найголовніше, перемістити своє багатство з поточного періоду в майбутній. Заощадження грошей у вигляді готівки пов'язано з витратами, які дорівнюють відсотку, що можна було б одержати, поклавши гроші в банк чи використавши їх на покупку інших фінансових активів, що приносять дохід (цінні папери, нерухомість).

Порівняємо, наприклад, володіння облігаціями і готівкою. Оскільки ринкова ціна облігацій непостійна, володіння ними пов'язано з більшим ризиком, ніж володіння грошима. З іншого боку, володіння облігаціями дає право на одержання процента, який є альтернативною вартістю зберігання грошей як активу. Вибір між ліквідністю і цінними паперами визначає процентна ставка (i). Зі зростанням процентної ставки нагромаджувати значні суми грошей стає невигідним. Чим вища процентна ставка, тим більше потенційного доходу втрачає домогосподарство або фірма, які нагромаджують гроші, тим вища альтернативна вартість заощадження грошей у вигляді готівки, а, отже, нижче попит на готівку. Графічно залежність між попитом на гроші як активи (спекулятивний попит) і процентною ставкою відображає спадна крива, тому що чим вища процентна ставка, тим менше попит на гроші як активи (див. рис. 4.1.б).

Можлива ситуація, за якої кількість грошей в обігу (у ліквідній формі) зростає, а процентна ставка практично не змінюється. Дана ситуація називається «пасткою ліквідності». Збільшити інвестиції за допомогою процента не вдається, тому що зберігати гроші в банках бажаючих немає, відповідно заощадження не перетворюються на інвестиції. Кейнс вважав, що зниження процентної ставки з метою підвищення прибутковості інвестицій має свою межу. Пастка ліквідності

є показником неефективності грошово-кредитної політики.

Загальний або сукупний попит на гроші складається з попиту на гроші для операцій і попиту на гроші з боку активів. Таким чином, попит на гроші є функцією доходу та процентної ставки. Чим вищий рівень доходу Y , тим більший попит на реальні грошові залишки, тим вища номінальна процентна ставка та менший попит на них. Крива сукупного попиту на гроші зображена на рис. 4.1.в.

Пропозиція грошей в найбільш загальному розумінні є процесом створення додаткових платіжних коштів, які надходять до каналів готівкового і безготівкового обігу. У кількісному значенні пропозиція грошей і грошова маса – поняття рівнозначні. Відмінність між ними полягає в тому, що термін грошова маса використовується тоді, коли абстрагуються від грошового ринку і зосереджують увагу лише на кількісних характеристиках грошей.

На графічній моделі крива пропозиції грошей (M/PS) має вигляд вертикальної лінії. Ця обставина відбиває той факт, що пропозиція грошей не визначається ринковими механізмами, рівнем реальної процентної ставки, а формується державою, яка володіє монополією на грошову емісію.

Оскільки функціонування комерційних банків ґрунтується на частковому резервуванні депозитів, то це надає їм можливість збільшувати пропозицію грошей в національній економіці. Усі комерційні банки, що відкривають рахунки і надають кредити, мають обов'язкові резерви в Центральному банку, обумовлені нормою резервування. Банківська пропозиція грошей обернено пропорційна нормі обов'язкового резервування, а **деPOSITНИЙ МУЛЬТИПЛІКАТОР** можна розрахувати за такою формулою:

$$\mu = \frac{1}{rr},$$

де rr – норма обов'язкового резервування.

Для аналізу пропозиції грошей необхідно також дослідити такі поняття, як грошова база, коефіцієнт депонування грошей, коефіцієнт фактичного резервування депозитів.

Грошова база (B) складається з грошей, які перебувають у вигляді готівки на руках у населення (C) та банківських резервів (R), що зберігаються у центральному банку. Отже, грошова база є сумою готівки та резервів:

$$B = C + R.$$

Готівка (C) є частиною пропозиції грошей, а банківські резерви впливають на здатність банківської системи створювати нові депозити. Оскільки грошова база справляє мультиплікативну дію на пропозицію грошей, то її часто називають грошима підвищеної потужності. Грошову базу прямо контролює центральний банк країни.

Коефіцієнт депонування грошей (cr) відбиває розподіл домогосподарствами грошей між готівкою C та поточними чековими депозитами D . Отже, коефіцієнт депонування – це відношення готівки до поточних чекових депозитів D , тобто $cr = C/D$. Цей коефіцієнт відображає уподобання домогосподарств щодо форми грошей: готівка або ж чекові рахунки.

Коефіцієнт фактичного резервування депозитів (rr) - це відсоток депозитів, який банки зберігають як резерви. Вони охоплюють обов'язкові та наднормативні резерви. Коефіцієнт фактичного резервування залежить від норми резервування та від величини наднормативних резервів. Сучасні банки практично не зберігають наднормативних резервів, оскільки такі резерви не приносять банкам доходу у вигляді процента. Тому можна записати: $rr = R/D$.

Визначимо пропозицію грошей M і грошову базу B :

$$M = C + D \text{ та } B = C + R.$$

Отже, пропозиція грошей є сумою готівки та чекових депозитів, а грошова база – сумою готівки та обов'язкових резервів. Щоб знайти, які змінні впливають на пропозицію грошей у національній економіці, поділимо перше рівняння на друге:

$$\frac{M}{B} = \frac{C + D}{C + R}.$$

Тепер знайдемо пропозицію грошей M :

$$M = \frac{C + D}{C + R} \cdot B.$$

Відношення пропозиції грошей ($C + D$) до грошової бази називають **мультиплікатором грошової бази**, або **повним грошовим мультиплікатором (μ)**:

$$\mu = \frac{C + D}{C + R}.$$

Звідси пропозицію грошей можна записати:

$$M = \mu \cdot B.$$

Отже, пропозиція грошей перебуває у прямій залежності від грошової бази та грошового мультиплікатора.

Поділимо праву частину рівняння грошового мультиплікатора на D :

$$\mu = \frac{c/D + 1}{C/D + R/D}.$$

Оскільки C/D - це коефіцієнт депонування cr , а R/D - норма резервування rr , отож, значення грошового мультиплікатора можна записати так:

$$\mu = \frac{cr + 1}{cr + rr}.$$

- Згідно формули, грошовий мультиплікатор залежить від рішень трьох економічних суб'єктів:

- домогосподарств, які впливають на співвідношення між готівкою і депозитами (cr);

- центрального банку, який регулює резервну норму (rr) через установлення норми обов'язкового резервування;

- комерційних банків, які певною мірою можуть впливати на резервну норму через створення надлишкових резервів.

Центральний банк визначає пропозицію грошей у національній економіці передусім через грошову базу, складові якої перебувають під його повним контролем. Збільшення або зменшення грошової бази відповідно посилює або стримує процес створення грошей комерційними банками.

4.3 Механізм грошового ринку

Для побудування моделі ринку грошей і визначення рівноважної процентної ставки, необхідно проаналізувати попит та пропозицію грошей разом. Розглянемо взаємодію пропозиції грошей і попиту на гроші в короткостроковому періоді. Рівень цін у короткостроковому періоді не змінюється, тому реальні і номінальні змінні в моделі збігаються, зокрема $r = i$. Відкладемо на горизонтальній осі реальні грошові залишки (M/P), а по вертикальній осі процентну ставку i . Оскільки реальна пропозиція грошей зафіксована на рівні $(M/P)_s$, то крива пропозиції грошей є вертикальною лінією. Крива попиту на гроші L є спадною. Негативний нахил цієї кривої відображає обернену залежність між попитом на гроші і номінальною процентною ставкою для даного рівня доходу Y . Рівновага на грошовому ринку досягається в точці, в якій попит на гроші дорівнює пропозиції. На рис. 4.2.а точка E є рівновагою грошового ринку, якій відповідає рівноважна процентна ставка i .

Процентна ставка може змінюватися щодо свого рівноважного рівня. Припустимо, що на грошовому ринку процентна ставка нижча за рівноважну $i_l < i$ (див. рис. 4.2.а). За такого її рівня попит на гроші перевищує їх пропозицію. Щоб пристосуватися до нестачі коштів, економічні суб'єкти будуть продавати

свої активи, зокрема облігації. Масовий продаж облігацій приведе до збільшення їх пропозиції і ціни на облігації знизяться. Зниження ціни облігацій підвищить процентну ставку до рівноважного рівня. При процентній ставці i_2 , що більша за рівноважну, виникає надлишкова пропозиція грошей. У цих умовах економічні суб'єкти масово купують облігації, що підвищує їхню ціну. Зростання ціни облігацій знижує процентну ставку до рівноважного рівня i .

Пропозиція грошей може змінитися також під впливом монетарної політики центрального банку. Зменшення пропозиції приведе до того, що економічні суб'єкти будуть намагатися пристосуватися до нестачі коштів, продаючи свої активи, зокрема облігації. Це буде знижувати ціни облігацій, що приведе до підвищення процентної ставки, а відтак зменшенню попиту на гроші, який зрівноважиться з пропозицією грошей (див. рис. 4.2.б).

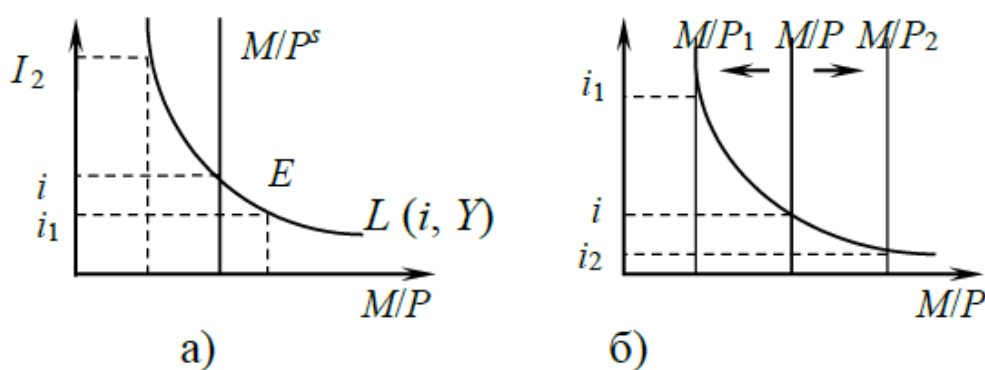

Рис. 4.2 – Рівновага на грошовому ринку

З підвищенням процентної ставки на облігації почнуть зростати інші процентні ставки. Разом з тим високі процентні ставки на облігації збільшать альтернативну вартість володіння грошима і зменшать кількість грошей, якою хочуть володіти економічні суб'єкти. У результаті зростання процентної ставки ринок грошей повернеться до рівноваги. При збільшенні пропозиції економічні суб'єкти починають купувати облігації, що приводить до зростання їх ціни. Зростання ціни облігацій знижує процентні ставки. На ринку грошей відновиться рівновага. Зміна рівня доходу також збільшує попит на гроші. За незмінної пропозиції грошей (M/P) виникає надлишковий попит на них. Економічні суб'єкти намагаються пристосуватися до цієї ситуації за допомогою продажу облігацій. Масовий продаж облігацій буде підвищувати процентну ставку до тих пір, поки не встановиться нова рівноважна процентна ставка. Графічно вплив зміни доходу на рівноважну процентну ставку зображується зміщенням кривої попиту на гроші. Зі збільшенням доходу крива зміщується праворуч. У результаті рівноважна процентна ставка зростає. Зменшення доходу за даної пропозиції грошей знижує рівноважну процентну ставку і крива зміщується ліворуч.

Описаний механізм встановлення і підтримка рівноваги на грошовому ринку успішно працює лише в ринковій економіці з розвинутим ринком цінних паперів і адекватною реакцією економічних суб'єктів на зміни тих чи інших змінних, наприклад процентної ставки.

ТЕМА 5. РИНОК ПРАЦІ

5.1 Зайнятість і безробіття. Класифікація безробіття.

5.2 Попит, пропозиція і рівновага на ринку праці.

5.3 Державна політика зайнятості та її соціально-економічні наслідки.

5.1 Зайнятість і безробіття. Класифікація безробіття

1. Безробіття невід’ємний елемент ринкової економіки, вона характеризує економічне явище, при якому частина економічно активного населення не має можливості використати свої здібності до праці. Безробіття відображає один із аспектів макроекономічної нестабільності, стан ринку праці за умов, коли пропозиція робочої сили перевищує попит на неї. Досвід ринкових економік світу засвідчує, що безробіття – не є небажаним макроекономічним явищем, воно – невід’ємний інструмент ринкового механізму. Функціями безробіття є стимулювання ефективної зайнятості та конкурентоспроможності робочої сили; надання працюючим можливості зміни виду діяльності; резервування частини робочої сили з метою забезпечення галузевого та територіального руху капіталу та праці в різні періоди ділової активності тощо. У період сучасної фінансової кризи в багатьох країнах рівень безробіття став рекордним для останньої чверті віку. Тому безробіття є центральною економічною та соціальною проблемою сучасного суспільства.

У відповідності до міжнародних стандартів, які розроблені Міжнародною організацією праці (МОП), усе населення можна представити як економічно активне населення та економічно пасивне населення. В свою чергу економічно активне населення включає як зайнятих, так і безробітних (див. рис 5.1).

За офіційною статистикою економічно активна частина населення, яка має здібності до праці і бажає працювати, складає робочу силу країни.

Робоча сила – населення країни у віці від 16 років і старше, яке має роботу або активно її шукає. До цієї категорії належать і ті, хто зайнятий неповний робочий день. Таким чином до складу робочої сили входять як зайняті, так і безробітні.

Зайнятість – діяльність громадян, пов’язана із задоволенням особистих та суспільних потреб, яка приносить їм дохід у грошовій та інших формах. **Зайняті** – особи, які виконують певну оплачувану роботу або мають роботу, але не виконують її з певних причин (відпустка, хвороба, страйк тощо). Повна зайнятість характеризується достатністю робочих місць для всіх, хто бажає і здатен працювати.

Безробітні – працездатні громадяни, які з незалежних від них причин не мають заробітку (трудового доходу) через відсутність відповідної роботи, зареєстровані в державній службі зайнятості, дійсно шукають роботу та здатні приступити до праці.

Показниками рівня використання робочої сили є: рівень зайнятості, рівень безробіття, коефіцієнт участі в робочій силі.

Рис. 5.1 – Робоча сила у складі населення країни

Рівень зайнятості вимірюється шляхом співставлення зайнятих з чисельністю населення у віці від 16 років і старше:

$$\text{Рівень зайнятості} = (\text{Зайняті} / \text{Особи у віці від 16 років і старше}) * 100\%$$

Рівень безробіття вимірюється шляхом співставлення кількості безробітних з наявною робочою силою:

$$\text{Рівень зайнятості} = (\text{Кількість безробітних} / \text{Робоча сила}) * 100 \%$$

Рівень безробіття вважається важливим, але не безпомилковим показником. Розрахунок рівня безробіття ускладнюється тим, що критерії віднесення окремих осіб до категорії зайнятих чи безробітних є певною мірою умовними. Завищенню рівня безробіття сприяє зайнятість населення у тіншовій економіці. Водночас рівень безробіття може бути заниженим, оскільки цей показник не враховує частково зайнятих (тих, хто

працює неповний робочий день, тиждень, знаходиться у неоплачуваних відпустках тощо), а також працівників, які втратили надію знайти роботу і тому не шукають її.

За формою прояву можна виділити **відкрите та приховане безробіття**.

Приховане безробіття – це надлишкова зайнятість, тобто ситуація, коли декілька людей виконують роботу одного або коли кваліфікований фахівець зайнятий некваліфікованою працею. Під прихованим безробіттям розуміють також неповну (часткову) зайнятість, тобто зайнятість неповний робочий день або неповний робочий тиждень.

Види безробіття розрізняються на **фрикційне, структурне, циклічне, сезонне**.

У кожен визначений момент частина працівників знаходиться в стані зміни роботи: вони або добровільно змінюють роботу, що їм не підходить, або вперше обирають роботу, зважуючи це важливе рішення, або підшують роботу в зв'язку з закінченням терміну контракту на попередній роботі тощо. Частина з них працевлаштовується, але в цілому цей вид безробіття залишається і називається фрикційним. **Фрикційне безробіття** – тимчасове безробіття, пов'язане із добровільним чи вимушеним пошуком або очікуванням роботи внаслідок професійного, вікового, регіонального переміщення робочої сили. Цей вид безробіття може бути викликаний зміною роботи внаслідок підвищення кваліфікації, професійної майстерності, зміною місця проживання, пошуком роботи із-за звільнення, тимчасовою втратою сезонної роботи, зміною важливих етапів у житті людини (закінчення вузу, народження та догляд за дитиною у жінок тощо). Фрикційне безробіття вважається неминучим і певною мірою бажаним. Пошук та отримання більш продуктивної та вище оплачуваної роботи сприяє збільшенню доходів зайнятого населення та зростанню обсягів національного виробництва за рахунок раціонального розподілу трудових ресурсів. Незважаючи на національні особливості, фрикційне безробіття існує у всіх країнах з ринковою системою господарювання.

Як відомо, попит на роботу є похідним від попиту на товари і послуги, які створюються цією роботою. Оскільки з часом структура споживчого попиту змінюється, відповідно змінюється і попит на працівників. Певні професії і навіть види робіт застарівають і не знаходять попиту на ринку праці. У результаті структура пропозиції праці не відповідає структурі попиту. Безробіття, що виникає внаслідок такої невідповідності, називається структурним. **Структурне безробіття** – це безробіття пов'язане із структурними зрушеннями в економіці, які змінюють складові попиту та пропозиції робочої сили. Цей вид безробіття може бути викликаний змінами в споживчих перевагах, в технології виробництва, в географічному розподілі робочих місць, які впливають на попит на окремі

професії та пропозицію робочої сили по ним. Однією із найважливіших причин структурного безробіття являються «географічні» зміни розміщення підрозділів транснаціональних компаній. Таким чином, у якості підвидів у структурному безробітті можна виділити технологічне безробіття, причиною якого є технологічне переоснащення виробництв та територіальне безробіття, яке викликане закриттям виробництв у певній місцевості, ще пов'язане із структурними змінами в економіці.

Межа між фрикційним та структурним безробіттям в деякій мірі умовна. Відмінності між цими видами безробіття полягають у тому, що фрикційне безробіття є короткостроковим, оскільки безробітні володіють необхідними професійними навичками для отримання роботи, яку вони шукають. Структурне безробіття є більш тривалим, оскільки безробітні не можуть отримати роботи без відповідної перепідготовки, оволодіння новими навичками або зміни місця проживання.

Межа між фрикційним та структурним безробіттям в деякій мірі умовна. Відмінності між цими видами безробіття полягають у тому, що фрикційне безробіття є короткостроковим, оскільки безробітні володіють необхідними професійними навичками для отримання роботи, яку вони шукають. Структурне безробіття є більш тривалим, оскільки безробітні не можуть отримати роботи без відповідної перепідготовки, оволодіння новими навичками або зміни місця проживання.

Циклічне безробіття – це безробіття, яке виникає в період економічного спаду, падіння загальних обсягів виробництва, що проявляється у перевищенні пропозиції робочої сили над попитом на неї у всіх галузях і регіонах країни. Цей вид безробіття пов'язаний із періодичними спадами економічної активності, що зменшує сукупний попит на товари і послуги і викликає скорочення зайнятості. Внаслідок цього циклічне безробіття інколи називають безробіттям пов'язаним з дефіцитом попиту. Так, у періоди економічних криз рівень циклічного безробіття нерідко перевищує 10 %, що перетворює його на найстрашнішу соціально-економічну проблему.

В умовах глобальної фінансової кризи уряди деяких країн застосовують спеціальні програми неповного робочого дня з метою зниження рівня безробіття. Підприємствам, які не звільнюватимуть працівників, а переводитимуть їх на інші, нехай і менш оплачувані посади, держава надає матеріальну допомогу.

Сезонне безробіття характерно для сезонних галузей господарства, воно виникає під впливом сезонних коливань попиту на робочу силу. Сезонний характер виробництва обумовлений найчастіше природними факторами. Це притаманно, наприклад, сільському господарству.

За тривалістю можна виділити такі види безробіття:

короткострокове, середньострокове та тривале безробіття. Під короткостроковим безробіттям розуміється відсутність роботи та її пошук від 1 до 3 місяців; під середньостроковим – від 3 до 6 місяців; підтривалим – більше 6 місяців.

За критерієм поширеності безробіття поділяється на **загальнодержавне, регіональне, галузеве, міське та сільське.** Під загальнодержавним безробіттям розуміється безробіття в межах всієї держави. Регіональне – це безробіття в межах однієї адміністративно-територіальної одиниці; галузеве – це безробіття в межах однієї галузі економіки; міське та сільське – це безробіття в міській та сільській місцевості відповідно.

З точки зору соціально-професійного складу безробітних, безробіття поділяється на професійне, статевікове, серед соціально-вразливих верств населення. Так, під **професійним безробіттям** розуміється безробіття серед працівників певної професії (наприклад, будівельників, шахтарів, учителів,

автомобілебудівників тощо). **Статевікове безробіття** – це безробіття, наприклад, серед молоді, а також серед чоловіків та жінок. Безробіття серед соціально вразливих верств населення – це самий болісний для держави та суспільства вид безробіття, оскільки він існує серед тих, хто не може на рівних конкурувати на ринку праці. Це інваліди; особи, звільнені після відбуття покарання або примусового лікування; особи похилого віку; жінки з малолітніми дітьми тощо. Слід зазначити, що держава повинна створювати для цієї категорії населення сприятливі умови в працевлаштуванні, застосовувати різні економічні і правові важелі для забезпечення їх робочими місцями.

Залежно від рівня безробіття розрізняють повну та неповну зайнятість. **Повна зайнятість** – це зайнятість на рівні природного безробіття. **Природне безробіття** включає фрикційне та структурне безробіття і є внутрішньою (природною) потребою економіки.

Таким чином повна зайнятість означає відсутність циклічного безробіття. Природний рівень безробіття змінюється. У 60-ті роки економісти визначали природний рівень безробіття у 4 %. За сучасних умов рівень безробіття, який відповідає повній зайнятості (природний рівень безробіття) коливається від 3 до 7 % робочої сили. Реальний обсяг ВВП, який виробляється за умов повної зайнятості (природного рівня безробіття) називають **потенційним ВВП** (виробничим потенціалом економіки).

Неповна зайнятість пов'язана з кризовими явищами в економіці і виникає за умов перевищення фактичного рівня безробіття над його природним рівнем. Водночас на практиці можлива також ситуація, за якої фактичний рівень безробіття нижчий за природний. Якщо фактичний рівень безробіття перевищує його природний рівень, то це засвідчує існування циклічного безробіття, що є ознакою неповної зайнятості.

5.2 Попит, пропозиція і рівновага на ринку праці

Ринок праці є однією з найважливіших складових загальноекономічного ринкового механізму. Він відображає основні тенденції в галузевій, професійно-кваліфікаційній і демографічній структурах зайнятості в рамках суспільного розподілу праці, а також мобільність робочої сили, масштаби і динаміку безробіття. Ринок праці має ряд особливостей. По-перше, попит на ринку праці є похідним від попиту на товари і послуги виробничого і особистого споживання. По-друге, параметри рівноваги на ринку праці – заробітна платня і рівень зайнятості, мають яскраво виражений соціальний характер. По-третє, на ньому не реалізується повною мірою характерний для ринкової економіки принцип пріоритету споживача, що виявляється в гарантованій пропозиції високоякісних товарів і послуг. На ринку праці суспільство вимагає не відміни, а розширення пропозиції таких слабо соціально захищених груп працівників, як молодь, жінки, інваліди, пенсіонери, що зменшує вигоди споживачів на цьому специфічному ринку.

Суб'єктами попиту на ринку праці виступають бізнес і держава, а суб'єктами пропозиції – домашні господарства. Аналіз ринку праці почнемо з класичної концепції зайнятості, яка припускає побудову функції сукупного попиту на працю і сукупної пропозиції праці стосовно умов досконалої конкуренції. На ринку досконалої конкуренції кількість найманих підприємцями працівників, тобто попит на працю визначається двома показниками – реальною заробітною платнею і вартістю граничного продукту праці. Із збільшенням кількості найманих працівників відбувається зменшення величини граничного продукту (закон спадної граничної віддачі). Залучення додаткової одиниці праці припиниться тоді, коли вартість граничного продукту праці (*MRP*) порівняється з величиною заробітної платні (*MRC*). Величина попиту на працю знаходиться в зворотній залежності від рівня заробітної платні. При зростанні заробітної платні, за інших рівних умов, підприємець з метою

збереження рівноваги ($MRP = MRC$) повинен відповідно скоротити попит на працю, а при зниженні заробітної платні попит на працю зростає. Функціональна залежність між величиною заробітної платні і кількістю найнятих працівників виражається кривою попиту на працю (див. рис. 5.2). На осі абсцис відкладається величина потрібної праці (L), а на осі ординат – величина реальної заробітної платні (W). Кожна точка на кривій попиту (D_L) показує, яку кількість працівників хочуть і можуть найняти фірми при певній величині заробітної платні. Функція пропозиції на ринку праці відображає бажання працівників найматися на певну роботу при певному рівні заробітної платні. Спочатку проаналізуємо пропозицію праці окремим працівником, а потім розглянемо криві пропозиції на ринку праці. Рішення працівника проте, яку кількість праці запропонувати, можна аналізувати як компромісний вибір між двома необхідними йому благами – дозвіллям і купленими споживчими товарами і послугами.

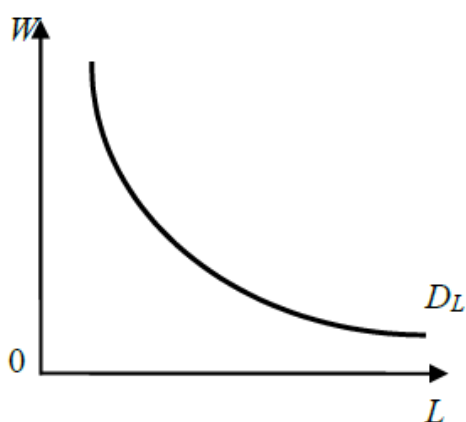

Рис. 5.2 – Крива попиту на працю

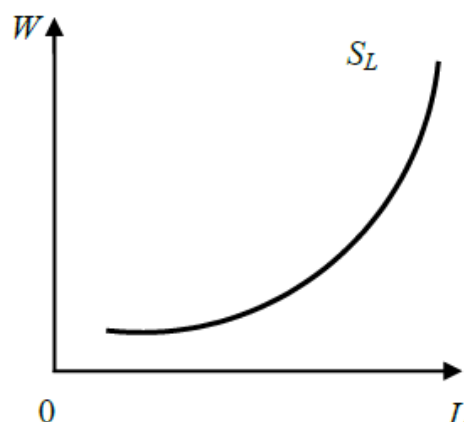

Рис 5.3 – Крива пропозиції праці

Співвідношення попиту і пропозиції характеризує кон'юнктуру ринку праці. Щоб проаналізувати положення на ринку праці об'єднаємо на графіку криві попиту (D_L) і пропозиції (S_L) праці (див. рис. 5.4).

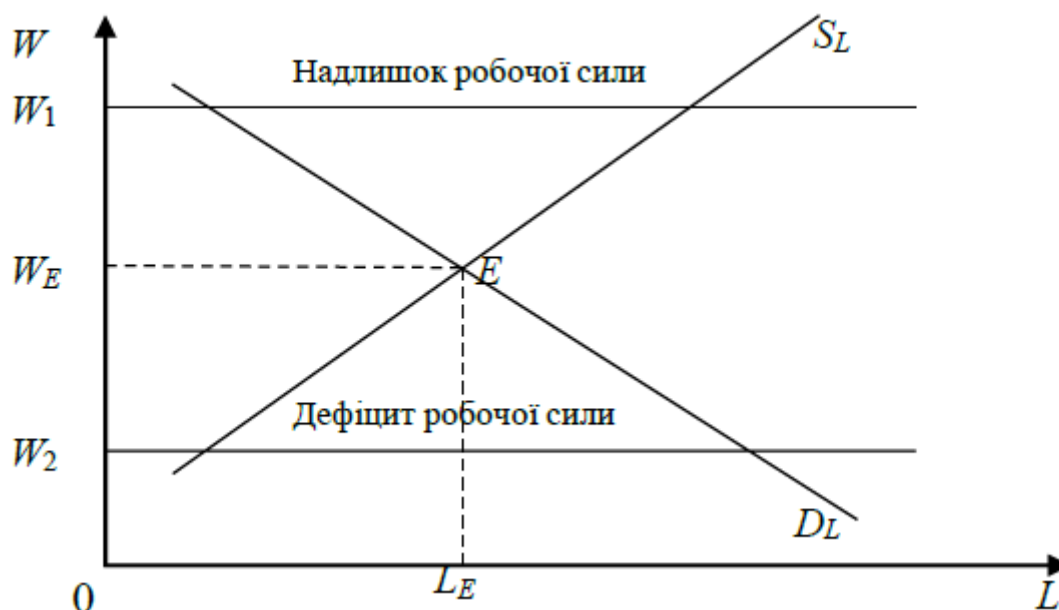

Рис. 5.4 – Попит та пропозиція в класичній теорії зайнятості

У точці перетину кривих попиту і пропозиції на ринку праці (точка E) кон'юнктура ринку праці буде рівноважною. Це означає, що всі фірми, які згодні платити заробітну платню рівну (W_E), знаходять на ринку необхідну кількість праці L_E , повністю задовольняючи свій попит. У точці ринкової рівноваги повністю працевлаштовані всі працівники, яких влаштовує винагорода за працю в розмірі (W_E). Таким чином, точка E визначає стан повної зайнятості. При будь-яких інших значеннях заробітної платні рівновага на ринку праці порушується.

Якщо заробітна платня вища за рівноважну (наприклад, W_1), то величина пропозиції на ринку праці перевищує величину попиту. Формується надлишкова кон'юнктура ринку, при якій робочих місць недостатньо для всіх, хто бажає надати свою працю при заробітній платні W_1 . У разі зниження реальної заробітної платні відносно рівноважної (наприклад, до рівня W_2), величина попиту перевищує величину пропозиції, тобто утворюються вільні робочі місця унаслідок браку працівників, яких влаштовує зарплата на рівні W_2 . Формується працедефіцитна кон'юнктура ринку. Основне положення класичної теорії зводиться до того, що і працenaдлишкова, і працедефіцитна кон'юнктура ринку праці в умовах досконалої конкуренції не можуть бути стійкими. Ринковий механізм діє у напрямку відновлення положення повної зайнятості.

Згідно кейнсіанської і монетаристської концепцій на ринку праці присутні позаконкурентні чинники, які приводять до стійкого відхилення заробітної платні від рівноважної у бік її збільшення. При цьому частина працівників опиняється в положенні безробітних. До таких чинників відносяться встановлення державою мінімально гарантованого рівня заробітної платні, індексація доходів, монопольні дії найнятих робітників

за допомогою об'єднання їх в професійні союзи. Кейнсіанці вважають необґрунтованим положення про еластичність цін і заробітної платні і роблять висновок про відсутність ринкового механізму, що гарантує повну зайнятість. Згідно даної концепції унаслідок нееластичності цін і заробітної платні крива сукупної пропозиції благ (AS) має горизонтальне положення до точки E , в якій досягається потенційний рівень виробництва і рівень повної зайнятості. Потім крива сукупної пропозиції приймає вертикальне положення (див. рис. 5.5).

Рівень зайнятості можна регулювати через зміну сукупного попиту, а не за допомогою коливань ринкових цін на працю (заробітної платні). Держава, знижуючи податки, стимулює зростання попиту (крива сукупного попиту зрушується праворуч). Це приводить до зростання виробництва і зайнятості. Монетаристська школа (М. Фрідмен) для встановлення рівноваги пропонує також використовувати вплив держави на сукупний попит, але через інструменти грошово-кредитної політики: облікову ставку центрального банку, норму обов'язкових резервів.

У сучасних умовах широко пропонується теорія дерегулювання, флексибілізація ринку праці, яка направлена на підвищення його гнучкості. Флексибілізація припускає введення гнучких систем оплати праці, заснованих на вільному виборі працівником форм оплати праці, соціальних виплат, тривалості робочого часу і форм зайнятості, таких як праця на дому, тимчасова робота по індивідуальних контрактах. Суспільство шукає такий механізм функціонування ринку праці, при якому би поєднувалися економічна і соціальна ефективність.

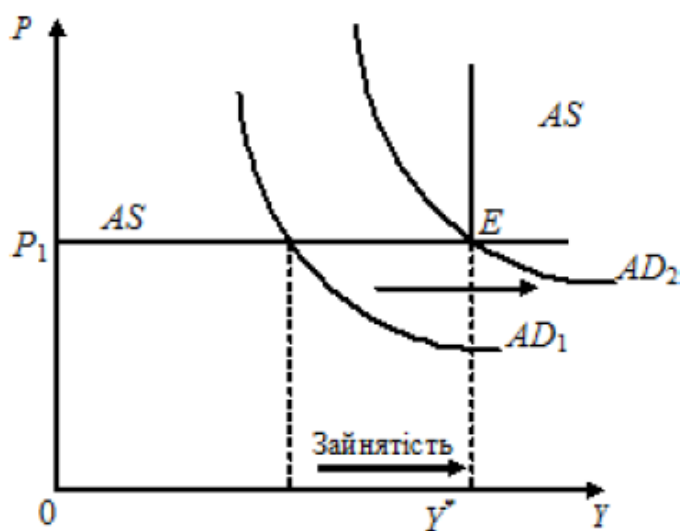

Рис. 5.5 – Кейнсіанській підхід до теорії зайнятості

3.3 Державна політика зайнятості та її соціально-економічні наслідки

Сучасний ринок праці випробовує на собі регулюючу дію держави. Держава пред'являє попит на робочу силу в державному секторі економіки; регулює його в приватному секторі через законодавче визначення розміру мінімальної заробітної платні; розробляє соціальні програми стабілізації соціально-економічного положення трудящих. Найбільш підвищений ринковий ризик складається в таких сегментах ринку праці, як молодь, жінки, національні меншини.

Соціальний захист на ринку праці в Україні виявляється в наступних державних гарантіях: реалізація прав громадян на працю і на допомогу по безробіттю; оплата праці на рівні встановленої мінімальної заробітної платні; надання державної допомоги малозабезпеченим і багатодітним сім'ям; пенсійне забезпечення; підтримка життєвого рівня населення шляхом перегляду мінімальних розмірів основних соціальних гарантій відповідно до зміни індексів цін на товари споживання і послуги. Велике сприяння по адаптації робочої сили до змін в кон'юнктурі ринку надає державна система навчання і перекваліфікації робочої сили.

Важливе місце в регулюванні соціальних процесів на ринку праці належить такому інституту інфраструктури, як **біржа праці**. Функція біржі праці – це здійснення посередництва між працівниками (що представляють пропозицію на ринку праці) і фірмами (що пред'являють попит на ринку праці) при здійсненні операції купівлі-продажу робочої сили, а також реєстрація безробітних. Перші біржі праці були відкриті в першій половині XIX ст. В даний час в Україні ці функції виконують державні Центри зайнятості, які діють на різних рівнях. Вони вивчають стан попиту і пропозиції на конкретних ринках праці (професійна орієнтація), надають цю інформацію ринковим суб'єктам.

Державна політика зайнятості, як правило, завжди носить інфляційне забарвлення. З підвищенням заробітної платні збільшується пропозиція на ринку праці, зростає рівень зайнятості. Друга сторона цього процесу виражається в зростанні витрат (заробітна платня – це витрати фірми на виробничі ресурси), а отже і в зростанні цін. Зростання загального рівня цін, тобто інфляція, є альтернативною вартістю скорочення безробіття.

При виробленні економічної політики необхідно визначити оптимальне поєднання рівнів безробіття і інфляції. Наявність зворотного зв'язку між рухом цін (зокрема заробітної платні) і рівнем безробіття вперше встановив англійський економіст Філіпс. **Крива Філіпса**, представлена на рис. 5.6, характеризує короткострокові зміни безробіття і інфляції. На горизонтальній осі даного графіка відкладається норма безробіття; по вертикальній осі зліва – середньорічний темп інфляції, а справа –

середньорічний темп зростання заробітної платні. Шкала заробітної платні (справа) вища за шкалу інфляції (зліва) на 2 % середнього темпу зростання продуктивності праці. Припустимо, що продуктивність праці росте стабільними темпами на 2 % щорічно, а фірма встановлює ціни на свою продукцію на основі середніх витрат праці. Якщо заробітна платня збільшиться на 6 %, а продуктивність праці зросте на 2 %, то середні витрати праці на одиницю продукції збільшаться на 4 %. Тоді ціни збільшаться теж на 4 %.

Таким чином, крива Філіпса ілюструє компромісний вибір між інфляцією і безробіттям через нахил кривої. В умовах тривалого періоду крива змінює свій нахил, стаючи «крутою». Довгострокова крива Філіпса підіймається вертикально вгору від величини природного рівня безробіття. При цьому виникає стан стагфляції. Відповідно до теорії природного рівня при безробітті нижчим за природний рівень спостерігатиметься інфляційне зростання. Рівень безробіття вище за природне може «зупинити» зростання цін. Таким чином, завдання державного регулювання – це встановлення протягом тривалого періоду саме природного рівня безробіття, при якому інфляція перебуває в інертному стані.

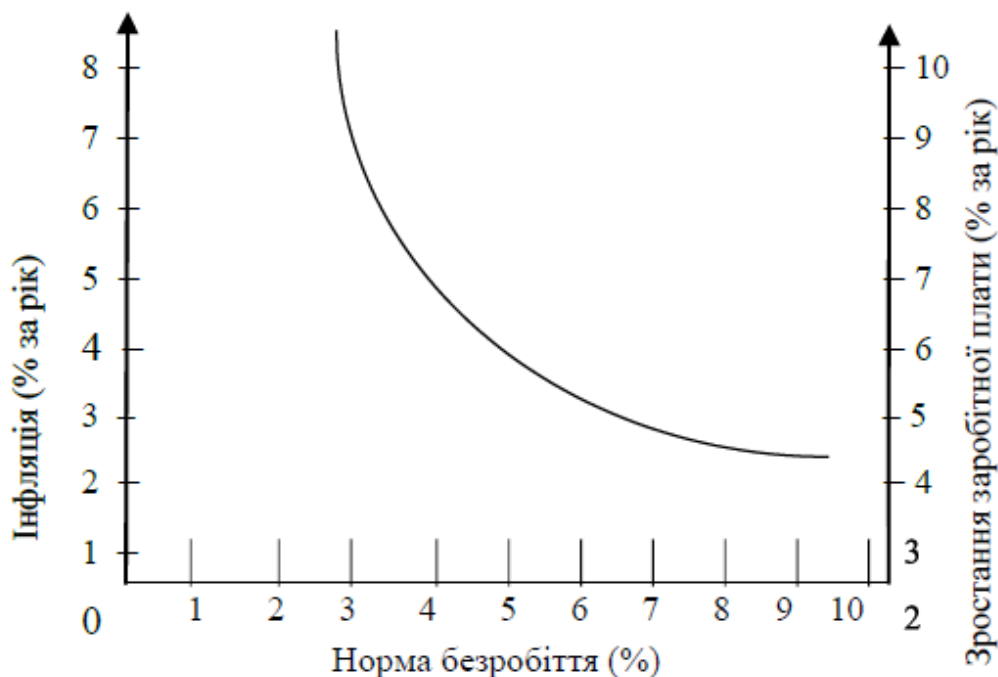

Рис. 5.6 – Крива Філіпса

На основі кривої Філіпса обґрунтована наступна розрахункова закономірність: якщо норма безробіття зростає на один процентний пункт щодо природного рівня, а потім повернеться в первинний стан, то темп

інфляції приблизно знизиться на половину процентного пункту. Таким чином, зниження на один відсоток темпів інфляції вимагає, щоб безробіття було вище за природний рівень на два відсотки. Це і є ціна дезінфляції – політики зниження темпів інфляції. Розглянута проблема регулювання інфляції і безробіття вимагає глибокого аналізу і розрахунку саме природного рівня безробіття.

Багато економістів вважають, що на так званий природний рівень безробіття впливають безліч зовнішніх чинників: демографічні зміни, державна політика на ринку праці, психологія поведінки безробітних. Тому вони вводять такий нейтральний термін, як «інфляційно-безпечний рівень безробіття». Можна виділити напрями державного регулювання, які направлені на зниження природного рівня безробіття. Це, перш за все, вдосконалення інфраструктури ринку праці. Через систему інформаційних служб можна розширити інформацію про попит на окремі види праці, що понизить рівень фрикційного безробіття. Державні програми перекваліфікації направлені на зниження рівня структурного безробіття.

Реальний обсяг ВВП, який виробляється за умов повної зайнятості (природного рівня безробіття) називають потенційним ВВП (виробничим потенціалом економіки). Американський економіст Артур Оукен довів існування залежності між рівнем безробіття і втратами потенційного ВВП. Згідно з законом Оукена: якщо фактичний рівень безробіття перевищує природний на 1 %, то суспільство втрачає 2,5 % потенційного ВВП. Тобто кожен відсоток циклічного безробіття призводить до втрати суспільством 2,5 % потенційного ВВП. В загальному вигляді закон Оукена може бути представлений формулою:

$$(Y - Y^*) / Y^* = -\beta u_c,$$

т.

де Y – фактичний ВВП;

Y^* – потенційний ВВП;

u_c – рівень циклічного безробіття;

β – емпіричний коефіцієнт чутливості ВВП до динаміки циклічного безробіття (звичайно приймається 2,5 %).

ТЕМА 6. ІНФЛЯЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ

6.1 Сутність та види інфляції.

6.2 Причини і наслідки інфляції.

6.3 Інфляція і безробіття.

6.1 Сутність та види інфляції

Інфляція виступає ключовим індикатором макроекономічної нестабільності. Але чому ж вона вважається проблемою? Проблематика інфляції полягає у тому, що вона призводить до збільшення витрат на життя, роблячи повсякденне існування для людей більш вартісним. В її основі лежить зменшення вартості грошей, іншими словами, зниження їх купівельної спроможності, що проявляється у зростанні цін на товари та послуги. Це веде до загального зростання цінового рівня та втрати вартості національної валюти. Існує важливий зв'язок між грошима та інфляцією: у світі без грошових операцій, де всі обміни базуються на бартері, поняття інфляції було б непотрібним.

Якщо раніше система грошового обігу базувалася на принципах золотого або золотомонетного стандарту й паперові гроші вільно оберталися в золото, а золото було грошми, то зараз золото витиснуто із грошового обігу, а гроші самі забезпечуються тільки наявною товарною масою. Це говорить про більшу ураженість як самих грошей, так і системи грошового обігу. Будь-яке політичне або інше потрясіння може найміцнішу сьогодні грошову систему перетворити в досить і досить слабку завтра.

Проблеми, створювані інфляцією, також пов'язані з невизначеністю. Вони виникають, навіть не стільки тому, що цінність грошей падає, скільки тому, що майбутня цінність грошей непередбачена. Коли очікується, що гроші будуть швидко знецінюватися, стає вигідно позичати. Таким чином, у результаті інфляції звичайно страждають кредитори, а також, населення з фіксованим рівнем доходів. Виграють від інфляції тільки власники речовинних факторів виробництва.

Невизначеність у зв'язку з майбутніми цінами, що створюється інфляцією, веде до довільного перерозподілу багатства, змушує людей вживати зусилля, щоб захистити себе від втрат, призводить до зростання невдоволення й напруженості в суспільстві.

В залежності від інтенсивності втручання держави у сферу грошового обігу, інфляція може бути схованою, відкритою й подавленою. **Прихована інфляція** пов'язана з погіршенням якості споживаної продукції за

незмінним рівнем цін. Погіршення споживчих властивостей й якості продукції, її недовговічність і частий ремонт змушують споживача частіше купувати цей товар, а в цілому, на задоволення потреби йде більше грошей, ніж за нормальною якістю товарів. Прихована інфляція виявляється також в

«вимиванні» дешевих товарів з виробництва, а, отже, і зі споживання.

Відкрита інфляція пов'язана з порушенням трьох видів рівноваги: рівноваги, що визначає кількість грошей в обігу, коли сума цін відповідає сумі вартостей; рівноваги на рівні окремих товарів і ринків, коли їй відповідає рівноважна ціна й рівноважне виробництво; рівноваги на макроекономічному рівні, коли сукупний попит відповідає сукупній пропозиції. Рівновага, що порушується загальним рівнем цін або підвищенням сукупного попиту, є інфляція відкрита. Відкрита вона тому, що проявляється у відкритій ринковій системі, і за даними обставинами механізм ринку функціонує, і навіть на перших етапах розвитку інфляції стимулює економічне зростання. Зростання цін призводить до збільшення інвестицій, росте виробництво, збільшується пропозиція. У цьому випадку питання міститься тільки у швидкості: що зростає швидше? Ціна або виробництво, зарплата або ціни? Головне те, що ринковий механізм працює, а з інфляцією можна боротися.

Подавлена інфляція виникає в закритих економічних системах: у країнах або із плановою економікою, або із сильним державним регулюванням, що переходить у загальний контроль і пригнічує ринкові механізми. Інакше кажучи, це виражається в державному контролі цін. Виникає розрив між величиною попиту та величиною пропозиції, якого довго не видно. Перейшовши критичну точку, він перетворюється в інфляційний розрив, а в економіці виникає стійкий дефіцит. Боротися з даним видом інфляції досить проблематично, тому що ринкові механізми не функціонують. Звичайно методом боротьби з нею є перехід її зі стану подавленої у відкриту під найжорстокішим державним контролем. Це, так названі, хірургічні методи втручання, що припускають диктатуру, зміну ідеології, грошову реформу, іноземну допомогу й т. ін.

Залежно від інтенсивності інфляції розрізняють три основні її різновиди.

Помірна інфляція, що характеризується повільним ростом цін, у середньому до 10 % на рік. У рамках помірної інфляції виділяється повзуча, що характеризується ростом цін до 5 % на рік. За даним рівнем інфляції виникають нормальні умови для інвестування, ціни стабільні, а заощадження не знецінюються.

1. **Галопуюча інфляція** характеризується більш швидким

зростанням цін, у середньому 100–200 % на рік. В економіці ситуація трохи загострюється внаслідок швидкого знецінення грошей. Населення, прагнучи врятувати свої заощадження, вкладають кошти в матеріальні цінності, іноземну валюту, інвестують за рубіж. Однак, незважаючи на те, що розвиток економіки істотно спотворюється, даний вид інфляції протягом тривалих періодів може не викликати деструктивних наслідків.

2. Гіперінфляція характеризується стрімким зростанням цін, до 1000 % і більше на рік. Населення прагне якнайшвидше позбутися від грошей, що знецінюються, у результаті чого проблема загострюється. Через незручність використання національної валюти відбувається процес валютного заміщення, коли іноземна валюта використовується як засіб нагромадження й обміну. У цей період дуже складно проводити грошово-кредитну політику, оскільки її основні важелі перестають діяти. Населення намагається всі наявні заощадження вкласти в будь-які матеріальні цінності. Підприємства запасуються сировиною й накопичують готову продукцію, чекаючи наступного сплеску рівня цін. Підсилюються спекулятивні операції, особливо зростає їхня частка в угодах за валютними операціями. Сплеск сукупного попиту призводить до розкручування інфляційної спіралі: зростання вартості життя призводить до необхідності підвищення номінальних заробітних плат, що веде до збільшення витрат і подальшого підвищення цін. Вважається, що крім руйнівних наслідків перерозподілу, гіперінфляція може прискорити економічний крах. Жорстка інфляція сприяє тому, що зусилля направляються не на виробничу, а на спекулятивну діяльність. Результатом гіперінфляції може бути настання економічного, соціального, а, можливо, і політичного хаосу. Вона прискорює фінансовий крах, депресію й суспільно-політичне безладдя.

Залежно від причин і механізму зростання загального рівня цін розрізняють інфляцію попиту та інфляцію витрат. **Інфляція попиту** простежується тоді, коли сукупний попит зростає швидше за виробничий потенціал економіки, а тому ціни зростають, щоб зрівноважити попит і пропозицію. **Інфляція витрат** – це інфляція, що виникає внаслідок зростання витрат у періоди високого рівня безробіття і неповного використання виробничих ресурсів.

За ступенем раптовості інфляцію розрізняють на передбачену й непередбачену. **Передбачена** – це інфляція, яку всі економічні суб'єкти очікували або планували. Очікуваний рівень інфляції закладається в розрахунки бюджету на майбутній фінансовий рік. Це дає можливість нейтралізувати негативні наслідки інфляції. **Непередбачена інфляція** – інфляція найчастіше викликана інфляційними шоками, тобто різкими стрибками рівня цін, які стають поштовхом для тривалого інфляційного

процесу.

Уявлення економічних суб'єктів про рівень цін у майбутньому суттєво впливають на їхню поведінку. Отже, з цих позицій виділяють теорію адаптивних очікувань та теорію раціональних очікувань.

Теорія адаптивних очікувань ґрунтується на передумові, що формування уявлень про майбутній стан економіки у суб'єктів господарювання відбувається на основі екстраполяції тенденцій розвитку економічних процесів у минулому на майбутнє. **Теорія раціональних очікувань** ґрунтується на передумові, що очікування суб'єктів господарювання стосовно майбутнього економічної системи формуються як на основі екстраполяції тенденцій попереднього періоду, так і на основі можливостей майбутнього.

За умовою незмінного курсу національної валюти, якщо причиною підвищення загального рівня цін є зростання цін на імпортні товари, даний вид інфляції називається **імпортованою інфляцією**.

Для виміру рівня інфляції застосовуються цінові індекси. Індекс споживчих цін (індекс Ласпейреса), наприклад, відображає зміну рівня ринкових цін споживчого кошику в поточному періоді у порівнянні з базовим:

$$I_L = \frac{\sum_{i=1}^n P_i^t * Q_i^0}{\sum_{i=1}^n P_i^0 * Q_i^0},$$

де P_i^0 і P_i^t – ціни i -го блага, відповідно у базовому (0) і поточному (t) періоді;

Q_i^0 – кількість i -го блага в базовому періоді.

Темп інфляції можна розрахувати за допомогою наступної формули:

$$\text{Темп інфляції} = \frac{\pi_t - \pi_{t-1}}{\pi_{t-1}} * 100\%,$$

де π_t – рівень цін в поточному році;

π_{t-1} – рівень цін у базовому році.

6.2 Причини і наслідки інфляції

Причини інфляції підрозділяються на дві групи: обумовлені факторами, що підвищують сукупний попит, і обумовлені факторами, що підвищують сукупну пропозицію.

Інфляцію попиту викликають наступні фактори:

1. 1. **Адаптивні інфляційні очікування** (іншими словами , ажіотажним попитом). Очікуючи в майбутньому підвищення цін, ми намагаємося вкласти наявні заощадження в продукти або речі, щоб знизити негативні наслідки інфляції. У підсумку ж, самі ж сприяємо зовсім невиправданому росту попиту, розкручуючи інфляційну спіраль. Крім того, намагаючись випередити зростання цін і зробити запаси взапас, ми істотно зменшуємо обсяг власних заощаджень, значно загострюючи проблему капітальних вкладень (інвестицій).

2. **Бюджетний дефіцит** є потужним чинником інфляції в силу його багатоканального впливу на грошовий обіг країни. Висока заробітна плата надмірно роздутого державного апарата лягає на ваги споживання, підштовхуючи попит. Крім того, коли держава живе невідповідно до своїх коштів, вона незмінно знаходить потужні аргументи на користь емісії грошей. Беручи в Національного банку гроші на такі потреби, як соціальний захист, оборона й т. ін., держава ці гроші повертає, але вони на той час уже пройшли через обіг. Ситуація повторюється знову і чим більше позик, тим більше в обігу нічим не забезпечених грошей. В умовах інфляції держава бере відносно більш дорогі гроші, а повертає ті, що подешевшали, тим самим підштовхуючи інфляцію.

Крім того, особливе місце в інфляційному процесі займає мілітаризація економіки. Звичайно мілітаризація пояснюється тим, що вона дає робочі місця й передові технології. Але вона завжди лягає важким вантажем на видаткову частину державного бюджету. Військові витрати завжди були чистими витратами, оскільки економічної віддачі від них немає. Необхідно пам'ятати, що вся ця видаткова частина в чисто грошовій формі лягає на ваги попиту. 3. Інфляція також підвищується через такий фактор, як **зовнішня торгівля**. Однак причиною тут стає не сама зовнішня торгівля, а її структура. Наприклад, якщо країна експортує переважно сировину або продукцію з низьким ступенем її обробки, а імпортує більшу частину готової продукції, то це також сприяє появі інфляційних процесів.

4. **Ступінь монополізації** стає наступним фактором інфляції. Монополізм породжує неприродний економічний принцип: «купується те, що виробляється». За підвищенням цін, споживачі не можуть перейти до конкурентів, тому в них немає вибору.

5. **Структурні диспропорції** – наступний фактор інфляції. Так, у радянський час, виробляючи значну частину засобів виробництва, і практично незначну частину предметів споживання, створювався стійкий дефіцит товарів народного споживання. Це призводило до стійкого тиску на ціни дефіцитних товарів убік їхнього підвищення. На рисунку 6.1 графічно показана інфляція попиту.

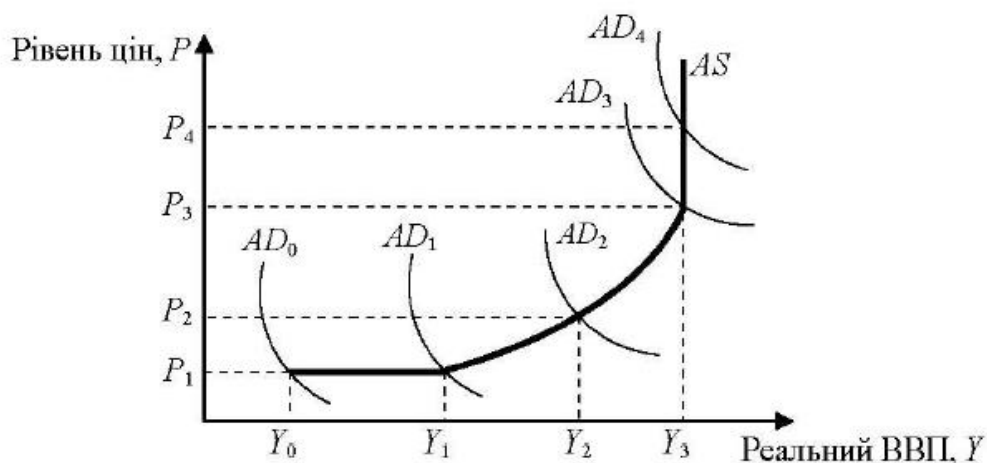

Рис. 6.1 – Інфляція попиту

На рис. 6.1 показано, що стимулювання сукупного попиту на горизонтальному відрізку кривої $AD-AS$ не містить у собі інфляційної небезпеки, оскільки воно зумовлює зростання реальних обсягів виробництва без зростання рівня цін. На цьому відрізку номінальний і реальний обсяги виробництва зростають однаковими темпами.

Висхідний відрізок вимагає необхідності зіставляти приріст обсягу виробництва і приріст рівня цін. Якщо темп приросту рівня цін перевищує темп приросту виробництва, наявне інфляційне зростання останнього. На цьому відрізку кривої AS інфляцію називають передчасною, тому що економіка не досягла потенційного обсягу виробництва і повної зайнятості. Передчасність інфляції пояснюється нерівномірністю виходу різних галузей із депресії.

На вертикальному відрізку виробничі можливості економіки за такого рівня технологій та виробничих потужностей вичерпані. І тому зростання сукупного попиту спричиняє не зростання обсягів виробництва, а інфляційне зростання цін. Таким чином, на цьому відрізку, незалежно від того, якими темпами зростає номінальний обсяг виробництва, зумовлений підвищенням рівня цін, реальний обсяг виробництва залишається незмінним.

Інфляція витрат. Крім факторів попиту, інфляція може

обумовлюватися й факторами витрат виробництва й пропозиції. У наслідок збільшення капітало-, енерго-, та фондоемності виробництва ростуть його витрати. У цьому ж напрямку діють й спадна продуктивність капіталу й землі. З ростом витрат виробництва ростуть і ціни. Зростання рівня заробітних плат також призводить до збільшення витрат виробництва, особливо, якщо це зростання не підкріплено ростом продуктивності праці. На рисунку 6.2 графічно показана інфляція витрат.

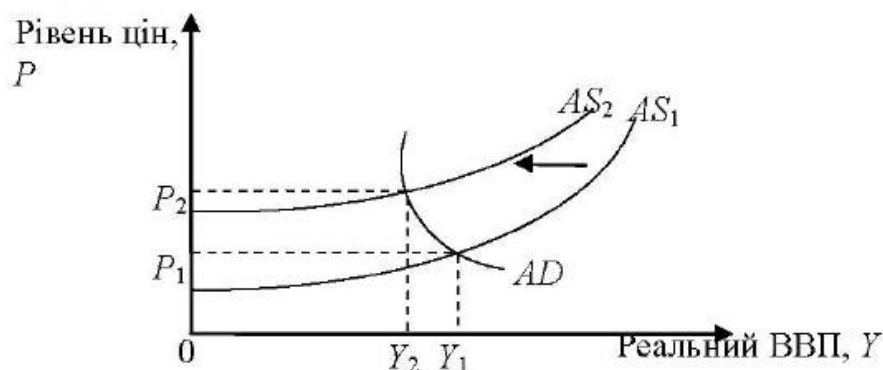

Рис. 6.2 – Інфляція витрат

На рис. 6.2 показано, що внаслідок зміщення кривої AS ліворуч, придбати блага зможуть ті споживачі, котрі здатні будуть за них заплатити більшу ціну. Зростання цін від P_1 до P_2 зумовить скорочення реального обсягу виробництва від Y_1 до Y_2 .

Таким чином, інфляція витрат має два основних джерела: 1. зростання цін на енергію та сировину; 2. зростання номінальної заробітної плати.

На практиці досить важко розрізнити інфляцію попиту й інфляцію витрат. Найчастіше вони діють практично одночасно, а встановити первинне джерело підвищення цін дуже складно. Згідно з Кейнсом, якщо перша стадія інфляції подає собою інфляцію попиту, то друга стадія – результат інфляції витрат виробництва.

Кейнсіанське пояснення інфляції пов'язує зростання цін із надмірним попитом. Воно виходить з аналізу доходів та видатків господарюючих суб'єктів та впливу їх на збільшення попиту. Вважається, що збільшення попиту з боку держави та підприємців призводить до збільшення виробництва та зайнятості. В зв'язку з цим, кейнсіанці 75

рекомендують стимулювати приватні та державні інвестиції. В даній концепції активну роль відіграє, за словами Кейнса, «ефективний» або грошовий попит, який, нібито, і створює грошову масу. Кейнс розглядає два види інфляції:

- а) повзуча, тобто таке збільшення грошової маси в умовах

безробіття, яке не завдає небезпеки;

б) галопуюча, яка можлива при досягненні повної зайнятості, коли зростання грошової маси цілком проявляється у зростанні цін на товари та послуги.

Кейнс підкреслював, що зростання грошової маси дає пропорційне інфляційне збільшення цін тільки в умовах повної зайнятості, а при неповній зайнятості, збільшення грошової маси веде до більшого використання наявних ресурсів: зростаюча грошова пропозиція розподіляється між підвищенням цін, збільшенням грошової зарплати, зростанням виробництва й зайнятості.

Опоненти кейнсіанського підходу підкреслюють також його недолік, який виявляється у тому, що головну увагу він зосереджує на регулюванні грошового попиту шляхом бюджетної та фіскальної політики. Зростання інвестицій веде до підвищення зайнятості, росту ВВП та доходів, що знову ж таки викликає підвищення попиту на гроші. За цих умов зростання грошової пропозиції викличе негайну реакцію ринку: відбудеться зростання цін на товари та послуги. Здійснення політики регулювання попиту в довгостроковому періоді призведе до того, що держава буде змушена здійснювати фактично інфляційне фінансування.

Прихильники **монетарної теорії** стверджують, що єдиною причиною інфляції є надмірний темп приросту грошової маси порівняно з темпами зростання ВВП. Згідно з теорією монетаризму аналізувати інфляцію можна за допомогою рівняння обміну:

$$MV = PY,$$

де M – темп приросту номінальної кількості грошей;

V – темп приросту швидкості руху грошей;

P – темп приросту рівня цін (інфляції);

Y – темп приросту реального обсягу національного виробництва.

Із рівняння можна визначити рівень інфляції:

$$P = \frac{MV}{Y}.$$

Інфляційний процес буде наявним за умови, якщо $P > 0$, або $MV > Y$. Прихильники немонетарних теорій вбачають умову існування інфляції в ситуації, за якої сума темпів приросту номінальної кількості грошей (MV) буде перевищувати темп приросту реального доходу Y .

До наслідків інфляції можна віднести наступні:

1) неможливість одержання довгострокових кредитів, отже,

відсутність капіталовкладень;

2) виробники дезорієнтовані невтримним зростанням цін. Нове виробництво ніхто не відкриває;

3) особисті заощадження громадян знецінюються;

4) реальні доходи населення падають;

5) податки стають єдиним джерелом доходів держави, тому вони постійно зростають;

6) підсилюється соціальна диференціація суспільства. Більша частина населення убожіє, переходить межу бідності. Менша ж частина, особливо власники факторів виробництва, збагачується;

7) дебіторська заборгованість, неплатежі працюють на користь боржників. Стає не вигідним давати гроші в борг. Наступає криза кредитної системи. Кредит стає обтяжним, отже, малодоступним;

8) руйнується система регулювання ринкової економіки.

Необхідно відзначити, що в умовах інфляції створюється ефект Танзі-Олівера, що полягає у свідомому відтягуванні податкових платежів платниками податків, які одержують, таким чином, можливість вносити в бюджет знецінені гроші. Уряд же свої борги також оплачує знеціненими грошима, внаслідок чого виникає ефект інфляційного оподаткування.

Як раніше було відзначено, інфляція призводить до перерозподілу коштів між кредиторами й позичальниками та зниженню реальної вартості заощаджень. Рівняння, запропоноване І. Фішером дозволяє нейтралізувати цей процес:

$$i = r + \pi^e,$$

де i – номінальна процентна ставка;

r – реальна процентна ставка;

π^e – очікуваний рівень інфляції.

Дефляція – це процес, зворотний щодо інфляції, тобто це процес, пов'язаний з подорожчанням грошей. Кредитори й одержувачі постійних доходів мають тенденцію вигравати за рахунок боржників й одержувачів прибутків. Якщо ціни падають на протязі відрізка часу, що відокремлює позичку грошей кредитором від її погашення, то він одержить назад більшу купівельну спроможність, чим позичав. Підприємець за відрізок часу між покупкою й продажем товарів буде нести втрати.

Необхідно пам'ятати, що інфляцію не варто однозначно вважати негативним явищем. Згідно кейнсіанської концепції «економіки попиту», помірний і передбачуваний темп інфляції позитивно впливає на економіку. Стимулювання сукупних витрат призводить до зростання доходів

виробників готових товарів, до розширення виробництва й збільшення зайнятості населення, що в загальному підсумку призводить до економічного зростання.

1. Інфляція і безробіття

На початку ХХ ст. американський економіст І. Фішер розкрив взаємозв'язок між інфляцією та безробіттям. Статистичні дані показували, що у фазі піднесення рівень безробіття знижувався, а темп інфляції, навпаки, зростав. На фазі спаду простежувався протилежний хід подій – рівень безробіття зростав, а інфляція знижувалася. У 1958 р. новозеландський економіст А. Філіпс проаналізував причини цієї динаміки в Англії протягом 1861–1913 рр. Він виявив, що заробітна плата завжди зростала, коли безробіття було малим. Зі зростанням рівня безробіття темпи приросту зарплати уповільнювалися (див. рис. 6.3).

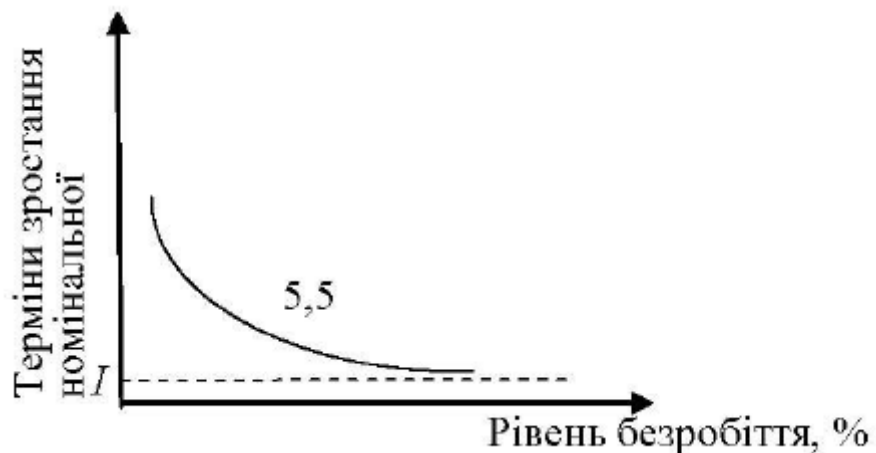

Рис. 6.3 – Емпірична крива Філіпса

Крива Філіпса вказує на те, що зростання грошової заробітної плати може існувати водночас зі значним рівнем безробіття. Філіпс показав, що при рівні безробіття, близькому до 5,5 % від точки, де крива Філіпса перетинає горизонтальну лінію, яка відображає нульовий темп зростання заробітної плати, починається зростання заробітної плати. У 1960 р. американські економісти Семюельсон і Солоу дещо видозмінили криву Філіпса. Вони пов'язали рівень безробіття з рівнем інфляції (а не з темпами зростання зарплати, вилучивши із темпів змін грошової заробітної плати темп зростання продуктивності праці). Графічно це зображувалось зміщенням початкової кривої Філіпса вниз. Нова крива Філіпса була, як і попередня, нахилена у бік зменшення. Але, на відміну від попередньої, вона перетинала горизонтальну лінію, яка відображала нульовий темп зростання цін, тобто нульову інфляцію, при нормі безробіття 2,5 % для Англії та 4 % – для США.

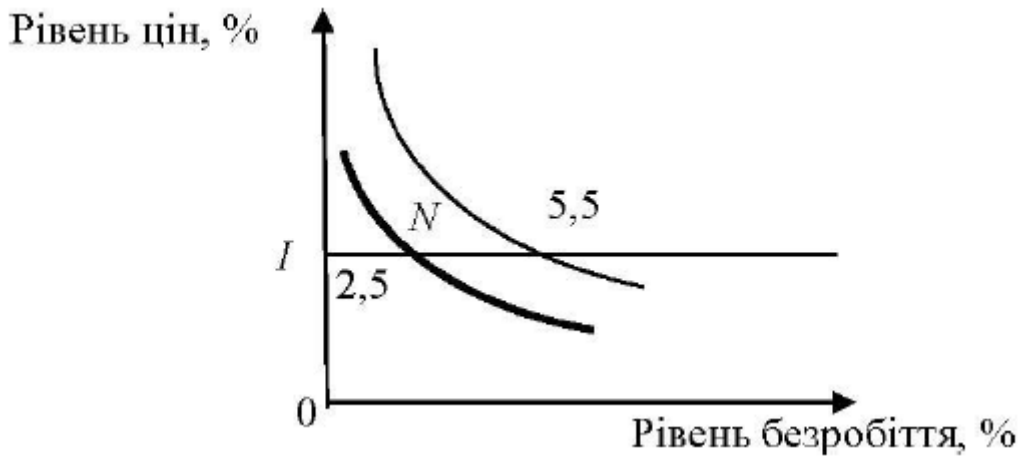

Рис. 6.4 – Модифікована крива Філіпса

На рис. 6.4 модифікована крива Філіпса показана жирною лінією. Відрізок кривої, розташований ліворуч від точки N , характеризує інфляцію попиту, що є найчастіше наслідком спроб держави стимулювати високу зайнятість. Відрізок, розташований праворуч від точки N , пов'язаний із падінням цін у період кризи надвиробництва.

Рівняння сучасної кривої Філіпса записують так:

$$\pi = \pi^e - \beta(U - U^*) + \vartheta,$$

де π – темп інфляції;

π^e – очікуваний темп інфляції;

β – параметр, який показує, наскільки сильно реагує інфляція на динаміку циклічного безробіття. Цей коефіцієнт завжди більший від нуля;

ϑ – збурення пропозиції;

U – рівень безробіття;

U^* – природна норма безробіття.

Другий член рівняння кривої Філіпса $\beta(U - U^*)$ – показує, що відхилення безробіття від його природної норми може прискорювати або стримувати розвиток інфляції. Якщо рівень безробіття перевищує природну норму безробіття, то темп інфляції знижуватиметься. За рівня безробіття, нижчого за природний, темп інфляції зростатиме. Третій член ϑ показує, що

рівень інфляції підвищується або знижується внаслідок збурень пропозиції. За несприятливих збурень пропозиції ϑ має позитивне значення і темпи інфляції зростають. За сприятливих збурень сукупної пропозиції ϑ має від'ємне значення, що уповільнює темпи інфляції.

Сучасна крива Філіпса відрізняється від виявленої Філіпсом залежності за трьома особливостями:

1) у сучасній кривій Філіпса темпи приросту заробітної плати замінено на темпи інфляції;

- 2) сучасна крива враховує очікувану інфляцію;
- 3) вона враховує збурення сукупної пропозиції.

Отже, у короткостроковому періоді існує можливість вибору між інфляцією та безробіттям. Змінюючи сукупний попит, можна вибрати певну комбінацію рівнів інфляції та безробіття на короткостроковій кривій Філіпса. При цьому положення короткострокової кривої Філіпса залежить від очікуваного темпу інфляції. Якщо очікуваний темп інфляції зростає, ця крива переміщується вгору – і вибір між інфляцією та безробіттям є менш сприятливим. У цьому разі за кожного рівня безробіття темп інфляції буде вищим (див. рис. 6.5).

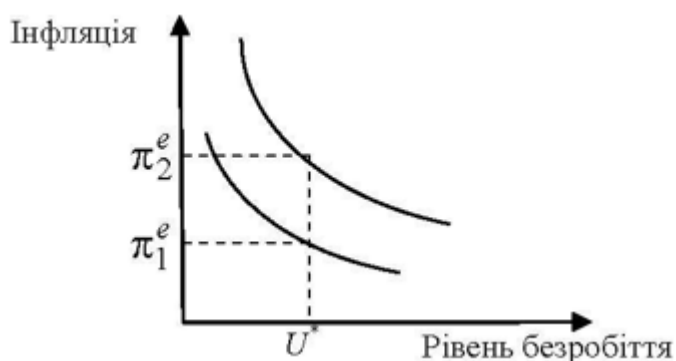

Рис. 6.5 – Вплив очікуваної інфляції на вибір між інфляцією та безробіттям

Вибір між інфляцією і безробіттям існує лише у короткостроковому періоді. У довгостроковому періоді крива Філіпса є вертикальною, і зникає можливість вибору між інфляцією та безробіттям.

Згідно з ортодоксальною неокласичною теорією, крива Філіпса при нульовому рівні безробіття має вигляд вертикальної кривої. Пояснюється така конфігурація кривої Філіпса тим, що економіка завжди функціонує на рівні повної (або близької до повної) зайнятості. Завдяки гнучким цінам та ставкам заробітної плати інфляція за таких умов завжди буде явищем, спричиненим надлишковим попитом (див. рис. 6.6).

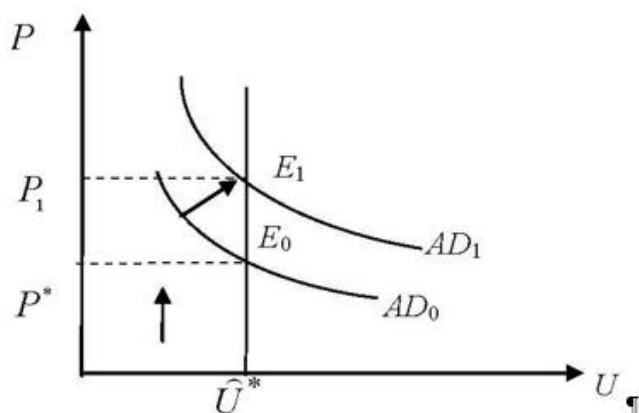

Рис. 6.5 – Вплив очікуваної інфляції на вибір між інфляцією та безробіттям

Вибір між інфляцією і безробіттям існує лише у короткостроковому періоді. У довгостроковому періоді крива Філіпса є вертикальною, і зникає можливість вибору між інфляцією та безробіттям.

Згідно з ортодоксальною неокласичною теорією, крива Філіпса при нульовому рівні безробіття має вигляд вертикальної кривої. Пояснюється така конфігурація кривої Філіпса тим, що економіка завжди функціонує на рівні повної (або близької до повної) зайнятості. Завдяки гнучким цінам та ставкам заробітної плати інфляція за таких умов завжди буде явищем, спричиненим надлишковим попитом (див. рис. 6.6).

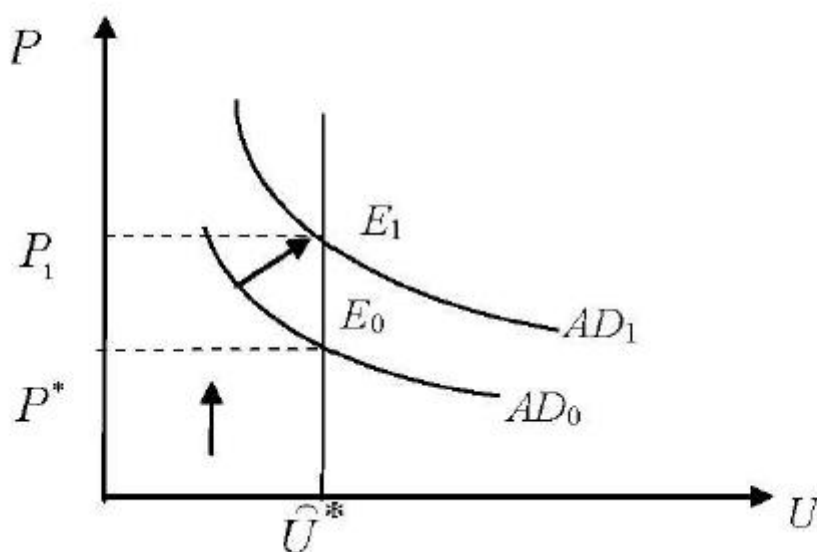

Рис. 6.6 – Вертикальна крива Філіпса

З графіка видно, що зростання сукупного попиту не приводить до зростання зайнятості, а зумовлює інфляційне зростання цін. Крива Філіпса у довгостроковому періоді буде вертикальною при природному рівні безробіття, коли очікуваний темп інфляції буде дорівнювати фактичному.

Утримання безробіття нижче природного рівня передбачає інфляційне зростання цін (див. рис. 6.7). Природний рівень безробіття сумісний з будь-яким темпом інфляції за умови, що темп інфляції є величиною постійною.

Припустимо (див. рис. 6.7), що політика уряду націлена на зменшення безробіття від U^* до U_1 . За даними умовами точка A переміститься в точку B , що зумовить інфляційне зростання цін і заробітної плати до P_1 . Усвідомивши це зростання інфляції, робітники будуть формувати свої відповідні очікування. Це змістить криву Філіпса вгору, внаслідок чого точка B переміститься в точку C , а попередній природний рівень безробіття U^* відновиться. Якщо уряд знову прагнучі знизити безробіття нижче U^* , то ситуація повториться, але інфляція стане ще вищою.

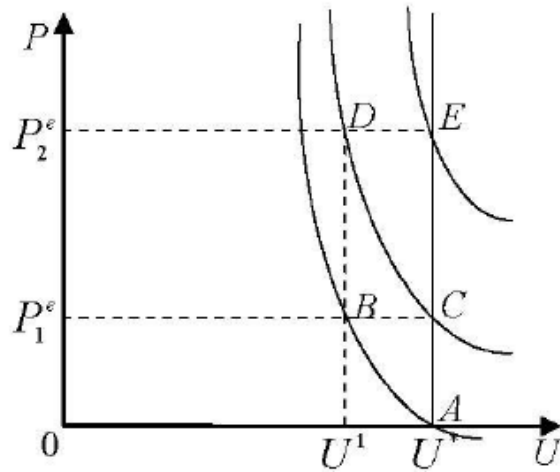

Рис. 6.7 – Криві Філіпса за різних інфляційних очікувань

Це зумовить зміщення точки C в точку D , а рівень інфляції досягне P_2^e . З часом наймані працівники усвідомлять, що їх знову ошукано і будуть формувати свою поведінку, виходячи із очікуваного рівня інфляції P_2^e . Це зменшить пропозицію праці, й рівень безробіття знову наблизиться до природного рівня U^* , а точка D зміститься в точку E , якій відповідає рівень безробіття U^* , але за P_2^e темпом інфляції.

Для недопущення інфляції уряд країни розробляє антиінфляційну стратегію, основними складовими є: ефективна монетарна політика, впорядкування державних фінансів і скорочення дефіциту державного бюджету, раціоналізація структури національної економіки та зовнішньоекономічної діяльності.

ТЕМА 7. СПОЖИВАННЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ

1. 7.1 Споживання та заощадження.
2. 7.2 Диференціація доходів та крива Лоренца.
3. 7.3 Кейнсіанська функція споживання та функція заощадження.
4. 7.4 Функції споживання з урахуванням фактору часу.

7.1. Споживання та заощадження

Домогосподарства виконують подвійну роль в економіці. З одного боку, вони виступають споживачами готових товарів та послуг, а з іншого – постачальниками економічних ресурсів (факторів виробництва), за рахунок чого й формуються їх доходи.

Основні джерела доходів домогосподарств в Україні та їх структура наведені на рис. 7.1.

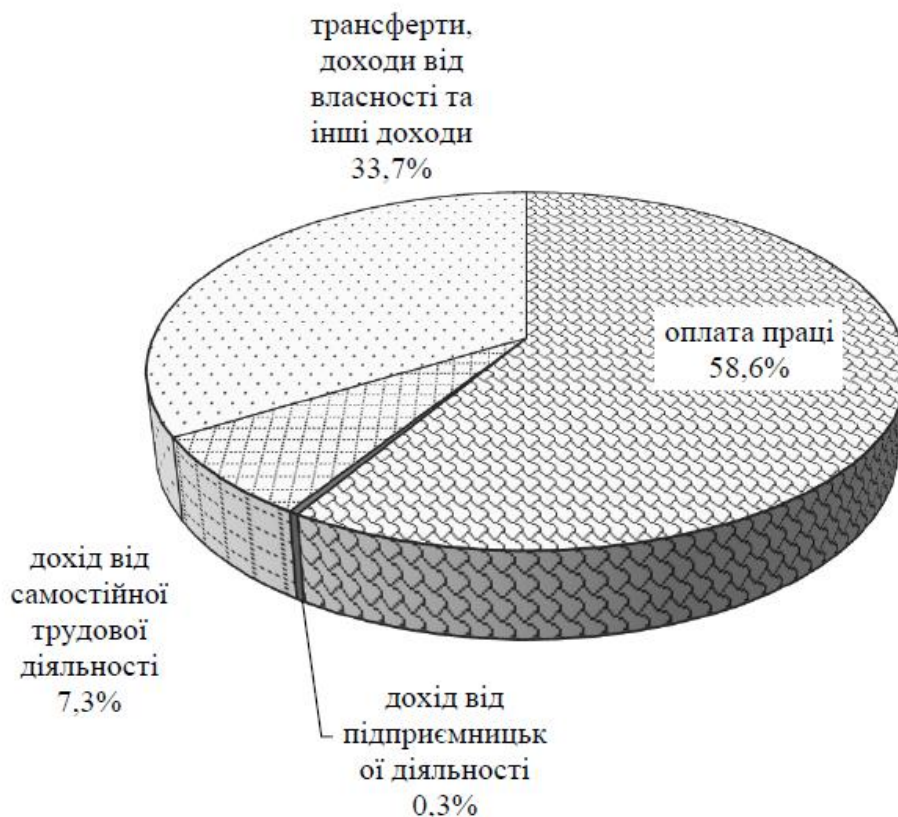

Рис. 7.1 –Розподіл домогосподарств України за основним джерелом доходу у 2021 р.

Розподіл домогосподарств за основним джерелом доходу, наведений на рис. 7.1, свідчить про те, що оплата праці є основним джерелом доходу для більшості, а дохід від підприємницької діяльності – для меншості домогосподарств України у 2021 р.

Особистий дохід, що знаходиться у розпорядженні домашніх господарств, може використовуватись лише двома способами — на

споживання та на заощадження.

Споживання (С) – це витрати домогосподарств на придбання товарів і послуг для задоволення матеріальних і духовних потреб людей.

Структура споживання домогосподарств України у 2021 р. наведена на рис. 7.2.

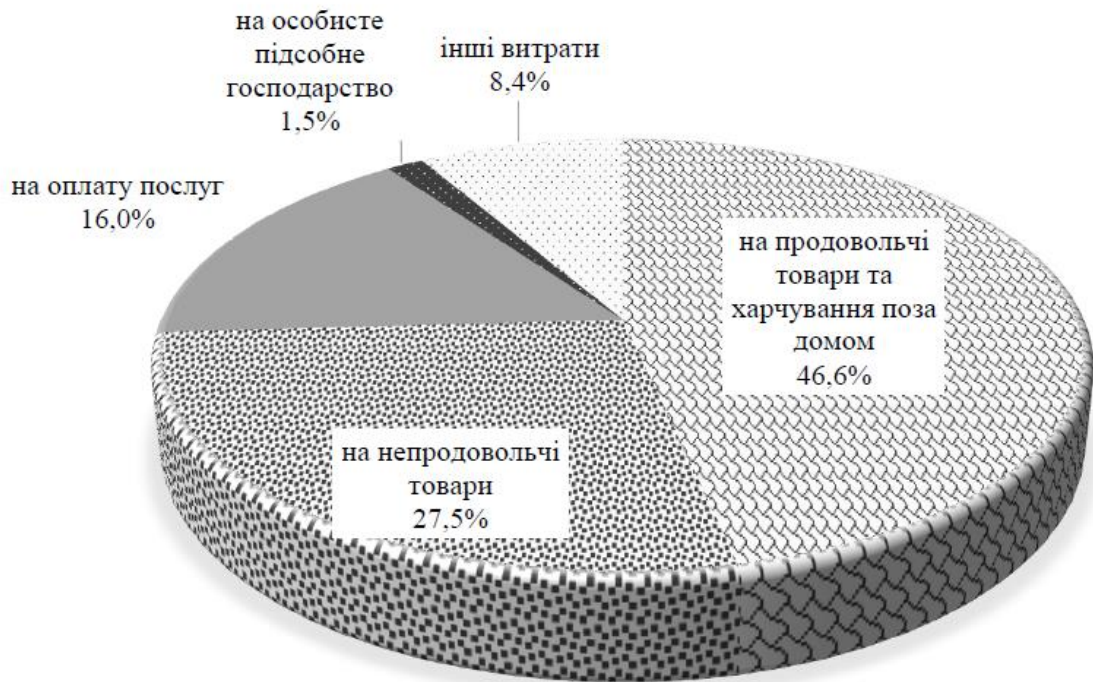

Рис. 7.2 – Структура грошових витрат домогосподарств України у 2021 р.

Як наочно зображено на рис. 7.2, у структурі споживання домогосподарств України у 2021 р. найбільшу питому вагу займають витрати на продовольчі товари та харчування поза домом, а найменшу – витрати на особисте підсобне господарство.

Заощадження (S) – це та частина особистого доходу, що знаходиться у розпорядженні домашніх господарств, яка не витрачається на споживання.

Рішення про те, яку частину доходу витратити на споживання, а яку на продовольчі товари та харчування поза домом 46,6% на непродовольчі товари 27,5% на оплату послуг 16,0% на особисте підсобне господарство 1,5% інші витрати 8,4%85 заощадження, приймають споживачі. На такі рішення впливають наступні основні чинники: величина доходу, що знаходиться у розпорядженні, потреба в теперішньому та майбутньому споживанні, оцінка стану економіки та прогнози на майбутнє. Основними мотивами заощаджень домогосподарств (майбутнього споживання) є такі: необхідність купівлі дорогих товарів в майбутньому, матеріальне забезпечення в старості, захист від непередбачених обставин, забезпечення дітей в майбутньому.

Якщо домогосподарства споживають менше сьогодні, тобто заощаджують частину особистого доходу, що знаходиться у розпорядженні, вони зможуть споживати більше у майбутньому і навпаки. Фактично це означає, що домогосподарства здійснюють міжчасовий вибір. Суттєвий вплив на цей вибір здійснює реальна відсоткова ставка, яка визначає відносну ціну поточного і майбутнього споживання, та різницю між теперішньою вартістю грошей та їх майбутньою вартістю.

Майбутня вартість грошей складається з основної суми, процентів на неї, що нараховуються щорічно та нарахування процентів на кошти, що утворились від попереднього нарахування процентів на основну суму (складний процент) за формулою:

$$FV = PV(1 + r)^n,$$

де FV – майбутня вартість;

PV – теперішня вартість;

r – ставка дисконту (процентна ставка, яка використовується для приведення грошових потоків до їхньої вартості у періоді, який приймається за базу розрахунків і з урахуванням альтернативних варіантів вкладання коштів);

n – кількість періодів, за якими нараховуються проценти.

7.2 Диференціація доходів та крива Лоренца

Для ринкової економічної системи характерною є **диференціація доходів населення**, тобто нерівномірність їх розподілу. Вона обумовлена як політикою держави в сфері розподілу та перерозподілу доходів, так і різним внеском людей у створення ВВП, майновою нерівністю, розбіжностями у економічних ресурсах, що знаходяться у власності людей.

Для оцінки ступеня нерівномірності доходів населення найчастіше використовують криву Лоренца, коефіцієнт Джині, децильний коефіцієнт.

Крива Лоренца – графічна модель, що показує ступінь нерівномірності розподілу доходів у суспільстві (рис. 7.3).

На рис. 7.3 пряма ОА є бісектрисою, яка відображає абсолютно рівномірний розподіл доходів у суспільстві. Це означає, що, наприклад, 10% населення отримують 10% доходу, а 80% населення – 80% доходу від загального обсягу. Але у реальній економічній системі доходи розподіляються з певним ступенем нерівномірності з наведених вище причин.

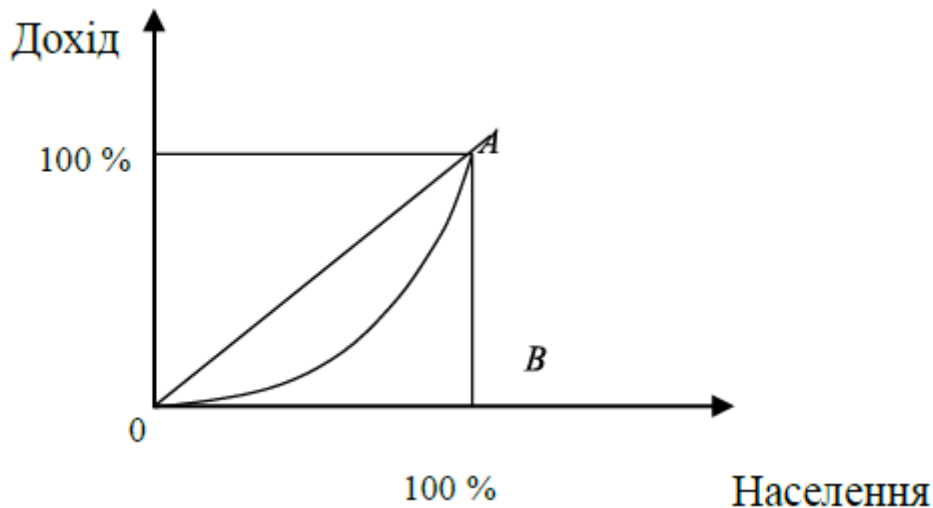

Рис. 7.3 – Крива Лоренца

Тому реальний розподіл доходів у суспільстві відображає крива, при чому чим більше вона відхиляється від бісектриси, тим більшим є ступінь нерівномірності розподілу доходів.

Для отримання конкретного числового значення в оцінці рівня нерівномірності розподілу доходів у суспільстві використовують **коефіцієнт Джині**, який розраховується як відношення площі фігури утвореної лініями рівномірного розподілу доходу та кривої Лоренца до площі трикутника ОАВ. Якщо значення коефіцієнту Джині наближається до нуля – доходи розподіляються рівномірно, а чим ближче до одиниці, тим більш нерівномірним є розподіл доходів в суспільстві.

Децильний коефіцієнт показує, співвідношення між доходами 10 % найбагатших людей і доходами 10 % найбідніших.

Нерівність у розподілі доходів викликає значні соціально- економічні наслідки, серед яких проблема бідності, соціальне напруження, загострення криміногенної ситуації тощо.

З метою недопущення сильної диференціації доходів населення та усунення її негативних наслідків сучасні соціально орієнтовані держави проводять політику соціального захисту за такими напрямками:

- 1) соціальні гарантії: безкоштовна освіта, медична допомога, встановлення мінімальної заробітної плати;
- 2) пільги для відповідних груп населення, регулювання цін на соціально важливу продукцію;
- 3) соціальна допомога соціально вразливим групам населення;
- 4) соціальне страхування від безробіття, втрати працездатності.

7.3 Кейнсіанська функція споживання та функція заощаджень

Згідно з кейнсіанською економічною теорією, величина особистого доходу, що знаходиться у розпорядженні домогосподарств, є основним чинником, що визначає розмір їх споживання та заощаджень. При цьому заощаджується та частина доходу, що залишається після здійснення всіх споживчих видатків. Процентна ставка не має істотного впливу на розподіл доходу на споживання та заощадження.

Функція споживання має такий вигляд:

$$C = C_a + MPC \cdot Y_d,$$

де C_a – автономне споживання (не залежить від доходу);

MPC – гранична схильність до споживання;

Y_d – особистий дохід, що знаходиться у розпорядженні.

Приріст споживання, викликаний приростом особистого доходу, що знаходиться у розпорядженні, на одну грошову одиницю називається **граничною схильністю до споживання** й розраховується за формулою:

$$MPC = \frac{\Delta C}{\Delta Y_d},$$

де ΔC – зміна витрат на споживання;

ΔY_d – зміна особистого доходу, що знаходиться у розпорядженні.

Гранична схильність до споживання може набувати значення від 0 до 1, тобто приріст доходу може або взагалі не використовуватися на поточне споживання ($MPC = 0$), або споживатися цілком ($MPC = 1$). Іншими словами, гранична схильність до споживання відбиває реакцію споживання на приріст доходу і, таким чином, від неї залежить кут нахилу кривої функції споживання на графіку (див. рис. 7.4).

Залежність споживання від рівня доходів є прямою: обсяг споживання збільшується зі зростанням доходів. $A \neq 0$, тому що при нульовому доході здійснюється споживання за рахунок запасів чи позикових коштів, оскільки люди не можуть підтримувати своє існування без споживання.

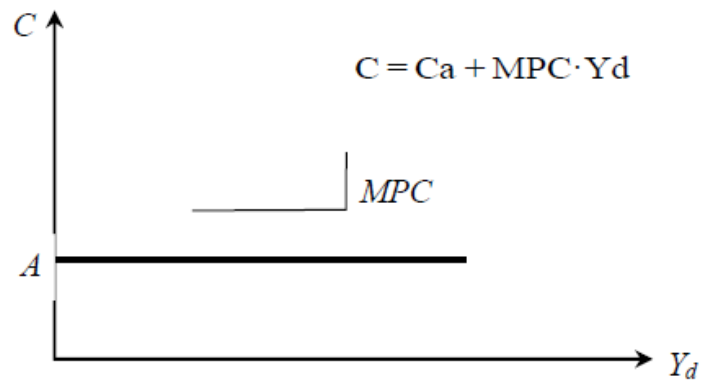

Рис. 7.4 – Функція споживання

Оскільки, найчастіше споживається не весь дохід і певна його частка йде на заощадження, остільки доцільним є розрахунок частки доходу, що використовується на споживання й називається показником **середньої схильності до споживання**:

$$APC = \frac{C}{Y_d}.$$

Неспожита частина доходу використовується на заощадження. Таким чином, розмір заощаджень залежить від величини особистого доходу, що знаходиться у розпорядженні, і пропорції його розподілу на споживану й заощаджену частини.

Функція заощаджень має такий вигляд:

$$S = -C_a + (1 - MPC) \times Y_d.$$

Пряма функціональна залежність між особистим доходом, що знаходиться у розпорядженні, і заощадженнями представлена графічно на рис. 7.5.

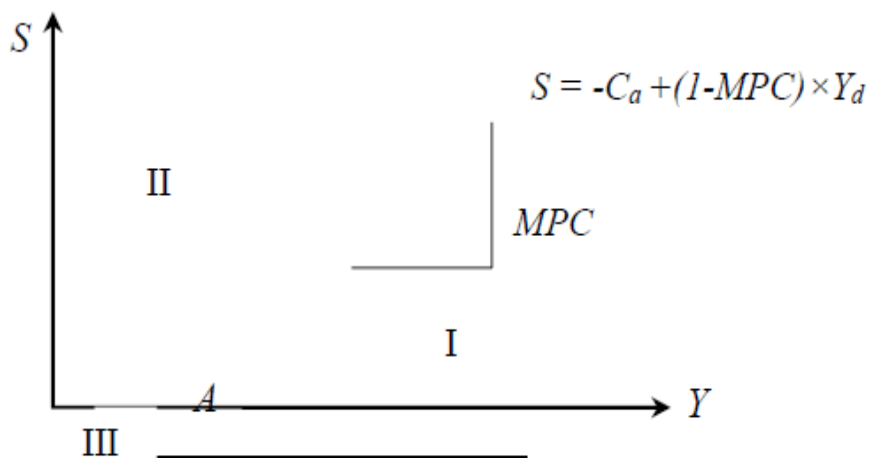

Рис. 7.5 – Функція заощаджень

На рис. 7.5 точка *A* показує рівень граничного доходу, при якому весь дохід споживається, а заощадження дорівнюють нулю. Якщо дохід нижче граничного рівня, крива функції заощаджень іде у від'ємну область. Це означає, що настільки низький дохід не тільки не дозволяє зберігати частину поточного доходу, але відбувається скорочення заощаджень попередніх періодів або запозичення для підтримки споживання на визначеному рівні.

На рис. 7.5 можна виділити три зони: I – заощадження; II – споживання; III – «проїдання запасів».

Частка особистого доходу, що знаходиться у розпорядженні, яка витрачається на заощадження, називається **середньою схильністю до заощаджень** і розраховується за формулою:

$$APS = \frac{S}{Yd}$$

де ΔS – зміни в заощадженнях;

ΔYd – зміна особистого доходу, що знаходиться у розпорядженні.

Очевидно, що конкретне значення *MPS* може знаходитися в діапазоні між 0 і 1, тобто весь приріст доходу або використовується на приріст споживання ($MPS = 0$), або на приріст заощадження ($MPS = 1$).

Чим більшим є значення *MPS*, тим більшим буде кут нахилу кривої на графіку функції заощаджень (рис. 7.5).

Оскільки кожна додаткова одиниця доходу може бути витрачена або на споживання, або на заощадження, остільки:

$$MPC + MPS = 1.$$

Приріст заощаджень, викликаний приростом особистого доходу, що знаходиться у розпорядженні, на одну грошову одиницю називається **граничною схильністю до заощадження** й розраховується за формулою:

$$MPS = \frac{\Delta S}{\Delta Yd}$$

де ΔS – зміни в заощадженнях;

ΔYd – зміна особистого доходу, що знаходиться у розпорядженні.

Очевидно, що конкретне значення *MPS* може знаходитися в діапазоні між 0 і 1, тобто весь приріст доходу або використовується на приріст споживання ($MPS = 0$), або на приріст заощадження ($MPS = 1$).

Чим більшим є значення *MPS*, тим більшим буде кут нахилу кривої на графіку функції заощаджень (рис. 7.5).

Оскільки кожна додаткова одиниця доходу може бути витрачена або на споживання, або на заощадження, остільки:

$$MPC + MPS = 1.$$

Згідно «основного психологічного закону» Дж.М. Кейнса: зі зростанням доходу людей частка доходу, що спрямовується на споживання, скорочується.

Разом з тим, в економічній науці існує думка, що в довгостроковому періоді значення MPC і MPS досить постійні. У значній мірі це визначається тією обставиною, що на споживання і заощадження впливає безліч факторів, не пов'язаних з доходом, дія яких взаємно урівноважується.

Основними чинниками, що впливають на розподіл поточного доходу на споживання і заощадження, є такі:

- дохід домогосподарств;
- податки і відрахування на соціальне страхування;
- накопичене багатство;
- рівень цін;
- заборгованість споживачів;
- економічні очікування.

7.4 Функції споживання з урахуванням фактору часу

Проблема споживання є центром наукових інтересів багатьох економістів. Розглянута кейнсіанська функція споживання є статичною моделлю, в той час, як з розвитком теорії споживання з'являються й динамічні моделі, що враховують фактор часу.

Так, сучасна неокласична концепція ґрунтується на **теорії міжчасового споживчого вибору Ірвінга Фішера**. Сутність теорії полягає в тому, що при виборі варіантів поведінки по використанню поточного доходу люди є раціональними і передбачливими, співвідносять поточне і майбутнє споживання, враховують і майбутні доходи, і майбутнє споживання, таким чином здійснюючи міжчасовий вибір.

Поточне споживання людей має бюджетне обмеження, тобто залежить від рівня доходу. Рішення про те, скільки витратити, а скільки зберегти, ґрунтується на міжчасовому бюджетному обмеженні, що включає очікувані в майбутньому доходи. Якщо життя людини умовно включає два періоди – молодість і старість, в першому він одержує дохід, споживає і робить заощадження. Споживання другого періоду визначається поточним доходом майбутнього періоду, заощадженнями і відсотками по них. Причому, з поточного доходу другого періоду не здійснюються заощадження для майбутнього. Таким чином, зниження споживання в першому періоді дає приріст його в майбутньому, а сумарне споживання в двох періодах дорівнює

сумарному доходу за цей же час. Оптимальний варіант споживання припускає, що воно або дорівнює, або менше міжчасового обмеження. Розмір споживання в кожний даний момент часу залежить від часу надходження доходів, оскільки споживачі можуть брати засоби в борг і давати їх у борг.

Отже, споживання залежить не тільки від поточного доходу, але й від ресурсів протягом усього життя, можливості позичати і накопичувати заощадження.

Результат аналізу фактичних даних про динаміку доходу і споживання в США за період 1869-1940 рр., проведеного Саймоном Кузнецом, не відповідав постулатам кейнсіанської моделі. Він доводив, що при переході до більш тривалих тимчасових проміжків (10 і 30 років) теза Кейнса про сталість граничної схильності до споживання й убування величини середньої норми споживання статистично не підтверджувалася, що дістало назву «**феномена**» **Кузнеця**. Нобелівські лауреати з економіки Франко Модільяні і Мілтон Фрідмен запропонували відповідно концепцію життєвого циклу і концепцію перманентного доходу, які поєднані одним загальним нововведенням – у бюджетне обмеження домашніх господарств і до складу аргументів функції споживання вводиться розмір майна.

Основа концепції життєвого циклу Ф. Модільяні полягає в тому, що домашні господарства приймають рішення про обсяг споживання в поточному періоді, виходячи не з поточного доходу, а з того доходу, що вони можуть одержати протягом свого життя. Оскільки рівень доходу домогосподарств неоднаковий у різні періоди життя людей, заощадження дають можливість перерозподіляти доходи на користь періодів з низьким рівнем доходів з метою підтримувати рівномірний рівень споживання протягом усіх періодів життя.

Щорічне споживання (C) згідно з концепцією життєвого циклу становить:

$$C = (W + R \cdot Y) / T,$$

де T – кількість років, які суб'єкт планує прожити;

W – багатство (майно);

Y – річний дохід;

R – кількість років, протягом яких надходить річний дохід.

Таким чином, споживання залежить від поточного доходу і майна.

Багатство людей у кожен даний момент часу змінюється пропорційно змінам поточного доходу. Тому високий поточний дохід у короткостроковому періоді супроводжується низькою середньою схильністю до споживання. У довгостроковому ж періоді існує взаємозв'язок між ростом багатства і доходом (W/Y), що припускає

постійну середню схильність до споживання.

Таким чином, модель життєвого циклу пояснює феномен сталості середньої норми споживання прагненням суб'єктів забезпечити собі приблизно рівний обсяг споживання протягом усього життя.

Концепція перманентного доходу М. Фрідмена доповнює теорію життєвого циклу Ф. Модільяні наступним чином. Крім того, що динаміка доходу, а отже, і споживання передбачувані протягом життя людини, у різні періоди часу відбуваються випадкові і тимчасові зміни доходів людей. У результаті поточний дохід складається з постійного і тимчасового доходу. Постійною є та частина поточного доходу, що збережеться й у майбутньому. Відповідно, тимчасовою є та частина поточного доходу, що людина не очікує зберегти в майбутньому. Тимчасовий дохід – це відхилення від середньої величини доходу, що утвориться постійним доходом. Споживання залежить, головним чином, від постійного доходу, а заощадження і позикові засоби дають можливість раціональним економічним суб'єктам згладжувати коливання тимчасового доходу. Отже, постійний дохід споживається, а велика частина тимчасового зберігається раціональними економічними суб'єктами для того, щоб потім порівняно рівномірно розподілитися на більш-менш тривалі періоди.

Функція споживання згідно з концепцією постійного доходу має такий вигляд:

$$C = C \cdot Y^P,$$

де C – коефіцієнт, який визначає частку постійного доходу, яка витрачається на споживання;

Y^P – постійний дохід (наявний).

Отже, відповідно до гіпотези М. Фрідмена споживання прямо пропорційне постійному доходу.

З формули витікає наступне $\frac{C}{Y} = \frac{C \cdot Y^P}{Y}$, тобто середня схильність

до споживання $\left(\frac{C}{Y}\right)$ залежить від співвідношення між постійним і поточним доходом $\left(\frac{Y^P}{Y}\right)$ і збільшується якщо постійний дохід перевищує (тимчасово) поточний за рахунок тимчасового доходу.

Отже, коли поточний дохід вище постійного (за рахунок тимчасового), середня схильність до споживання тимчасово падає і навпаки, тобто роки високого доходу супроводжуються низькою середньою схильністю до споживання. Але в довгостроковому періоді відхилення, що виникають за рахунок дії фактору тимчасового доходу, нівелюються і середня схильність до споживання залишається постійною.

Таким чином, згідно як концепції життєвого циклу Ф. Модільяні, так і

концепції перманентного доходу М. Фрідмена середня схильність до споживання залишається постійною в довгостроковому періоді.

ТЕМА 8. ПРИВАТНІ ІНВЕСТИЦІЇ

8.1 Інвестиційні функції.

8.2 Заощадження та інвестиції.

8.1 Інвестиційні функції

Інвестиційна діяльність потрібна країнам з будь-якою системою господарювання. Інвестиції – це грошові, майнові, інтелектуальні цінності, що вкладаються в об'єкти підприємницької та іншої діяльності, в наслідок чого створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект.

Інвестиції можна вкладати в: основний капітал (будівлі, споруди, машини й устаткування тощо); оборотні фонди (для формування виробничих запасів товарно-матеріальних цінностей тощо); нематеріальні ресурси й активи (цінні папери, патенти, ліцензії тощо). Центральне місце серед інвестицій займають інвестиції в основний капітал. Тому об'єктом теорії приватних інвестицій є переважно основний капітал.

Розрізняють валові та чисті інвестиції. **Валові інвестиції** – це вартість 95

усіх машин, будівель тощо, споруджених протягом року, в тому числі тих, які заміщують старі капітальні блага, що зносилися. Однак валові інвестиції не є точним вимірником збільшення капіталу країни, тому що вбирають у себе вартість зношення капітальних благ. **Чисті інвестиції** – це сума нових інвестицій, тобто валові інвестиції зменшені на суму амортизаційних відрахувань.

Інвестиції реалізуються через інвестиційну діяльність та інвестиційну політику, які зумовлюються низкою факторів, а саме: станом основних виробничих фондів та ефективністю їх використання, ступенем розвитку форм власності та рівнем централізації управління, рівнем науково-технічного прогресу, структурою суспільного виробництва тощо.

Сукупність рішень і відповідних дій, скерованих на перетворення заощаджень на інвестиції, називають **інвестиційним процесом**, або **інвестиційною діяльністю**. Механізм перетворення заощаджень у інвестиції неоднаковий у різних країнах, тому виділяють п'ять типів цього процесу.

1. За **ринково-орієнтованого** інвестиційного процесу фондовий ринок є центром ухвалення інвестиційних рішень.
2. У межах **банківсько-орієнтованого** інвестиційного процесу

практично повністю усувається проблема асиметричної інформації. Під асиметричністю інформації розуміють неоднаковий обсяг знань, яким володіють сторони ринкової ділової операції.

3. Ознаками **програмно-орієнтованого** інвестиційного процесу є висока частка державних інвестицій, широкі кредитні та податкові стимули, державні гарантії, тобто невтручання уряду в діяльність окремих фірм та державне регулювання інвестиційного руху до малоприбуткових галузей.
4. **Корпоративно-орієнтований** інвестиційний процес дозволяє усувати проблему асиметричної інформації, завдяки тому, що комерційні банки є структурними одиницями великих корпорацій, що тісно співпрацюють з державою.
5. **Директивно-орієнтований** інвестиційний процес формується в командно-адміністративній економіці, де держава є основним інвестором, тому інвестиційний процес не може досягти рівня ефективності, який забезпечує ринкова економіка.
6. Динамічний розвиток світової економіки обумовлює зближення і переплетіння різних типів інвестиційного процесу. Розрізняють різні напрямки аналізу інвестицій на макрорівні.
7. По-перше, визначають рівень інвестування в національну економіку:

$$\text{Рівень інвестування в національну економіку} = \frac{\text{валові інвестиції}}{\text{валовий внутрішній продукт}} \cdot 100\%$$

По-друге, аналізують структуру інвестування в національну економіку, а саме виділяють: виробничу, технологічну, відтворювальну та територіальну.

Виробнича (галузева) структура інвестицій показує відсоток інвестицій, який скерований у різні галузі національної економіки, тобто характеризує її майбутню структуру.

Технологічна структура інвестицій відбиває співвідношення витрат до пасивної частини інвестицій (будівельно-монтажні роботи) та активної частини інвестицій (придбання устаткування, машин тощо). Що більша частина активної частини інвестицій, то вища ефективність інвестування.

Відтворювальна структура інвестицій є відношення між вкладеннями у нове будівництво та технічним переозброєнням і реконструкцією наявних підприємств.

Територіальна структура інвестицій відображає співвідношення між обсягами інвестування в різні регіони країни.

По-третє, аналізують віддачу на інвестиції, тобто ефективність інвестиційного проекту.

Обсяг інвестицій залежить від реальної процентної ставки. Зі зниженням реальної процентної ставки витрати на одиницю капіталу знижуються, що збільшує прибуток власників капіталу і стимулює нагромадження більшого обсягу капіталу. І, навпаки, зі зростанням реальної процентної ставки стимули до інвестування знижуються.

У макроекономіці базовою інвестиційною функцією є функція, яка залежить від реальної відсоткової ставки (r):

$$I = I(r).$$

Відсоток визначає вартість інвестиційного проекту і фактично є платою за користування позиченими коштами. Розрізняють номінальну та реальну ставку процента. **Номінальна** – це ставка відсотка в поточних цінах за даним рівнем інфляції. **Реальна ставка** дорівнює номінальній за мінусом темпу інфляції.

Залежність між обсягом інвестицій і реальною процентною ставкою (r) виражає **крива**, або **функція, інвестиційного попиту** яка є спадною (див. рис. 8.1).

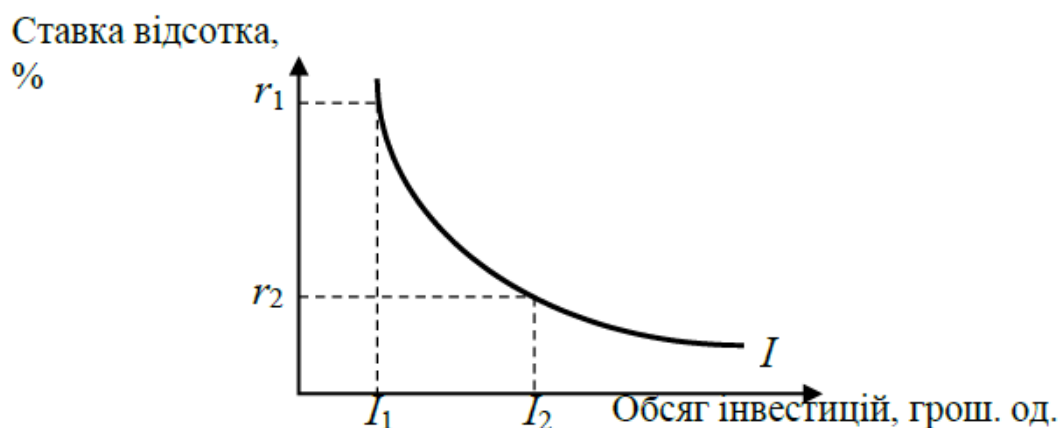

Рис. 8.1 – Функція інвестиційного попиту

Якщо відсоткові ставки високі, то здійснюватимуться лише проекти з високою очікуваною нормою прибутку. Отже, обсяг інвестицій буде невеликим. При зниженні процентної ставки комерційно вигідними стануть проекти, сподівана норма прибутку на які нижча, й отже обсяг інвестицій збільшується.

Крім відсоткової ставки, на інвестиції впливають такі невідсоткові чинники (див. рис. 8.2):

витрати на основний капітал (зростання витрат призводить

до скорочення інвестиційного попиту і зміщує криву попиту ліворуч, і навпаки);

податки (зростання податків призводить до зниження дохідності і зміщує криву попиту на інвестиції ліворуч, а зменшення податків – праворуч);

технологічні зміни (прискорення НТП зміщує криву попиту на інвестиції праворуч, і навпаки);

очікування (за оптимістичних прогнозів економічних умов у країні попит на інвестиції зростає, крива попиту зміщується праворуч, за песимістичних – ліворуч).

Інвестуючи капітал зважають на такі чинники, як податкові ставки, технічний прогрес, внутрішньополітичний клімат і ймовірність його змін, міжнародне становище, динаміка населення, ситуація на фондовому ринку тощо. Про наявність стимулів до інвестування використовують показник q Тобіна:

$$q \text{ Тобіна} = \frac{\text{ринкова вартість функціонуючого капіталу}}{\text{відновна вартість функціонуючого капіталу}}$$

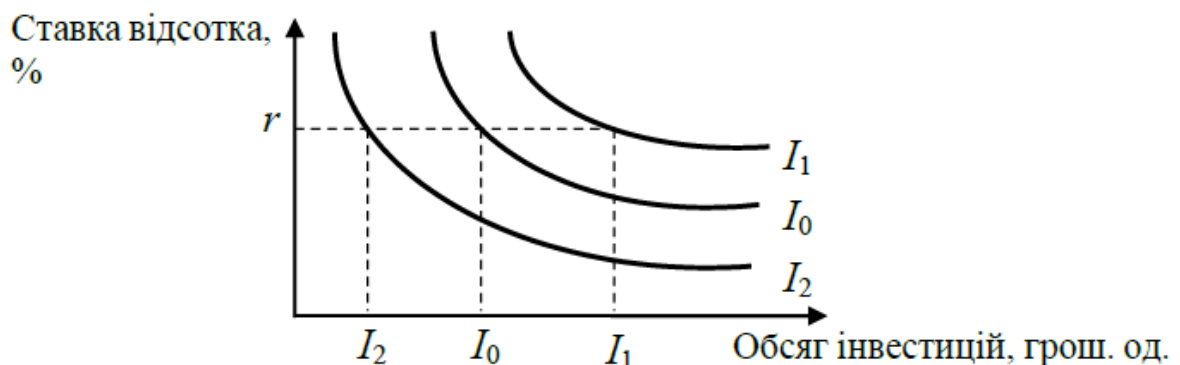

Рис. 8.2 – Вплив невідсоткових чинників на інвестиційний попит

Якщо значення показника q Тобіна більше одиниці, то ринок цінних паперів оцінює функціонуючий капітал на суму, яка перевищує відновну вартість. У цьому разі інвестування є вигідним. І, навпаки, якщо q Тобіна менше від одиниці, то ринок цінних паперів оцінює функціонуючий капітал на меншу суму, ніж його відновну вартість. У цьому разі капітал не буде заміщуватись, коли він зноситься. Отже, обсяг чистих інвестицій залежить від значення показника q Тобіна.

У ринковій економіці, на відміну від видатків на споживання,

інвестиційні видатки дуже нестабільні. Найважливіші чинники мінливості інвестицій такі: тривалий термін використання, нерегулярність нововведень, мінливість сподівань.

Основними показниками розрахунку ефективності інвестицій з погляду теорії часової вартості грошей є: чиста поточна вартість (*NPV*), внутрішній рівень віддачі (*IRR*), дисконтовані показники рентабельності (*RI*) та строк окупності (*Pod*).

Чиста поточна вартість (*NPV*) – це різниця між поточною вартістю потоку майбутнього виторгу і поточною вартістю потоку майбутніх витрат на реалізацію і функціонування проекту впродовж усього циклу його життя. Це виражає таке рівняння:

$$NPV = \sum_{t=1}^n \frac{B_t - C_t}{(1 + i)^t},$$

де B_t – вигода (виторг) від проекту в році t ;

C_t – витрати на проект в році t ;

i – відсоткова ставка;

n – кількість років життя проекту.

Показник *NPV* дає змогу порівнювати ефективність різних інвестиційних проектів.

Внутрішній рівень віддачі (*IRR*) – це така відсоткова ставка, за якою доходи (виторг) від проекту дорівнюють витратам на проект, тобто внутрішній рівень віддачі можна визначити як відсоткову ставку, за якої

чиста поточна вартість дорівнює нулю. Інакше кажучи, внутрішній рівень віддачі – це той максимальний процент, який інвестор може заплатити для мобілізації капіталовкладень.

Рентабельність проекту – це відношення між всіма дисконтованими доходами від проекту і всіма дисконтованими витратами на проект. Що вищий показник рентабельності, то вигіднішим є інвестиційний проект.

Строк окупності проекту – це період часу, за який проект окуповується.

У кращого проекту здебільшого максимальна *NPV*, і водночас його *IRR* вищий, ніж в альтернативних проектів. Однак, при виборі проекту, оцінці його ефективності потрібно враховувати чинники невизначеності та ризику.

Основними обставинами, що впливають на інвестиційну активність загалом та ускладнюють оцінку ефективності інвестиційних проектів, є: загальна нестабільність і непередбачуваність розвитку подій у всіх сферах життя країни; специфіка ринку фінансових ресурсів; недосконалість чинного законодавства.

Залежно від чинників, які визначають обсяг попиту на інвестиції, розрізняють автономні та індукційовані інвестиції.

Автономними називають **інвестиції**, здійснення яких відповідає таким умовам:

- 1) не зумовлені зростанням національного доходу;
- 2) незалежні від обсягу національного доходу;
- 3) зумовлюють зростання національного доходу.

Прикладом автономних інвестицій є інвестиції в нову техніку або поліпшення якості товарів.

Економісти обґрунтовують по-різному чинники, що зумовлюють зміну обсягів автономних інвестицій, серед яких найбільшій увазі заслуговують кейнсіанська та неокласична теорія автономних інвестицій.

В основі **кейнсіанської теорії автономних інвестицій** лежить введене Дж. Кейнсом поняття граничної ефективності капіталовкладень, або внутрішньої ставки доходу. Інвестиції дають результати протягом ряду наступних періодів, тому при порівнянні інвестиційних витрат з отриманими від них результатами виникає проблема співставлення різночасових ціннісних показників, яка вирішується за допомогою дисконтування:

$$K = \sum_{t=1}^{t=n} \frac{PR_t}{(1 + R^*)^t} ,$$

де K – вартість інвестиційного проекту;

PR – очікуваний прибуток;

R^* – гранична ефективність капіталу;

t – роки впровадження інвестиційного проекту.

При наявності багатьох варіантів капіталовкладень інвестиційні кошти доцільно розподіляти на основі ранжирування. Графічна ілюстрація залежності інвестицій від ставки відсотка та граничної ефективності капіталовкладень представлена на рис. 8.3. На графіку по осі абсцис розміщено чотири інвестиційні проекти ($I1, I2, I3, I4$), а по осі ординат – гранична ефективність капіталу.

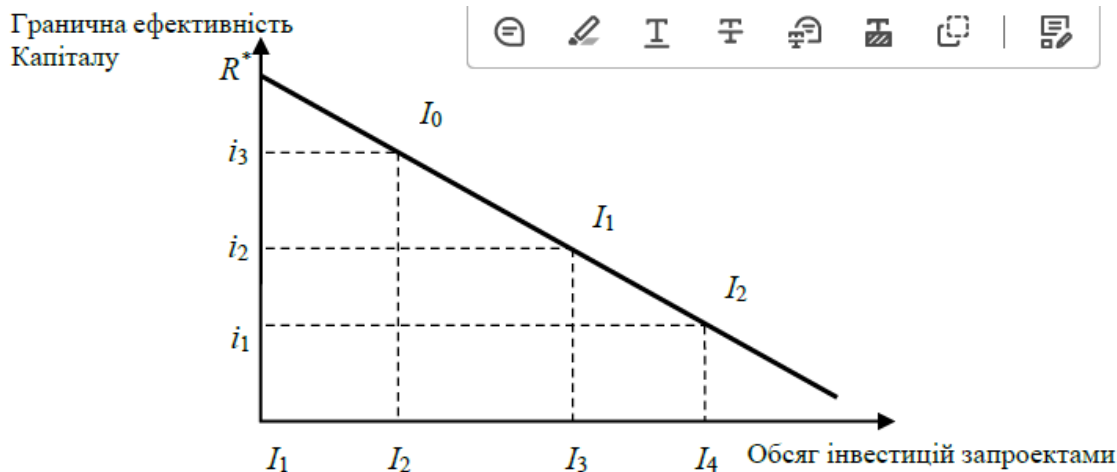

Рис. 8.3 – Варіанти інвестування капіталу за рівнем доходності

За рівня поточної ставки відсотка i можлива реалізація перших чотирьох проєктів, а за рівня ставки i_3 – тільки одного інвестиційного проєкту. Це свідчить про те, що доцільність здійснювати інвестиції в реальний капітал визначається умовою: $R > i$. Отже, чим менша величина i , тим більше інвестується капіталу в економіку. Тому кейнсіанську функції автономних інвестицій можна виразити таким рівнянням:

$$I^a = MPI(R^* - i),$$

де MPI – гранична схильність до інвестування.

$$MPI = \frac{\text{зміни в інвестиціях } \Delta I}{\text{зміни у ЧВП } \Delta Y}.$$

Неокласична теорія автономних інвестицій ґрунтується на передумові, що підприємці інвестують капітал для того, щоб довести обсяг наявного у них капіталу до оптимальних розмірів. Оптимальним являється такий розмір капіталу, який при існуючих технологіях забезпечує максимізацію прибутку. Залежність обсягу інвестицій від розміру функціонуючого капіталу можна представити формулою:

$$I_t^a = \beta (K^* - K_t),$$

де I_t^a – обсяг автономних інвестицій в періоді t ;

K^* – оптимальний обсяг капіталу;

K_t – обсяг капіталу, який існує на початок періоду t ;

β – коефіцієнт, що характеризує міру наближення існуючого обсягу капіталу

до оптимального ($0 < \beta < 1$).

Графічно процес визначення оптимального обсягу капіталу представлено на рис. 8.4. На графіку по осі абсцис розміщено оптимальний обсяг капіталу, а по осі ординат – граничну продуктивність капіталу.

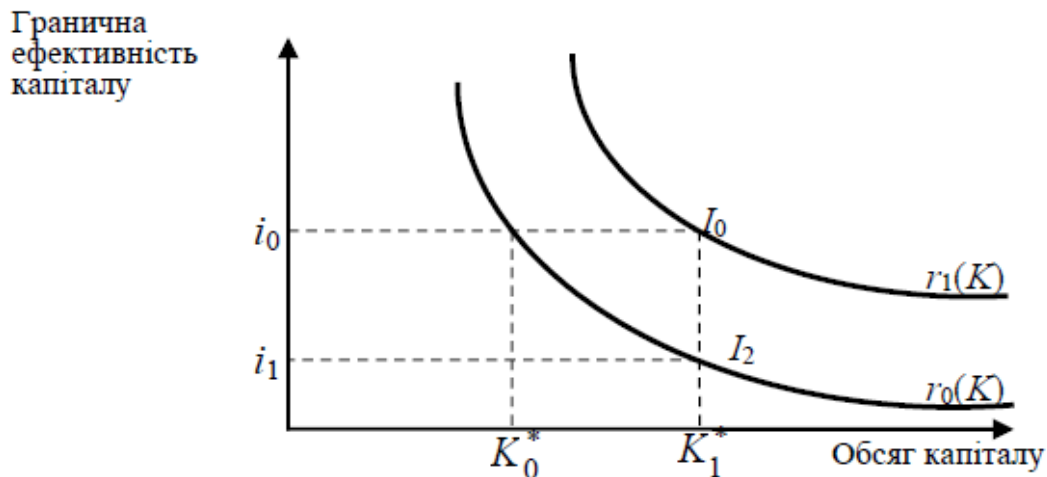

Рис. 8.4 – Визначення оптимального обсягу капіталу

Із графічної моделі видно, що: 1) за незмінної ставки відсотка спостерігається зростання оптимального обсягу капіталу від K_0^* до K_1^* внаслідок зростання граничної продуктивності капіталу (як наслідок – крива зміщується праворуч вгору); 2) при зменшенні відсоткової ставки відбувається збільшення оптимального обсягу капіталу від K_0^* до K_1^* (графічно – рух по кривій $r_0(K)$); 3) оптимальний обсяг капіталу перебуває в прямій залежності від граничної продуктивності капіталу та в зворотній від відсоткової ставки.

Таким чином, проведений аналіз кейнсіанської та неокласичної теорії автономних інвестицій дозволяє зробити висновок, що визначальним фактором у кейнсіанських моделях є сподівання підприємців, тоді як у неокласичних – відсоткова ставка.

Індуційованими називають **інвестиції** ($I_t^{\text{інд}}$) які є похідними від автономних, тобто це інвестиції, що залежать від обсягу національного доходу:

$$I_t^{\text{інд}} = I_t^{\text{інд}}(\Delta Y) = I_t^{\text{інд}}(Y_t - Y_{t-1}).$$

Тобто, за умовою незмінного обсягу національного доходу та сукупного

попиту індуційовані інвестиції в економіку відсутні. Саме тому, індуційоване інвестування здійснюється тільки тоді, коли для задоволення більшого обсягу попиту, що має сталий характер, вичерпані наявні технічні та технологічні можливості.

Модель акселератора (індуційованих інвестицій) запропонована Дж. Кларком і ґрунтується на існуванні певної залежності між динамікою інвестиційних витрат та змінами у валовому випуску. Це означає, що будь-яке очікуване зростання національного доходу передбачає відповідне зростання основного капіталу, а норма інвестування буде прямо пропорційна зміні обсягу випуску. Отже, в умовах економічного зростання індуційовані інвестиції додані, а в умовах зменшення обсягів виробництва – від'ємні.

У найзагальнішому вигляді модель акселератора показує існування стійкого зв'язку між величиною капіталу й обсягом випуску, тобто припускається, що частка капіталу у валовому випуску (національному доході) є постійною величиною. Коефіцієнт, що показує, у скільки разів зростуть нові інвестиції у відповідь на зміни в обсягах виробництва, називають **коефіцієнтом акселерації**.

Інвестиційний попит визначається за допомогою **моделі простого акселератора**:

$$I_t = \alpha(Y_t - Y_{t-1}) + \beta \cdot K_t,$$

де I_t – попит на інвестиції в періоді t ;

α – коефіцієнт акселерації, який показує, на скільки одиниць змінюються інвестиції у разі зміни ВВП на одиницю;

$(Y_t - Y_{t-1})$ – приріст ВВП за період t ;

$\alpha (Y_t - Y_{t-1})$ – чисті інвестиції;

βK_t – відновлювальні інвестиції.

8.2 Заощадження та інвестиції

Джерелом і фінансовим обмеженням інвестицій є заощадження. Тому між заощадженнями та інвестиціями спостерігається щільний зв'язок. У короткостроковому періоді інвестиції можуть не дорівнювати заощадженням, але у довгостроковому періоді інвестиції урівноважуються з заощадженнями.

Макроекономіка стосовно механізму зрівноваження інвестицій і заощаджень припускає два підходи: класичний та кейнсіанський підхід.

Згідно з **класичними підходами** аналіз ринку заощаджень та інвестицій покликаний пояснити механізм пристосування попиту до пропозиції на

товарному ринку.

Сукупний попит у закритій економіці складається з двох компонентів: споживання C та інвестицій I . Інвестиції створюються заощадженнями S . Відповідність заощаджень інвестиціям забезпечується на ринку заощаджень та інвестицій, де попит і пропозиція врівноважуються. Класичну гіпотезу щодо тих процесів, які відбуваються на цьому ринку, можна формалізувати у вигляді системи рівнянь:

$$Y = C + I; \quad I = S; \quad Y = C + S.$$

За класичною моделлю, вирішальну роль у встановленні рівноваги на цьому ринку відіграє ставка відсотка. Вважається, що завжди існує така ставка відсотка, яка зрівноважує попит і пропозицію. Графічно ця модель має вигляд, наведений на рис. 8.5

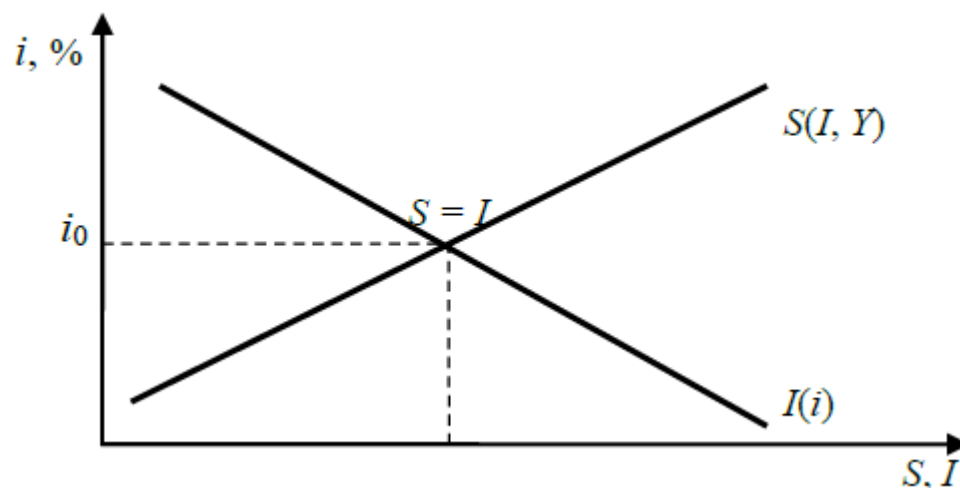

Рис. 8.5 – Графічна модель класичного механізму урівноваження заощаджень з інвестиціями

Наведена графічна інтерпретація ілюструє пряму залежність між заощадженнями і ставкою відсотка та обернену залежність між інвестиціями і ставкою процента. У результаті взаємодії попиту на інвестиції і пропозиції заощаджень встановлюється рівноважний відсоток та досягається відповідність інвестицій заощадженням: $S = I$.

Класична модель ринку заощаджень та інвестицій є пояснюючою моделлю, оскільки дає ключ до розуміння механізму формування інвестицій та заощаджень в економіці як важливих складових сукупного попиту.

Кейнсіанський підхід припускає, що твердження класиків про те, що підприємства будуть збільшувати інвестування в разі зростання рівня заощаджень домогосподарств, є неприпустимими. Джерелами інвестиційних видатків, за Дж. М. Кейнсом, є: очікувана норма чистого прибутку (фірми купують інвестиційні товари за умовою прибутковості таких трансакцій); реальна ставка відсотка;

величина створеного національного доходу в країні.

Теорія Дж. М. Кейнса стверджує, що зміна відсоткової ставки не може врівноважити заощадження та інвестиції та припускає, що найбільший вплив на реальні заощадження справляє рівень реального доходу, а відсоткова ставка відіграє другорядну роль.

Крива запланованих інвестицій в кейнсіанській моделі ринку заощаджень та інвестицій є менш еластичною відносно зміни відсоткової ставки, ніж у класичній моделі (див. рис. 8.6). Крива заощаджень є повністю нееластичною. Природний рівень реального прибутку перебуває в положенні S_1 . Якщо крива планових інвестицій першочергово фіксується на рівні I_1 , то рівновага досягається в точці E_1 , де ставка відсотка становить i_1 .

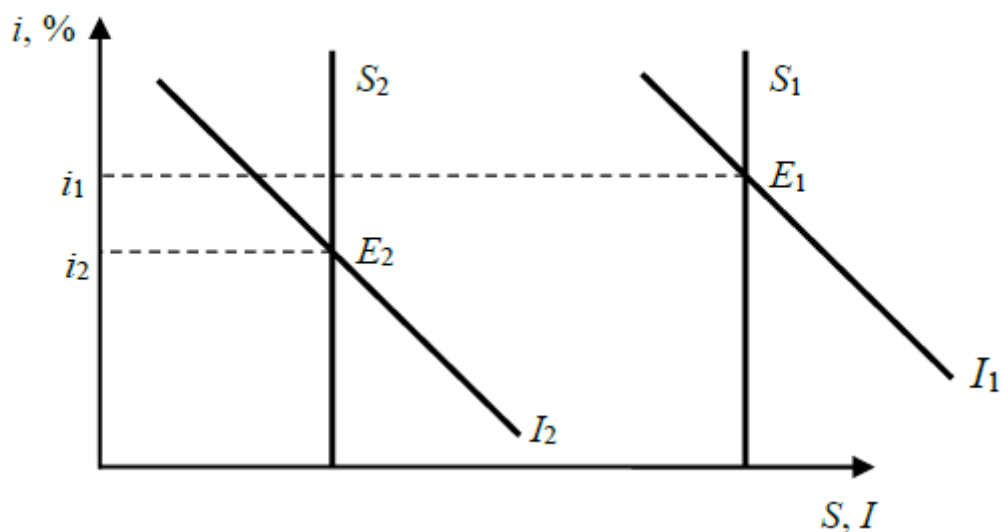

Рис. 8.6 – Графічна модель кейнсіанського механізму урівноваження заощаджень з інвестиціями

Якщо нееластичний вплив мотивації підприємців приводить до переміщення кривої інвестицій вліво (до I_2), то відсоткова ставка при цьому знижується, але це ніяк не впливає на динаміку нееластичних заощаджень. Поки крива S перебуває в положенні S_1 , планові інвестиції взагалі можуть не збігатися з заощадженнями, навіть при $i = 0$. Це означає, що необхідно шукати інший спосіб досягнення макрорівноваги.

Оскільки обсяг планових інвестицій менший за обсяг заощаджень, то сукупний попит почне відставати від сукупної пропозиції, що зумовить більш швидке накопичення товарних запасів, а масштаби кругообігу продукції в економіці почнуть знижуватись. Як тільки обсяг національного доходу впаде до рівня, нижчого за природній, крива заощаджень переміститься вліво і

перетнеться з кривою I_2 в точці E_2 , де величина відсоткової ставки становить i_2 .

Отже, кейнсіанська модель ринку заощаджень та інвестицій є своєрідною теорією ефективного інвестування, оскільки вона пояснює механізми забезпечення джерел зростання інвестиційної активності економіки.

Система регулювання умов інвестиційної діяльності не є стабільною, вона підлягає коригуванню залежно від соціально- економічної ситуації в певний період часу, рівня інвестиційної активності суб'єктів господарювання. З метою активізації інвестиційного попиту держава може використовувати традиційні для світової практики методи – збільшувати державні витрати і зменшувати податки, знижувати відсоткову ставку за кредит, збільшувати грошову масу, втручатися в діяльність ринку цінних паперів. Реалізація програми структурних перетворень в економіці потребує активної роботи щодо формування та накопичення інвестиційного потенціалу.

Заходи держави, спрямовані на активізацію інвестиційного процесу, можуть бути такі:

- створення сприятливого інвестиційного клімату для вітчизняних та іноземних інвесторів;
- формування сприятливої для інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання податкової системи;
- переорієнтація інвестицій у реальний сектор та пріоритетні галузі економіки;
- формування та розвиток інвестиційного ринку;
- розширення джерел фінансування інвестицій.

Отже, в країнах з низьким рівнем розвитку ринкових відносин держава, незалежно від форм власності інвестора, втручається в його

інвестиційну діяльність з метою забезпечення сприятливого інвестиційного клімату.

ТЕМА 9. СУКУПНІ ВИТРАТИ І ВВП

9.1. Методи визначення рівноважного ВВП.

9.2. Мультиплікатор витрат в закритій економіці.

9.3. Рівновага на рівні потенційного ВВП, «рецесійний » та «інфляційний» розриви.

9.1 Методи визначення рівноважного ВВП

Рівноважний стан національної економіки відображає рівновагу між загальним попитом та виробленим валовим внутрішнім продуктом. Але погляди на макроекономічну рівновагу представників класичної та кейнсіанської економічних шкіл суттєво різняться.

Представники класичного економічного напрямку, такі як Адам Сміт, Девід Рікардо, Жан-Батист Сей та інші, розглядали модель загальноєкономічної рівноваги в короткостроковому періоді при умовах досконалої конкуренції. Проте економічні події, зокрема Світова економічна криза 1929-1933 років, вимагали перегляду теоретичних концепцій щодо механізму встановлення рівноваги в економічній системі. У цьому контексті отримують популярність ідеї та методи аналізу, запропоновані Джоном Мейнором Кейнсом, які базуються на припущенні незмінності цін і набувають іншого уявлення у графічній інтерпретації кейнсіанської моделі макроекономічної рівноваги порівняно з моделлю "AD-AS". Можна вважати, що кейнсіанська модель рівноваги, що базується на загальних витратах, є в певній мірі похідною від базової моделі AD-AS, що представляє собою шлях від абстрактного до конкретного. З одного боку, в реальній практиці економічні суб'єкти не мають інформації про обсяги загального попиту та загальної пропозиції. Проте слід зауважити, що за агрегованим попитом стоять валові витрати, а за агрегованою пропозицією – вироблений валовий внутрішній продукт. Таким чином, в реальному економічному циклі рівновага досягається тоді, коли економіка втрачає стільки, скільки необхідно для придбання виробленого валового внутрішнього продукту.

Джон М. Кейнс вважав, що загальний рівень економічної активності обумовлюється сукупним попитом, який безпосередньо залежить від рівня споживання та накопичень. Нестабільний та недостатній сукупний попит порушує макроекономічну рівновагу, що може призвести до зменшення

обсягів виробництва і тривалого безробіття. Визначення рівноважного обсягу ВВП на основі сукупних витрат здійснюється за допомогою методів "витрати-випуск" та "вилучення-ін'єкції".

Розглянемо ці методи більш детально.

Метод «витрати-випуск»:

Метод "витрати-випуск" є одним із ключових підходів до визначення рівноважного рівня економічної активності, зокрема рівноважного рівня валового внутрішнього продукту (ВВП). Цей метод відображає взаємозв'язок між виробництвом товарів і послуг та витратами на їх придбання.

Сутність методу "витрати-випуск" можна розглядати через рівняння обсягу виробництва та сукупних витрат:

$$Y = C + I + G + Xn,$$

- де: - Y - обсяг виробництва (ВВП);
- C - особисті споживчі витрати;
- I - витрати на інвестиції;
- G - витрати на державні закупівлі;
- Xn - чистий експорт товарів і послуг.

Відмінність методу «витрати-випуск» від класичної теорії «AD-AS» полягає у припущенні, що рівноважний ВВП дорівнює рівню сукупних витрат на його купівлю. В модель закритої приватної економіки, приклад якої розглядається, немає чистого експорту, відсутні державні витрати, це кругообіг в умовах чистого ринку, тому враховується взаємодія лише двох суб'єктів – домогосподарств (C) та підприємницького сектору (I). Тому, сукупні витрати (E) складаються з сукупного споживання та інвестицій:

$$E = C + I,$$

Графічна інтерпретація моделі «витрати-випуск», або іншими словами, «хрест Кейнса», представлена на рис. 9.1.

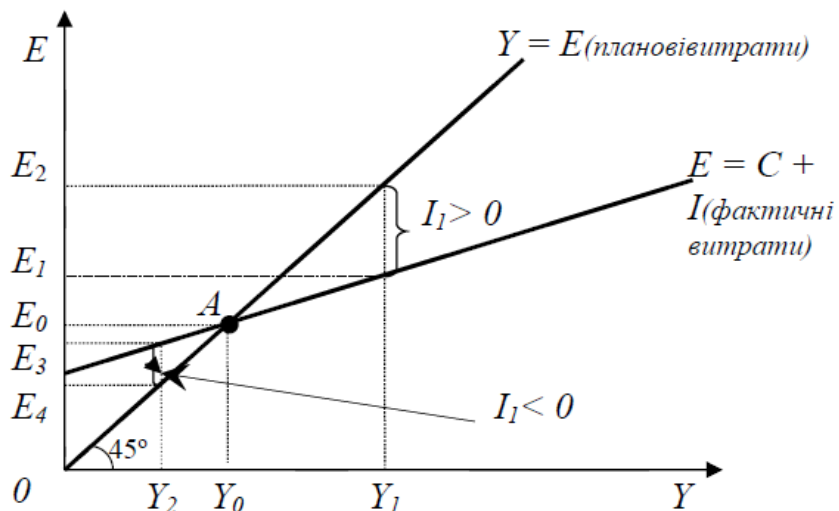

Рис. 9.1 – Модель «хрест Кейнса»

Графік показує, як змінюється обсяг випуску (Y) в залежності від сукупних витрат (E). Лінія бісектриси ($Y = E$) відображає точки, де обсяг доходів (випуску) точно відповідає сумі сукупних планових витрат на придбання товарів і послуг. Лінія E відображає залежність обсягу планових витрат від конкретних значень випуску (доходу).

Рівновага в економічній системі встановлюється, коли обсяг товарів і послуг дорівнює обсягу сукупних планових витрат, що відповідає точці A на графіку. В інтервалі, коли лінія сукупних планових витрат (E) перевищує бісектрису, обсяг запланованих витрат перевищує обсяг випуску, якщо лінія E проходить нижче за бісектрису, обсяг запланованих витрат менший за обсяг випуску.

Наприклад, в певний момент часу в економічній системі вироблено Y_1 товарів і послуг. При цьому обсяг запланованих витрат складає E_1 . Це означає, що в економіці вироблено більше продукції, ніж того вимагає сукупний попит. Як наслідок, фірми-виробники зможуть продати менше продукції, ніж вони виробили і планували реалізувати, і зіткнуться також з незапланованим збільшенням запасів виробленої продукції (на рис. 9.1 – це відрізок $(E_2 - E_1)$). Реакцією фірм на дану ситуацію буде звільнення робітників і скорочення обсягів виробництва, що продовжуватиметься доти, поки рівень накопичення незапланованих запасів не припинить збільшуватися, а рівень виробництва не зменшиться до Y_0 .

Таким чином, можна відзначити, що при будь-якому відхиленні обсягу випуску від рівноважного полягання (т. A) в економічній системі відбуваються процеси, які повертають обсяг випуску до стану рівноваги, – точки перетину лінії E і бісектриси (точки рівності обсягу випуску і сукупних витрат). Саме у цьому положенні досягається рівень виробництва, який здатна стійко відтворювати економічна система, коли в жодній зі сторін обміну немає стимулів змінювати положення, що склалося.

Метод «вилучення –ін'єкції»:

Даний метод дозволяє визначити рівноважний ВВП шляхом тотожності між такими формами розподілу поточного ВВП, що не направляються на його закупівлю, і такими формами запланованих витрат, що не продукуються поточним ВВП, але направляються на його закупівлю. Джерелом сукупних витрат є дохід від реалізації ВВП. Але в процесі перетворення сукупного доходу в сукупні витрати в економіці останні можуть кількісно змінюватися як у більшу сторону, так і в меншу. Тобто, з одного боку відбуваються вилучення, що зменшують витрати в економіці, а з іншого боку, ін'єкції, що діють протилежно – збільшують ці витрати.

Вилучення – це форми розподілу ВВП, що не спрямовуються на його купівлю та споживання.

Вилучення = податки + витрати на імпорт + заощадження.

Ін'єкції – це форми витрат, що не індуковані поточним ВВП, але спрямовані на його закупівлю.

Ін'єкції = державні закупівлі + інвестиції + експорт

Рівновага в економіці забезпечується лише за умов, коли сума вилучень дорівнює сумі ін'єкцій.

Для закритої економіки вилучення здійснюються лише у формі заощаджень, а ін'єкції – у формі інвестицій. Це пояснюється тим, що обсяг випуску створює індивідуальний дохід, який розподіляється на споживання та заощадження. Якщо рівень заощаджень зростатиме, зрозуміло, що споживання буде зменшуватись, внаслідок чого будуть відбуватися вилучення з потоку витрат и вироблений сукупний продукт не буде цілком придбаний. Але, з іншого боку існують можливості, що призведуть до зростання сукупних витрат, роль яких відіграють інвестиції. Їх дія проявляється в наступному: якщо інвестиції збільшуються, то обсяг сукупних витрат збільшується, якщо скорочуються – обсяг сукупних витрат знижується.

Звідси – інше визначення рівноважного стану ВВП: у точці рівноваги заплановані інвестиції мають дорівнювати заощадженням.

$$S = I,$$

де S – заощадження; I – заплановані інвестиції.

Графічна ілюстрація методу «вилучення–ін'єкції» представлена на рис. 9.2.

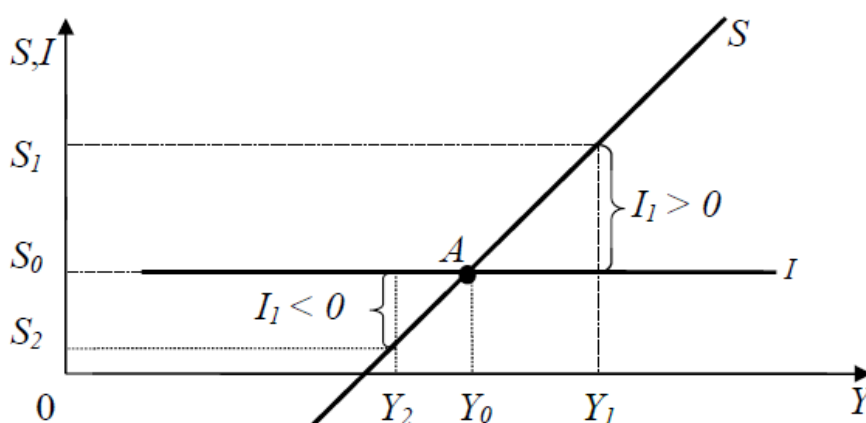

Рис. 9.2 – Визначення рівноважного ВВП за методом «вилучення–ін'єкції»

На графіку показано залежність між сукупним продуктом (вісь абсцис - Y) та рівнем заощаджень і інвестицій (вісь ординат - S, I).

Як бачимо інвестиції мають вид прямої лінії. Це пояснюється тим фактом, що в закритій економіці їх рівень запланований, тому будь-який обсяг випуску не призводить до їх зміни. На відміну від інвестицій, заощадження мають тенденцію збільшуватись при збільшенні національного випуску.

Точка перетину кривих заощаджень та інвестицій - т. *A* ілюструє стан рівноваги, при обсягу випуску Y_0 .

В умовах, коли $Y > Y_0$, (всі точки праворуч від Y_0 по вісі абсцис) – частина ВВП не буде придбана, внаслідок того, що споживачі прийняли рішення зберігати більш великі грошові суми, ніж інвестують підприємці ($S > I$). Це призведе до збільшення товарно-матеріальних запасів.

Наприклад, при: $Y = Y_1 \rightarrow S_1 - S_0 = I_1 > 0$.

Наслідком цього, як вже було показано на прикладі моделі «витрати– випуск», є скорочення обсягів виробництва і обсягів заощаджень як функції доходу. Розглянутий процес поновлюватиметься, поки заощадження не дорівнюватимуть інвестиціям.

За всіх рівнів $ВВП < Y_0$, (всі точки ліворуч від Y_0 по вісі абсцис) буде спостерігатися тенденція скорочення товарно-матеріальних запасів підприємств внаслідок перевищення інвестицій над заощадженнями. Це буде імпульсом для збільшення обсягів сукупного продукту і національного доходу до рівня Y_0 .

Отже, можна стверджувати, що лише точка *A*, в якій спостерігається рівність заощаджень і інвестицій, відображає стійку рівновагу економічної системи.

Метод «вилучення-ін'єкції» тісно пов'язаний з методом «витрати-випуск». Рівновага між заощадженнями та запланованими інвестиціями є лише іншим відображенням рівноваги між запланованими сукупними витратами і ВВП:

$$Y = C + S \rightarrow Y - C = S \rightarrow S = I \leftarrow I = Y - C \leftarrow C + I = Y$$

9.2 Мультиплікатор витрат в закритій економіці

Мультиплікатор витрат є однією з ключових концепцій у макроекономічній теорії. Найчастіше під цією дефініцією розуміють примноження, що в широкому контексті визначає розмір зміни наслідку, тобто, залежної змінної, від зміни причини, що є незалежною змінною, на одиницю.

В науковий оборот цей термін було введено англійським вченим економістом Р. Каном у 1931 році. Науковець здійснював дослідження у сфері зайнятості та довів, що вкладення коштів у будь яку галузь господарства створює первинну зайнятість, стимулює купівельну спроможність, а тим самим і вкладення коштів на інших взаємопов'язаних ділянках, що

породжують вторинну, третинну та ін. зайнятість. В результаті ефект від первинних інвестицій множитья (мультиплікується). Систематизував поняття мультиплікатора Дж. М. Кейнс у науковій праці «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» у 1936р. Дію мультиплікатора демонструє опис послідовності подій після первинних інвестицій. Зростання інвестицій збільшить особисті доходи, які частково будуть витрачені на придбання інших благ. Виробники цих благ також отримають додаткові доходи і, в свою чергу, витратять їх частину. Цей процес буде відбуватися на ряді стадій. Таким чином, приріст національного доходу виступає як функція приросту інвестицій.

Узагальнюючи наукові здобутки дослідників можна визначити сутність мультиплікатора витрат, що полягає в наступному: зростання запланованих автономних витрат призводить до зростання ВВП на більшу величину, ніж зростання витрат. Іншими словами **мультиплікатор витрат** – це перевищення зростання доходу над зростанням автономних витрат.

Ефект мультиплікатора – це багатократність впливу збільшення витрат на рівноважний ВВП. Але окремі компоненти запланованих сукупних витрат мають неоднаковий зв'язок із рівноважним ВВП. Розрізняють витрати індукційовані та автономні. **Індукційовані** витрати – термін, що використовується для позначення тих змінних, які в рамках певної моделі змінюються залежно від зміни незалежної змінної. **Автономні** витрати – термін, що відноситься до змінних, які в межах даної моделі не залежать від незалежної змінної. Тобто, до автономних належать незалежні від доходу витрати, а до індукційованих – витрати, що змінюються внаслідок зміни доходу.

Мультиплікатор витрат визначається наступним чином:

$$\mu = \Delta Y / \Delta AE,$$

де μ – мультиплікатор витрат;

ΔY – зміна рівноважного ВВП;

ΔAE – зміна автономних витрат.

Варто зазначити, що на кожній стадії руху грошей здійснюються затухання мультиплікативного процесу через зменшення грошового потоку внаслідок заощаджень. З урахуванням цього, величина мультиплікативного ефекту обернено пропорційна граничній схильності до заощадження: $\mu = 1/MPS$. А оскільки граничні норми заощадження та споживання у сумі складають одиницю ($MPS = 1 - MPC$), то формулу мультиплікатора витрат можна записати через граничну норму споживання MPC :

$$\frac{\Delta Y}{\Delta AE} = \frac{1}{1 - MPC},$$

Отже, зміна ВВП залежить від зміни автономних витрат, динаміки

доходу і граничної схильності до споживання:

Якщо $MPC < 1$, то $\mu > 1$, тобто приріст автономних витрат на одиницю викликає зростання ВВП більше, ніж на одиницю.

Слід зазначити, що на кожному етапі економічні учасники витрачають частину приросту доходу на споживання. Збільшення загальних витрат на суму зміни інвестицій ΔI призведе до утворення додаткового прибутку, який буде витрачений на споживання у розмірі $\Delta I \cdot MPC$, що спричинить зростання доходу і, відповідно, споживання, розпочинаючи другий етап мультиплікативного процесу. На цьому етапі зростання споживання складатиме $MPC \cdot (MPC \cdot \Delta I)$. Потім знову відбудеться перехід зі збільшення витрат на споживання в дохід і новий зріст споживання на величину $MPC \cdot (MPC^2 \cdot \Delta I)$ і так далі. У підсумку сумарний приріст обсягу виробництва (ΔY) буде таким:

$$\Delta Y = \Delta I + MPC \cdot (MPC \cdot \Delta I) + MPC \cdot (MPC^2 \cdot \Delta I) + MPC \cdot (MPC^3 \cdot \Delta I) \dots$$

$$\text{або } \Delta Y = \Delta I \cdot (1 + MPC + MPC^2 + MPC^3) \dots$$

$$\text{або } \Delta Y = \Delta I \cdot (1/MPS) \text{ чи } \Delta Y = \Delta I \mu$$

Ефект мультиплікатора представлено на рис.9.3.

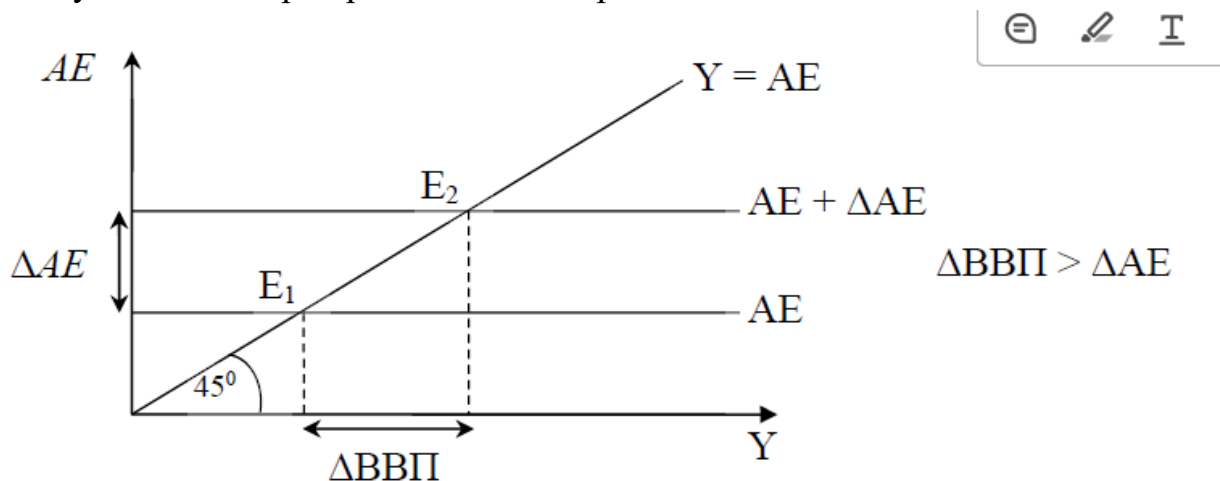

Рис. 9.3 – Ефект мультиплікатора

Розглянемо напрями дії мультиплікативного ефекту. З одного боку, навіть невелике збільшення інвестиційних витрат може призвести до множинного зростання національного виробництва, а з іншого боку, навіть невелике зменшення інвестиційних витрат може призвести до значного зниження національного виробництва. Мультиплікатор автономних інвестиційних витрат, який враховує тільки один потік вилучень - заощадження, відомий як простий мультиплікатор. Мультиплікатор витрат, що враховує всі потоки витоків (заощадження, податки, імпорт), називається складним

мультиплікатором.

Розглянутий мультиплікатор $\mu = 1 / (1 - MPC) = 1 / MPS$ враховує лише заощадження як вилучення з потоку перетворень приросту витрат в доходи і знову у витрати і так далі. Ефект мультиплікатора спрацьовує лише в умовах, коли економіка знаходиться в ситуації неповної зайнятості.

Приріст реального ВВП внаслідок мультиплікативного ефекту залежить від індексу цін (P). Визначення його величини вимагає здійснення процедури дефліювання.

Сама по собі інфляція не впливає на величину мультиплікатора, оскільки останній залежить не від цін, а від вилучень з потоку доходів. Проте, розрахунок зміни ВВП по формулі $\Delta Y = \mu * \Delta AE$ покаже лише номінальну величину цієї зміни в періоді t : $\Delta Y_t = \mu * \Delta AE_t$. Номінальна величина ВВП в періоді t може бути визначена таким чином: $Y_t = Y_{t-1} + \Delta AE_t * \mu$. Після дефліювання реальний ВВП в періоді t : $Y_{tn} = (Y_{t-1} + \Delta AE_t * \mu) * P$.

Зміна реального ВВП визначається наступним чином:

$$\Delta Y^n = Y_t^n - Y_{t-1}^n = \frac{Y_{t-1} + \Delta AE^n \cdot \mu}{P} - Y_{t-1}^n,$$

Таким чином, можна зробити висновки, що мультиплікатор витрат залежить від рівня вилучень з економічного кругообігу. Збільшення автономних витрат породжує в економіці нескінченно спадний ланцюг індукційованих витрат на споживання. Завдяки здатності автономних витрат генерувати індукційовані витрати приріст запланованих сукупних витрат перевищує приріст автономних витрат на суму приросту індукційованих витрат.

9.3 Рівновага на рівні потенційного ВВП, «рецесійний» та «інфляційний» розриви

Концепція мультиплікатора зосереджується на проблемах досягнення економічної рівноваги, яка пов'язана з відповідністю між рівнями інвестицій та заощаджень. Відсутність балансу між цими економічними категоріями призводить до двох негативних ефектів для функціонування економіки: інфляційного або рецесійного (дефляційного) розриву.

Рецесійний розрив виникає, коли рівень заощаджень, що відповідає повному зайняттю, перевищує потреби у інвестуванні. Графічна ілюстрація рецесійного розриву наведено на рис. 9.4.

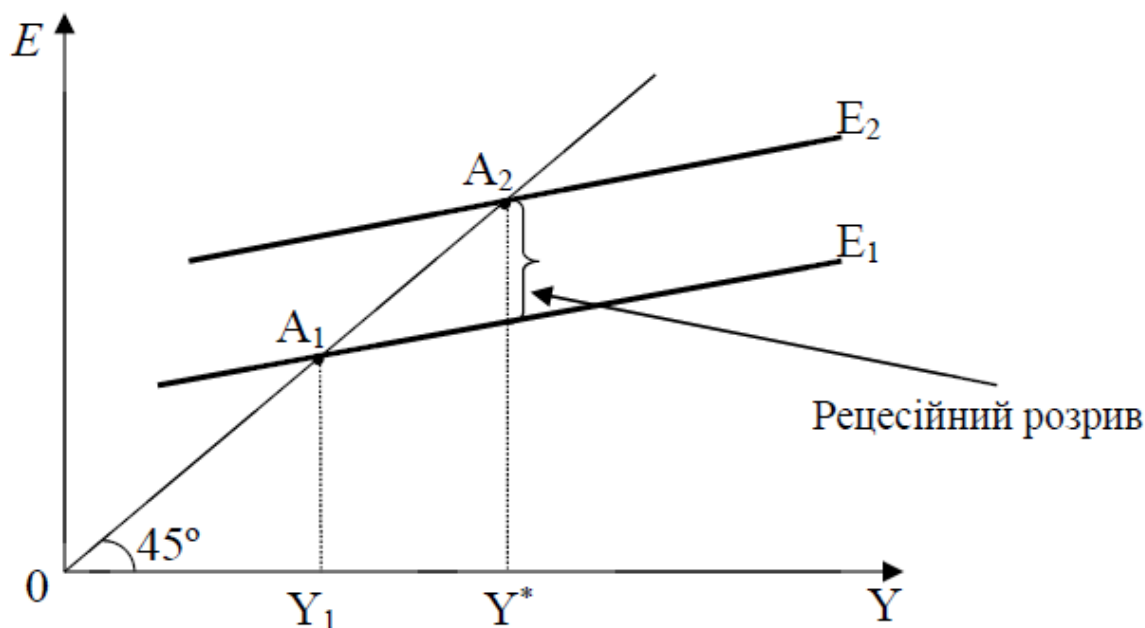

Рис. 9.4 – Рецесійний розрив

Якщо в економічній системі встановилася рівновага при обсязі випуску Y_1 , що менш ніж потенційний ВВП Y^* , то це означає, що поточні витрати на товари та послуги низькі, внаслідок заощадження більшої частини доходу. В результаті відбувається спад промислового виробництва та зниження рівня зайнятості з подальшим скороченням зайнятості і доходів в економіці країни під впливом ефекту мультиплікатора. В даному випадку спостерігається **рецесійний розрив** – це величина, на яку повинні бути зрости сукупні витрати для забезпечення збільшення ВВП до потенційного рівня без збільшення рівня цін (відстань між лініями E_1 і E_2 на рис.9.4).

Величина рецесійного розриву визначається за формулою:

$$\Delta AE = \frac{Y^* - Y_1}{\mu},$$

де, ΔAE – величина зміни сукупних витрат;

μ – мультиплікатор витрат;

Y^* – потенційний ВВП;

Y_1 – фактичний ВВП.

внаслідок ефекту мультиплікатора тисне на ціни у бік їх інфляційного підвищення.

Графічна інтерпретація інфляційного розриву наведена на рис. 9.5.

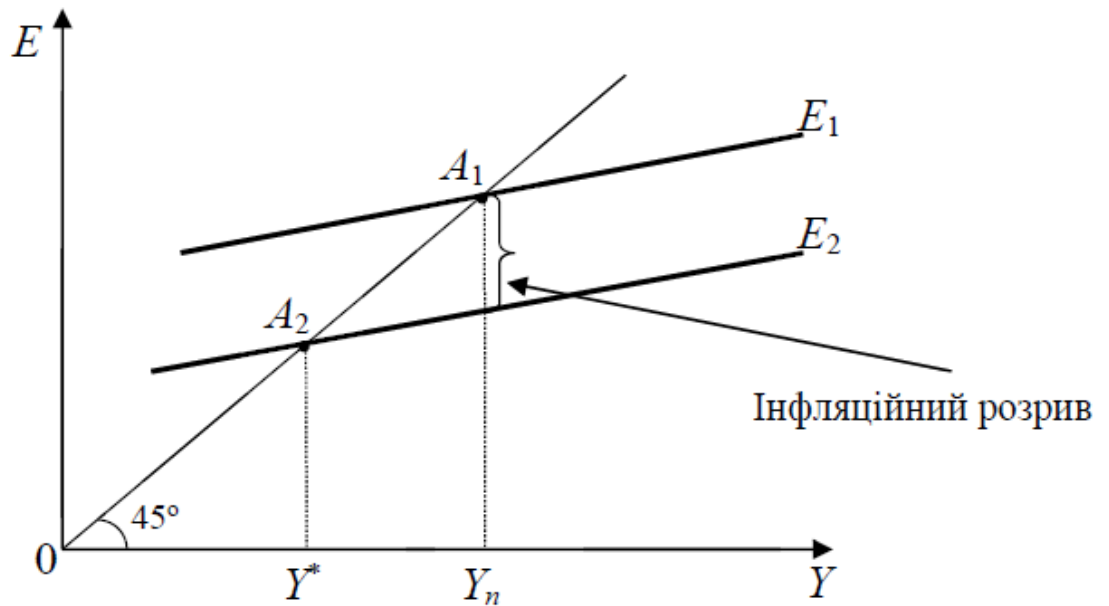

Рис. 9.5 – Інфляційний розрив

На графіку інфляційний розрив відображає відстань між лініями запланованих витрат E_1 і E_2 . Оскільки в умовах інфляційного розриву номінальний ВВП перевищує потенційний лише за рахунок рівня підвищення рівня цін, то:

$$Y_n = Y^* \cdot P, \text{ а } Y^* - Y_n = Y^* - Y^* \cdot P,$$

де, P – рівень цін.

Звідси формула інфляційного розриву матиме наступний вигляд:

$$\Delta AE^n = \frac{Y^*(1-P)}{\mu},$$

де ΔAE^n – величина зміни номінальних сукупних витрат;

μ – мультиплікатор витрат;

Y^* – потенційний ВВП.

Оскільки однією з основних цілей економічної політики держави є подолання безробіття і інфляції та встановлення рівноваги при повній зайнятості, то зусилля держави мають бути направлені на відновлення рівноваги за рівня повної зайнятості. Для цього держава може використовувати різні заходи бюджетної або грошово-кредитної політики. Їх результатом повинні стати зрушення лінії планованих витрат і досягнення стану рівноваги на рівні виробництва при повній зайнятості.

Таким чином, в кейнсіанській теорії був висунутий і обґрунтований принципово інший погляд на закономірності функціонування економіки і проблему досягнення рівноваги в економічній системі. Саме проведення грамотної економічної політики може сприяти встановленню рівноваги в

економічній системі в умовах повної зайнятості і повного використання ресурсів. Кейнсіанська теорія була пануючою в західній економічній науці до початку 70-х років XX ст. і була використана як теоретична основа реформування економіки низки західних країн після подій Великої Депресії і другої світової війни. Проте ряд кризових тенденцій другої половини XX ст. – зростання інфляції, безробіття, проблеми державних фінансів змусили вчених переглянути і по-новому осмислити постулати і класичної, і кейнсіанської теорії. В цей час в макроекономічній теорії сформувався ряд наукових шкіл, що розвивають і продовжують як кейнсіанську, так і класичну традиції економічного аналізу.

Основним постулатом сучасних шкіл макроекономічного аналізу в розрізі сукупних витрат є твердження, що економічний розвиток та покращення життєвого рівня населення будь-якої країни неможливі без збільшення рівня інвестиційної активності. Інвестиції мають значний вплив на загальний попит, обсяг національного виробництва та рівень зайнятості. Більше того, інвестиції сприяють нагромадженню капіталу підприємств і створюють основу для подальшого економічного зростання.

ТЕМА 10. ЕКОНОМІЧНА ДИНАМІКА

- 10.1 Основні засади теорії економічного зростання.
- 10.2 Джерела економічного зростання.
- 10.3 Моделі економічного зростання.
- 10.4 Проблеми економічного зростання в Україні.
- 10.5 Циклічний характер економічного розвитку.

10.1 Основні засади теорії економічного зростання

Стратегічною метою існування будь-якої економічної системи є досягнення добробуту нації, що виражається у найбільш повному задоволенні матеріальних та духовних потреб усіх членів суспільства, а також всебічному розвитку кожної особистості. Умовою досягнення таких цілей є забезпечення високого рівня соціально-економічного розвитку суспільства, що характеризується сукупністю кількісних та якісних показників рівня та якості життя населення.

Розширене відтворення, в умовах якого не тільки відтворюється величина продукту попереднього періоду, але й створюється певна величина додаткового продукту – обсяг виробництва збільшується, а якість і структура виробленого продукту покращується – виступає вирішальною умовою та матеріальною основою процесу економічного зростання. Показник економічного зростання – необов'язково величина позитивна: так, в умовах простого відтворення можна говорити про нульове економічне зростання, а в умовах кризи національної економіки, коли суспільний продукт відтворюється не в повному обсязі

– про негативне економічне зростання.

На сьогодні існує велика кількість визначень категорії економічного зростання. Найчастіше під економічним зростанням розуміють довгострокову тенденцію збільшення реального обсягу випуску в економіці або, якщо ширше, довгостроковий стабільний розвиток економіки, тобто процес поступового збільшення національного доходу в довгостроковому періоді без порушень рівноважного стану в короткострокових проміжках. Оскільки обсяг виробництва може збільшуватися у два способи: на умовах усунення рецесійного розриву, який зумовлює розрив між сукупним попитом і потенційним ВВП; або на умовах збільшення потенційного ВВП (див.рис.10.1), то уточнене визначення може бути таким: **економічне зростання** – це довгострокове зростання обсягів виробництва за рахунок збільшення потенційного ВВП і на умовах адекватного зростання сукупного попиту.

Розширене відтворення, в умовах якого не тільки відтворюється величина продукту попереднього періоду, але й створюється певна величина додаткового продукту – обсяг виробництва збільшується, а якість і структура виробленого

продукту покращується – виступає вирішальною умовою та матеріальною основою процесу економічного зростання. Показник економічного зростання – необов'язково величина позитивна: так, в умовах простого відтворення можна говорити про нульове економічне зростання, а в умовах кризи національної економіки, коли суспільний продукт відтворюється не в повному обсязі

– про негативне економічне зростання.

На сьогодні існує велика кількість визначень категорії економічного зростання. Найчастіше під економічним зростанням розуміють довгострокову тенденцію збільшення реального обсягу випуску в економіці або, якщо ширше, довгостроковий стабільний розвиток економіки, тобто процес поступового збільшення національного доходу в довгостроковому періоді без порушень рівноважного стану в короткострокових проміжках. Оскільки обсяг виробництва може збільшуватися у два способи: на умовах усунення рецесійного розриву, який зумовлює розрив між сукупним попитом і потенційним ВВП; або на умовах збільшення потенційного ВВП (див.рис. 10.1), то уточнене визначення може бути таким: **економічне зростання** – це довгострокове зростання обсягів виробництва за рахунок збільшення потенційного ВВП і на умовах адекватного зростання сукупного попиту.

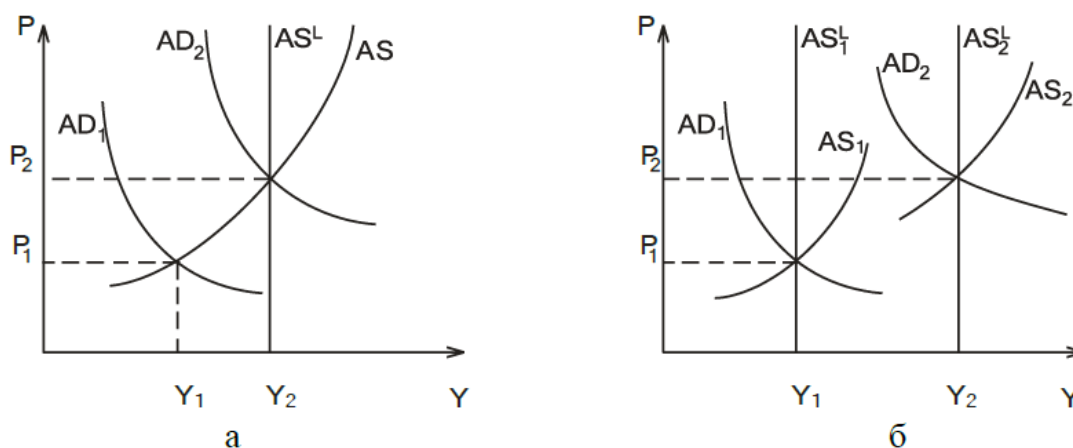

Рис. 10.1. Зростання реального ВВП в умовах усунення рецесійного розриву (а) та в умовах збільшення потенційного ВВП (б)

Економічне зростання як стабільне збільшення обсягів реального валового внутрішнього продукту та реального національного доходу з року в рік, виступає позитивним елементом динаміки економічного розвитку, якому властивий циклічний характер, тобто чергування періодів економічного спаду та піднесення.

Зростання валового внутрішнього продукту супроводжується змінами виробничих технологій і пов'язане з появою нових продуктів і цілих галузей. Це кількісне зростання призводить до якісних змін національної економіки та

розглядається як основа загального соціально-економічного розвитку.

Отже, враховуючи вищезазначене, в якості **цілей економічного зростання** можна назвати такі орієнтири:

- підвищення матеріального добробуту населення, у тому числі збільшення доходів на душу населення;
- підвищення якості і різноманітності товарів та послуг;
- поліпшення розподілу національного доходу.

Оскільки під економічним зростанням розуміють довгострокову тенденцію збільшення реального обсягу випуску в економіці, то, відповідно, для виміру економічного зростання використовуються показники абсолютного приросту або темпів приросту таких індикаторів:

- реального обсягу випуску в цілому (валовий внутрішній продукт (ВВП), валовий національний дохід (ВНД));
- б) валового внутрішнього продукту або валового національного доходу у розрахунку на душу населення (розраховується як відношення ВВП до кількості населення в країні).

Абсолютний приріст ВВП розраховується так:

$$Y_t = Y_t - Y_{t-1} ,$$

де Y_t – ВВП досліджуваного періоду;

Y_{t-1} – ВВП попереднього періоду;

t – індекс часу.

Темпи приросту ВВП можна розрахувати за формулою:

$$Y_t = \frac{\Delta Y_t}{Y_{t-1}} ,$$

де Y_t – ВВП досліджуваного періоду;

Y_{t-1} – ВВП попереднього періоду;

t – індекс часу.

Іноді виділяють показник зростання доходу в розрахунку на одного зайнятого: він може відрізнитися від показників зростання доходу у розрахунку на душу населення, оскільки відображає рівень і динаміку економічної активності населення.

Темп приросту ВВП у відсотках дозволяє зробити аналіз темпів в економічного зростання в тій чи іншій країні в динаміці за певний проміжок часу. Водночас, показник ВВП на душу населення широко використовується для аналізу динаміки добробуту населення і порівняння його життєвого рівня в різних країнах чи регіонах. Так, ВВП Індії значно перевищує ВВП Швейцарії, однак за рівнем життя населення Індії відстає від Швейцарії у декілька десятків

разів, тобто ВВП у розрахунку на душу населення дозволяє скласти певне враження про ступінь розвитку тієї чи іншої країни порівняно з іншими країнами (див.табл.10.1).

Співвідношення між темпами зростання продукту і зміною факторів виробництва може бути різним в залежності від того, яким є тип економічного зростання – екстенсивний або інтенсивний.

При екстенсивному типі економічне зростання досягається завдяки кількісному збільшенню факторів виробництва при збереженні його попередньої технічної основи; тобто економічне зростання здійснюється за рахунок залучення додаткових ресурсів і не змінює середню продуктивність праці у суспільстві. В цьому випадку збільшення обсягів виробництва відбувається за рахунок трьох факторів: а) основного капіталу (фондів); б) робочої сили; в) матеріальних витрат (природної сировини, матеріалів, енергоносіїв). Тоді **виробнича функція** як найпростіша модель економічного зростання, що показує кількісну залежність F випуску продукції Y від основного капіталу K , праці L і природних ресурсів N буде мати вигляд:

$$Y = F(K, L, N).$$

Таблиця 10.1–Абсолютний обсяг ВВП та ВВП на душу населення у вибраних країнах світу у 2022р.

Країна	ВВП,млн.дол. США	Населе Чол.	ВВПнадушу населення,дол. США
Ангола	106782	35,6	3000
Австрія	470941	9,0	52084
Бразилія	1920095	215,3	8917
Китай	17963171	1412,2	12720
Ефіопія	126783	123,4	1027
Франція	2779092	67,9	40886
Німеччина	4082469	83,8	48718
Молдова	14508	2,5	5714
Польща	688125	36,8	18688
Україна	160502	38,0	4534
США	25439700	333,3	76329
Світ	100879560	7950,9	12687

Екстенсивне зростання виробництва – найпростіший і історично перший шлях розширеного відтворення. Йому властиві певні позитивні риси. Це найлегший шлях підвищення темпів господарського розвитку; з його допомогою відбувається швидке освоєння природних ресурсів, вдається швидко скоротити безробіття, забезпечити більшу зайнятість.

Такий шлях збільшення виробництва має і серйозні вади: технічний застій, відсутність зростання ефективності виробництва (показники фондівіддачі, матеріаломісткості, продуктивності праці залишаються незмінними), значне фізичне і моральне зношення устаткування, різке скорочення запасів не відтворюваних природних ресурсів. В результаті економічне зростання у зростаючій мірі починає носити витратний характер. Перелічені проблеми показують, що екстенсивний шлях економічного зростання вичерпує себе. Виходом з такої ситуації є інтенсифікація відтворення.

При інтенсивному типі економічного зростання збільшення масштабів випуску продукції досягається шляхом якісного вдосконалення факторів виробництва: застосування більш прогресивних засобів праці і більш економічних предметів праці, підвищення кваліфікації робочої сили, а також шляхом поліпшення використання наявного виробничого потенціалу. Тобто інтенсивне зростання здійснюється не за рахунок збільшення обсягів витрат ресурсів, а за рахунок зростання їх віддачі. При даному типі розширеного відтворення з'являється новий чинник – підвищення ефективності всіх традиційних факторів. Завдяки цьому виробнича функція перетворюється. Її найпростіше вираження є таким:

$$Y=AF(K, L, N).$$

В даній формулі A – це сукупна продуктивність факторів. Якщо величина витрат виробничих факторів не змінюється, а їх сукупна продуктивність A збільшується на 1%, то обсяг виробництва зростає також на 1%.

Інтенсивне розширене відтворення має ряд особливостей. Це більш прогресивний тип економічного зростання. Адже вирішальну роль у підйомі ефективності речовинних умов виробництва починають грати передусім досягнення науки і техніки. В зв'язку з цим у масштабі суспільства розвивається виробництво науково-технічної інформації, яка врешті-решт втілюється в більш ефективні засоби виробництва. Водночас система освіти забезпечує підвищення культурно-технічного рівня робітників. Особливості інтенсивного типу розширеного відтворення полягають також в тому, що при ньому неможливі надто високі темпи економічного зростання, а разом з тим науково-технічний прогрес може викликати безробіття, яке посилюється в праце надмірних регіонах країни.

Залежно від тих чи інших напрямків економії виробничих ресурсів розрізняють декілька видів інтенсифікації економічного зростання:

а) працезбережна – передбачає, що нова техніка витісняє з виробництва робочу силу; темпи зростання випуску продукції випереджають темпи зміни чисельності робітників;

б) капіталозбережна – веде до того, що завдяки застосуванню більш

ефективних устаткування та сировини досягається економне витрачання засобів виробництва;

в) всебічна – передбачає використання всіх вказаних форм ресурсозбереження.

Останній вид економічного зростання практично впроваджується в умовах сучасного етапу НТР. Всебічна інтенсифікація веде до якісного оновлення всього процесу розширеного відтворення.

Слід зазначити, що реально екстенсивний чи інтенсивний тип розвитку в чистому вигляді не існує. Наприклад, зростання робочої сили і засобів виробництва супроводжується зміною їх якісних характеристик, а впровадження досягнень науки і техніки вимагає інвестицій у засоби виробництва та робочу силу. Тому зазвичай говорять про переважно екстенсивний і переважно інтенсивний типи економічного зростання. Якщо більше половини ВВП отримано за рахунок інтенсивних факторів, можна стверджувати, що економічне зростання має переважно інтенсивний характер. Сьогодні в країнах із розвиненою економікою першорядну роль в економічному розвитку відіграють інтенсивні фактори.

На сьогодні в економічній теорії склалися два підходи до аналізу теорії економічного зростання. Перший підхід є найбільш розповсюдженим і характерним для неокейнсіанських і неокласичних теорій. Він заснований на розумінні економічного зростання як кінцевої характеристики розвитку національної економіки у визначений (довгостроковий) період. Довгостроковим періодом прийнято вважати такий період, що дорівнює обороту основного капіталу. Передбачається, що в економіці структура виробництва та інституціональне середовище є незмінними. Інший підхід використовується в теоріях економічного розвитку індустріального та постіндустріального суспільств. Вони аналізують проблеми економічної динаміки в надто довгому періоді, тобто такому коли інститути влади, управління, структурні взаємозв'язки в економіці також піддаються змінам.

10.2 Джерела економічного зростання

Явища і процеси, що визначають масштаби збільшення реального обсягу виробництва та можливості підвищення ефективності та якості зростання, називають **джерелами або факторами економічного зростання**.

Фактори економічного зростання можна розділити на декілька груп. По-перше, фактори пропозиції, що є основним и в більшості моделей економічного зростання і пов'язані з фізичною здатністю економіки до зростання:

- а) кількість і якість природних ресурсів;
- б) кількість і якість трудових ресурсів;

- в) обсяг основного капіталу;
- г) технологія.

По-друге, фактори попиту, які забезпечують підвищення рівня сукупних витрат. Фактор попиту означає, що для досягнення більш високого виробничого потенціалу, створеного факторами пропозиції, домашні господарства, підприємства і уряд повинні купувати зростаючий обсяг випуску товарів та послуг. Для реалізації зростаючого виробничого потенціалу економіка країни повинна забезпечити повне використання обсягу ресурсів, що розширюється. Для цього потрібне підвищення рівня сукупних витрат. В тому випадку, як що фактори попиту та пропозиції збалансовані, не відбудеться не запланованого збільшення інвестицій у товарно-матеріальні запаси, а ресурси будуть повністю використовуватися.

Фактори пропозиції та попиту, які впливають на економічне зростання, взаємопов'язані. Наприклад, безробіття звичайно уповільнює темпи нагромадження капіталу, а також зростання витрат на дослідження. І навпаки, низькі темпи впровадження нововведень і капіталовкладень можуть стати причиною безробіття. По-третє, фактор ефективності, який означає, що економіка повинна використовувати свої ресурси найменш витратним чином (виробнича ефективність) для виробництва конкретного поєднання товарів і послуг, які максимізують добробут людей (ефективність розподілу ресурсів). Здатність до нарощування виробництва недостатня для розширення загального випуску продукції; необхідне також реальне використання зростаючого обсягу ресурсів і їх розподіл таким чином, щоб отримати максимальну кількість корисної продукції.

По-четверте, існують також деякі інституційні структури, що сприяють економічному зростанню, наприклад, специфікація прав власності; захист прав інтелектуальної власності (патенти і авторські права); ефективні фінансові установи (банківська система, ринки цінних паперів); конкурентоспроможна ринкова економічна система.

Теорія економічного зростання виділяє прямі та непрямі фактори зростання. Прямими факторами є такі, які безпосередньо визначають фізичну здатність до економічного зростання, тому до таких відносять саме фактори пропозиції. З іншого боку, фактори економічного зростання часто групують відповідно до типів економічного зростання. З цієї точки зору до екстенсивних факторів відносять зростання витрат капіталу, праці; до інтенсивних – технологічний прогрес, економію на масштабах, зростання освітнього та професійного рівня робітників, вдосконалення управління виробництвом, поліпшення законодавства, тобто все, що дозволяє якісно вдосконалювати як самі фактори виробництва, так і процес їх використання.

Що до факторів пропозиції, то саме вони роблять зростання виробництва

фізично можливим. Тільки доступність більшої кількості кращих за якістю ресурсів, включаючи технологічний потенціал, дозволяє збільшувати виробництво реального продукту. Наприклад, у важкий післявоєнний період одним із факторів економічного зростання Японії було значне збільшення чисельності населення та зайнятості. За рахунок двох факторів – загального зростання населення та збільшення його працездатної частки – реальна зайнятість змогла збільшитись на 17%, що забезпечило зростаючу економіку достатньою кількістю робочих рук. Окрім цього, одним з найважливіших факторів пропозиції є обсяг основного капіталу та обсяг інвестицій у нього, оскільки, як відомо, джерелом нагромадження у суспільстві є виробництво додаткових засобів виробництва.

Хоча достатня кількість природних ресурсів є потужним позитивним каталізатором економічного зростання, це не означає, що країни з недостатніми запасами приречені на невисокі темпи економічного зростання. Наприклад, при тому, що в Японії природні ресурси обмежені, темпи економічного зростання цієї країни в післявоєнний період і надалі були значними. В зв'язку з цим слід наголосити на виключне значення (що особливо посилилось останніми роками) такого фактору економічного зростання, як технологія, і особливо, інноваційна технологія. Так, цілеспрямована інноваційна політика японського уряду, яку він проводив після другої світової війни і яка ґрунтується на подальших розробленні та вдосконаленні імпортованих технологій, продемонстрували надзвичайно ефективну модель інтенсивного наукового-технічного розвитку. Своєчасно затверджена інноваційна стратегія привела цю країну до очевидних успіхів.

Дослідження свідчать, що понад 70% приросту валового внутрішнього продукту економічно розвинених країн забезпечується інвестуванням інноваційних процесів. Про вплив технічного розвитку, а в його межах – наукомісткої продукції на формування ВВП після другої світової війни свідчать дані, і з яких видно, що більш як половину приросту ВВП країн Західної Європи та Японії отримано завдяки технічному розвитку цих країн. Більш того, системне використання інновацій та відповідної інфраструктури забезпечило щорічне зростання ВВП США на душу населення у XIX ст. в середньому на 1,5%, у XX ст.

– на 2%, а в першій чверті XXI – 3,5%.

Загальне уявлення про взаємодію факторів може дати **крива виробничих можливостей**, як відображає максимальну кількість варіантів різноманітної продукції, що може бути вироблена при даній кількості і якості природних, трудових ресурсів і основного капіталу на основі даного технологічного потенціалу. Посилення позитивного впливу з боку будь-якого з факторів пропозиції (збільшення кількості і поліпшення якості ресурсів і технічний прогрес) зміщує криву виробничих можливостей вправо, що зображується як з

сув від АВ до CD (див. рис. 10.2). Але приріст виробничого потенціалу реалізується тільки як що сукупні витрати збільшуються в достатній мірі для підтримання повної зайнятості, а додаткові ресурси використовуються достатньо ефективно.

Окрім чинників, які позитивно впливають на темпи економічного зростання, стимулюють його, існують також і фактори, що стримують цей процес. В якості причин, що стримують економічне зростання, найчастіше називають:

- ресурсні та екологічні обмеження;
- законодавча діяльність у сфері охорони праці, навколишнього середовища;
- широкий спектр соціальних витрат, пов'язаних і з зростанням виробництва;
- не ефективна економічна політика уряду;
- інші фактори.

Наприклад, посилення державного втручання в справи приватного бізнесу, що стосуються питань забруднення навколишнього середовища, правил безпеки та охорони здоров'я зазвичай потребує збільшення витрат на очисні споруди, на поліпшення умов праці. Тим самим відволікаються кошти від інвестицій в основний капітал, необхідний для підвищення продуктивності праці. Однак, слід зазначити, що ці грошові відрахування на підтримання задовільного стану навколишнього середовища та на охорону праці впливають негативно на кількісні ознаки економічного зростання, до того ж у короткостроковому періоді, проте забезпечують поліпшення якості економічного зростання.

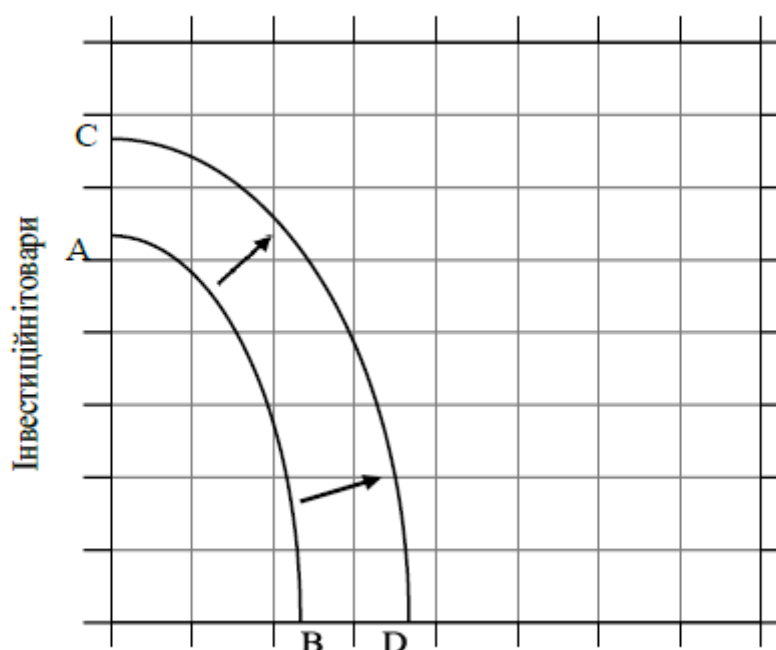

Рис. 10.2. Економічне зростання та крива виробничих можливостей

Крім того, причиною того, що фактичні темпи зростання відстають від потенційно можливих є відхилення від повної зайнятості через недостатній сукупний попит. Так, за законом Оукена при кожному збільшенні рівня безробіття на 1% (по відношенню до показника минулого року) темп зростання реального ВВП знижується на $\beta\%$ (значення емпіричного коефіцієнту попадають до інтервалу від 2 до 3). Все це свідчить про значні втрати ВВП, викликані циклічним безробіттям. Циклічне безробіття може викликати певні негативні побічні ефекти, які відобразяться на темпах економічного зростання в наступні роки повної зайнятості. Наприклад, безробіття гальмує інвестиції і про це с нагромадження капіталу; теж саме відбувається з інвестиціями в людський капітал.

Серед інших факторів, що негативно впливають на економічне зростання, слід відзначити недобросовісне відношення до праці і господарські злочини, припинення роботи під час трудових конфліктів, вплив несприятливих погодних умов на сільськогосподарське виробництво та інші чинники. Існує цілий ряд чинників, що також впливають на економічне зростання, але важко піддаються кількісній оцінці. Це, наприклад, існування гострих соціальних проблем, культурна атмосфера в країні, ступінь стабільності політичної системи.

Одним із найчастіше використовуваних способів оцінки внеску факторів виробництва у створення ВВП є **виробнича функція Кобба-Дугласа**:

$$Y=A \cdot K^{\alpha} \cdot L^{1-\alpha},$$

де Y – величина ВВП;

A – коефіцієнт, що враховує вплив технічного прогресу, і відбиває продуктивність наявної технології: $A > 0$;

K – розмір використовуваного капіталу;

L – обсяг застосовуваної праці;

α і $(1-\alpha)$ – частки капіталу і праці в доході, причому $0 < \alpha < 1$.

Виробнича функція характеризує зміни обсягу випуску зі зміною обсягу використання одного фактора (наприклад, праці) при незмінному обсязі інших факторів. Що до оцінки внеску науково-технічного прогресу у обсяг випуску, то цей вплив безпосередньо розрахувати неможливо. Тому його визначають за залишковим принципом – як різницю між приростом обсягу виробництва і приростом витрат інших факторів, зважених по їх частках у випуску. Величину, розраховану за значеним способом, називають **залишком Солоу**.

10.3. Моделі економічного зростання

Аналіз і прогнозування економічного розвитку та його наслідків неможливі без створення моделей. Сучасне моделювання ґрунтується на такому положенні, що існують певні умови, за яких можлива підтримка рівноваги у процесі розвитку.

Кейнсіанські моделі Р.Харрода (1939 рік) і Е.Домара (кінець 1940-х років) мають деякі відмінності, але досить схожі між собою. Останнім часом для простоти викладу ці моделі поєднують в одну модель Харрода–Домара.

Кейнсіанські моделі побудовані на таких постулатах: ціни передбачаються постійними; очікування суб'єктів економіки статичні; фактори виробництва не є взаємозамінними; відношення капіталу до праці та норма заощадження є постійними; випуск фактично залежить від одного ресурсу – капіталу.

Фактором збільшення попиту та пропозиції в економіці слугує приріст інвестицій. Якщо в даному періоді інвестиції зросли на ΔI , то, відповідно до ефекту мультиплікатора, сукупний попит збільшиться на величину:

$$\Delta Y_{AD} = \Delta I \cdot \mu = \Delta I \cdot \frac{1}{MPC} = \Delta I \frac{1}{MPS},$$

де μ – мультиплікатор витрат;

MPC – гранична схильність до споживання;

MPS – гранична схильність до заощадження.

Збільшення сукупної пропозиції складатиме $\Delta Y(AS) = \alpha \Delta K$, де α – гранична продуктивність капіталу (за умовами – постійна). Приріст капіталу ΔK забезпечується відповідним обсягом інвестицій I , тому можна записати:

$$\Delta Y(AS) = \alpha I.$$

Рівноважне економічне зростання може бути досягнуте за умови рівно с ті між попитом та пропозицією:

$$\frac{\Delta I}{I} = \alpha \cdot MPS.$$

Таким чином, існує рівноважний темп приросту реального доходу в економіці, за якого повністю використовуються наявні виробничі потужності. Він є прямо пропорційним нормі заощаджень та граничній продуктивності капіталу. Інвестиції та доход зростають з однаковим постійним у часі темпом.

При даних темпах зростання очікування інвесторів будуть реалізовані, чи, за Харродом, гарантовані. Темп зростання, який задовольняє такі умови, є гарантованим, тому що він гарантує повне використання існуючих потужностей. У моделі Харрода–Домара гарантовані темпи зростання необов'язково дорівнюють фактичним, оскільки величина доходу залежить лише від капіталу,

а не від праці. Однак для виробництва одиниці доходу потрібно визначити комбінацію капіталу та праці. Так і комбінації ілюструє виробнича функція Леонт'єва, в якій праця і капітал повинні використовуватися в заданій пропорції і не можуть замінити один одного. Виробнича функція Леонт'єва має постійну віддачу від масштабу. В економіці з такою виробничою функцією дохід зростатиме відповідно до гарантованого темпу доти, доки темпи приросту праці будуть відповідати темпам приросту капіталу. Якщо обсяг праці зростатиме повільніше, утвориться надлишковий капітал, а як що повільніше буде зростати капітал, то можливе виникнення безробіття.

Крім поняття «гарантованого» темпу зростання, Харрод ввів поняття «природного» темпу зростання – такого темпу збільшення капіталу і національного доходу, що забезпечує повну зайнятість зростаючої пропозиції праці. Як що природний темп зростання перевищує гарантований, економіка може розвиватися в гарантованому темпі за наявності безробіття. Економіка може розвиватися й у темпі, вищому за гарантований, тому що надлишок праці залучить додатковий капітал. Це спричинить економічний бум, а от же, порушить умови рівноваги. Ідеальний розвиток економічної системи досягається за умови рівності гарантованого, природного та фактичного темпів зростання в умовах повної зайнятості ресурсів.

Моделі Е. Домарата, Р. Харрода успішно описували реальні процеси економічного зростання 1920–1950-х рр., але для наступних спостережень (50–70-ті рр.) найбільш доцільним було використання неокласичної моделі Р. Солоу. Отже, починаючи з середини 50-х років ХХ ст., більшою популярністю стали користуватися неокласичні моделі економічного прогресу. Вони долали ряд обмежень кейнсіанських моделей і дозволяли більш точно описати особливості макроекономічних процесів.

Лауреат Нобелівської премії Роберт Солоу (США) при розгляді макроекономічного зростання показав, що нестабільність динамічної рівноваги у кейнсіанських моделях є наслідком невзаємозамінності факторів виробництва. Замість функції Леонт'єва він використав у своїй моделі виробничу функцію Кобба – Дугласа, у якій праця та капітал є субститутами. Іншими передумовами аналізу в моделі Солоу являються: спад на гранична продуктивність капіталу, постійна віддача від масштабу та, на відміну від кейнсіанських моделей, змінювана величина коефіцієнта капіталоозброєності.

Таким чином, у неокласичній моделі Солоу використовується виробнича функція Кобба–Дугласа, у якій праця і капітал взаємозамінюються та існує постійна віддача від масштабу: $Y = F(K, L)$, де Y – випуск, K – основний капітал, L – праця. Позначимо продуктивність праці через q , а капіталоозброєність через k , тоді $q = f(k)$. Таким чином, у моделі Солоу середня продуктивність праці (q) є функцією її капіталоозброєності (k). Рис.10.3(а) показує, що при збільшенні

коефіцієнта капіталоозброєності зростає середня продуктивність праці, але із спадною швидкістю, тому що гранична продуктивність капіталу знижується зі збільшенням коефіцієнта капіталоозброєності.

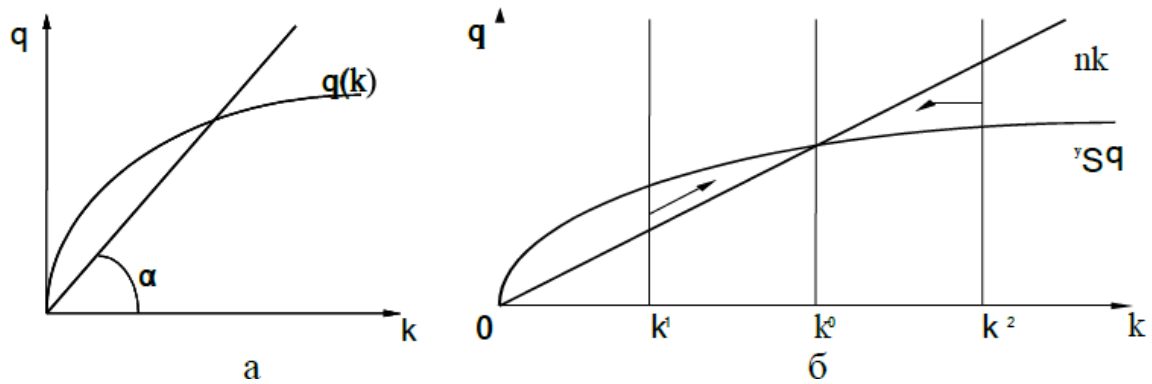

Рис.10.3.Виробнича функція у моделі Р.Солоу (а).
Рівноважне економічне зростання в моделі Р.Солоу (б)

У моделі Р. Солоу розглядається також проблема визначення умов рівноважного економічного зростання. Для того, щоб існуюче рівноважне зростання забезпечувало повне використання виробничих потужностей, у тому числі повну зайнятість, потрібне виконання такої умови:

$$S_y q = nk + t,$$

де S_y – норма заощадження (нагромадження);

q – продуктивність праці;

n – річний темп приросту населення і пропозиції праці;

k – капіталоозброєність.

На рис. 10.3.б видно, що якщо ліва частина виразу більша за праву, то заощадження перевищують інвестиції, отже, потрібне підвищення капіталоємності. Якщо ліва частина менша за праву, то для рівноваги економіки й досягнення повної зайнятості варто понизити капіталоозброєність праці. Лінія nk на рис. 10.3.б має вигляд прямої, оскільки передбачається, що приріст населення є постійним.

Для здійснення економічної політики важливим є визначення оптимальної норми заощаджень. В якості оптимальної визнається така норма заощаджень, за якої величина споживання максимізується. В свою чергу, стаціонарний обсяг капіталу, при якому споживання максимізується, називається золотим рівнем нагромадження. Критерієм Досягнення максимуму споживання виступає рівність граничної продуктивності капіталу і розмір i в його вибуття, які визначаються нормою амортизації. Остання умова відома як **золоте правило нагромадження**. За моделлю Р. Солоу, у стійкому стані рівноваги капітал, праця і рівень національного доходу збільшуються однаковими темпами, які

дорівнюють темпу зростання населення. Більш високий темп зростання населення позитивно вплине на прискорення темпів економічного зростання, однак приріст на душу населення буде знижуватися в стійкому стані. Зростання норми заощадження приведе до більш високого доходу на душу населення і збільшить коефіцієнт капіталоозброєності, але не вплине на темпи зростання у стійкому стані. Тому єдиною умовою економічного зростання в стійкому стані є темп технічного прогресу.

Перевага ми неокласичної моделі Солоу можна визнати такі обставини: опис механізму довгострокового рівноважного економічного зростання за умови повної зайнятості ресурсів; урахування чиннику технологічного прогресу, що являє собою надійну основу зростання добробуту; визначення критерію оптимальності економічного зростання

–максимізації споживання.

До недоліків моделі Солоу відносять: модель не відповідає на питання короткострокового зростання, що важливо для розробки економічної політики; такі екзогенні параметри, як норма заощадження, норма амортизації, темп приросту ефективності праці, досконаліші моделі прагнуть перетворювати на ендогенні, оскільки вони тісно пов'язані з параметрами системи і можуть суттєво впливати на економічне зростання; модель не враховує екологічні, інституційні, стохастичні, глобалізаційні обмеження економічного зростання.

10.4 Проблеми економічного зростання в Україні

Економічне зростання в Україні протягом всього періоду незалежності характеризується високим ступенем нестабільності. У 1990-ті роки в Україні розгорнулася важка трансформаційна криза перехідного періоду від командно-адміністративної до соціально-орієнтованої змішаної економіки, що виявилася у падінні ВВП, високому рівні інфляції та безробіття. Обсяг реального випуску 1990 р. не досягнутий і сьогодні. Лише у 2000 р. проявилась тенденція економічного зростання у промисловості і сільському господарстві, і вперше за десятиріччя трансформації економічної системи вдалося досягнути позитивних темпів зростання ВВП, що склали майже 6%, а у 2001–2002 рр. тенденція економічного зростання проявилась більш виразно.

Темпи економічного зростання в Україні в період 2000–2022 років також мали різноспрямований характер. Приріст ВВП у 2009, 2014, 2015 рр. виявився від'ємним, а у 2004 р. навпаки сягнув рекордних 12%; темп інфляції змінювався від 0,5% у 2013 р. до 43,3% у 2015 р.; рівень безробіття коливався від 6,9% у 2007 р. до 12,4 у 2000 р. Причинами таких процесів виступають перманентні кризові стани, в яких опиняється українська економіка: макроекономічна стабілізація початку 2000-х років змінилася впливом світової фінансово-економічної кризи

2008–2009 років, а відновлення після виходу з неї було порушено соціально-економічною кризою 2014–2016 років внаслідок початку військового конфлікту на Сході України. Світова пандемія COVID-19 миттєво відбилася на динаміці ВВП, яка показала від’ємний приріст на -3,8% у 2020 р. Повномасштабна агресія РФ, яка розпочалася у 2022 р. призвела до катастрофічного падіння ВВП – у -28,8%, а також до зростання темпу інфляції до 20,2% у 2022 р.. Основні макроекономічні показники, що характеризують економічну динаміку України, наведені у таблиці 10.2.

Факторами позитивної динаміки економічного зростання (особливо протягом 2000-х років) виступали фактори закордонного попиту, тобто сприятлива кон’юнктура світових ринків, високі ціни на товари українського експорту – метали, продукцію хімічної промисловості, сировинні товари. Стрімко зростаючий експорт сприяв збільшенню імпорту, зокрема, машин та обладнання, що давало змогу дещо оновлювати основні фонди підприємств. Серед факторів пропозиції – природні багатства, відносно низька вартість та достатньо висока кваліфікація робочої сили, капітальні ресурси тих галузей, які ще зберігають певну конкурентоздатність (авіаційна, суднобудівна, космічна) та розвиток перспективних наукоємних галузей (інформаційні технології, біотехнології, медицина та ін.).

Проте на сучасний стан вітчизняної економіки відчутно впливає ціла низка негативних факторів, які стримують економічне зростання.

Таблиця 10.2–Основні макроекономічні показники України за 1992–2022 рр.

Роки	Темп приросту Реального ВВП, %	Безробітне населення (за Методологією МОП), %	Індекс споживч. %
1992	-9,9	5,5	2100
1993	-14,2	5,2	10256,0
1994	-22,9	5,3	501,0
1998	-1,9	11,3	120,0
2000	5,9	12,4	125,8
2002	5,2	10,3	99,4
2004	12,1	9,2	112,3
2006	7,3	7,4	111,6
2009	-15,1	9,6	112,3
2011	5,5	8,7	104,6
2013	0,0	7,8	100,5
2014	-6,6	9,7	124,9
2015	-9,8	9,5	143,3
2016	2,4	9,7	112,4
2017	2,4	9,5	114,4
2018	3,5	8,8	111
2019	3,2	8,2	107,9
2020	-3,8	9,5	102,7
2021	3,4	9,8	109,4
2022	-28,8	-	120,2

1. Повномасштабне вторгнення РФ в Україну. В ході військових дій зазнала руйнувань виробничо-матеріальна база, інфраструктура, об'єкти соціальної сфери. Мільйони людей стали внутрішньо переміщеними особами (ВПО) або покинули країну, а отже вимушені були відірватися від виробничого процесу. Так, за 2021–2022 рр. кількість населення країни зменшилася на 5,8 млн. чол. і складала 38 млн. чол. у 2022 р.

2. Фактори пропозиції: катастрофічне фізичне зниження кількості населення та еміграція, у тому числі кваліфікованих кадрів (відплив умів); загрозливий стан основних виробничих фондів, що характеризується значним фізичним зносом (60-70%), несприятлива структура економіки. Наприклад, протягом 2001–2022 рр. у структурі промислового виробництва питома вага металургійної промисловості впала з 18% до 8,8%; машинобудування – з 10,2% до 5,2% (а у 1990 р. вона складала 31%) [12]. Частка добувної галузі залишається досить високою (11,1% у 2022 р.), а розвиток економіки відбувається в умовах існуючої структури за відсутності радикальних технологічних змін. У промисловості України галузі третього та четвертого технологічних укладів складають більше 90%, п'ятого – 3%, шостого – 0,1%. Оскільки переважна частина інвестицій в основний капітал у промисловості припадає на галузі третього технологічного укладу, то подібна ситуація може зберігатися і на далі. Вирішення проблеми оновлення основних виробничих фондів тісно пов'язане зі станом національних заощаджень як джерелом інвестицій: за валовим обсягом ці заощадження близькі до середньосвітового рівня, але їх використання не спрямоване на розвиток продуктивних сил, оскільки відсутня довіра до банківської системи.

3. Фактори попиту: недостатній сукупний попит, що не стимулює зростання сукупної пропозиції та реального ВВП. Зростанню сукупного попиту в цілому перешкоджають низький платоспроможний попит населення, низький інвестиційний попит підприємств (власних грошових ресурсів не вистачає, а кредитні ресурси надто дорогі), вивезення капіталів за кордон.

1. Депресивні інституційні фактори: розмивання прав власності, несприятливий інвестиційний клімат; не ефективні фінансові установи (недостатньо розвинена та вразлива кредитно-банківська система, не збалансовані ринки цінних паперів); не досконала макроекономічна політика держави; нестабільність політичної системи; великий обсяг тіньової економіки (за оцінками МВФ – до 50% ВВП), низька якість державного управління та корупція .

Ці та інші чинники справляють негативний тиск на макроекономічну стабілізацію та гальмують економічне піднесення. Вони виливаються у проблеми формування бюджету, дефіцит якого не покривається власними ресурсами, і тому держава широко користується зовнішніми запозиченнями.

Дефіцит бюджету складав 5–6% від ВВП протягом 2009–2014 рр., у довоєнному 2021 р. знизився до 3,5%, а у 2023 р. сягнув рекордних 20,4% від ВВП. Відношення державного та гарантованого державою боргу до ВВП зросло з 23,9% у 2004 р. до 84,4% у 2023 р. Однак в умовах рецесії або слабкого поживлення в реальному секторі економіки Україна не має можливості погашення швидко накопичених внутрішніх і зовнішніх боргів. Це призводить до загострення проблеми боргової стійкості, концентрує значну частину кредитних ресурсів на обслуговуванні державного боргу, пригнічує інвестиційні процеси. Тому у вирішенні проблеми економічного зростання особливу роль відіграє фінансове забезпечення та фінансове регулювання, які потребують змін, спрямованих на підвищення ефективності бюджетної системи, впорядкування структури видатків бюджету, запровадження раціональної податкової системи, поліпшення кредитування господарської діяльності.

Не викликає сумнівів, що сталий економічний розвиток можливий лише за умови переходу економіки на інвестиційно-інноваційну модель розвитку, за якою впровадження НТП та інновацій стає для підприємців життєвою необхідністю. Проте аналіз показників, які характеризують стан інноваційної активності в економіці України протягом останніх років, указує на її стале зниження. Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислових товарів протягом 2000–2020 років знизилася з 9,4% до 1,1%; у 2020 році інновації впроваджували лише 8,5% підприємств [12]. Тому в інноваційній сфері слід підвищити рівень фінансування фундаментальної та прикладної сфер науки до загальноприйнятих розмірів – 3-4% від обсягу ВВП; вжити додаткових заходів і з залучення молоді до наукової роботи; вирішити питання соціального захисту науковців; забезпечити налагодження зв'язків у системі і наука-виробництво-освіта, а також комерціалізацію інновацій.

Сьогодні в ході розбудови стратегії повоєнного відновлення, державі необхідно звернути увагу на наступні сфери економічної діяльності та галузі виробництва, які можуть сформулювати нові «точки зростання» національної економіки України. По-перше, експортоорієнтовані галузі, оскільки вони забезпечують валютні надходження до економіки країни; далі – виробничий потенціал регіонів, які найменше постраждали від військової агресії; також самозайнятість та фріланс, оскільки ці сфери діяльності є гнучкими, забезпечують значну кількість робочих місць та не потребують великих капіталовкладень; сфера послуг, особливо електронна комерція, інформаційні технології, фінансово-банківські послуги, консалтинг, освіта, тобто ті галузі, які не мають жорсткої прив'язки до розташування матеріальної бази, і можуть працювати здебільшого онлайн; виробництво озброєнь, що зазнало суттєвої модернізації та отримало новий інвестиційний імпульс; високотехнологічні виробництва, оскільки сучасне економічне зростання успішної країни в умовах

економіки знань базується виключно на створенні та комерціалізації інновацій.

Крім того, далі, на стратегічну перспективу з метою забезпечення нових можливостей динамічного економічного зростання слід врахувати такі заходи: раціональне використання важелів стимулюючої фіскальної та монетарної політики; структурна перебудова економіки на засадах п'ятого та шостого технологічних укладів; забезпечення дієвості механізму перетворення національних нагромаджень на інвестиції; посилення інвестування в основний капітал; розробка і запровадження інноваційної стратегії розвитку економіки.

10.5 Циклічний характер економічного розвитку

Ринково-капіталістична економіка розвивається не рівномірно, циклічно оскільки періоди економічного піднесення змінюються періодами спаду. Перша класична циклічна криза перевиробництва відбулася у Великобританії у 1825 р., і надалі вони повторюються з періодичністю 7–12 років. З 1856р. такі кризи стали світовими.

Економічний цикл (діловий цикл або цикл кон'юнктури) – це період, протягом якого економіка проходить шлях від одного спаду (підйому) до іншого спаду (підйому) на умовах збереження загальної тенденції до зростання. Економічний цикл характеризується такими рисами, як самовідтворення, безперервність та хвилеподібний характер динаміки макроекономічних показників.

Існує більше двохсот теорій, які пояснюють причини виникнення та фактори циклів ділової активності. Ці теорії можна згрупувати за двома основними ознаками:

а) розгляд в якості основних факторів розгортання криз зовнішніх або внутрішніх чинників щодо даної економічної системи – відповідно екзогенні та ендогенні теорії;

б) визнання різного характеру перебігу криз – теорії детерміністського або імпульсно-розповсюджувального підходів.

Екзогенні теорії вважають, що вирішальними у здійсненні циклічних коливань є фактори, що перебувають зовні економічної системи, такі як політичні та випадкові події (війни, революції); кліматичні зміни, сонячні плями; відкриття нових земель та родовищ корисних копалин; поява значних нововведень. Ендогенні теорії вбачають дії внутрішніх чинників, породжених самою економічною системою, найбільш важливими у виникненні циклів. Це такі фактори, як нестабільність споживчих та інвестиційних витрат; зміни цін на ресурси (нафта, газ та ін.); зміни у економічній політиці держави [21].

Теорії детерміністського підходу, який переважав до 1950-х років, вважають, що циклічні коливання відбуваються регулярно, за достатньо

схожими механізмами, їх можна передбачити. Сьогодні більш визнаним є імпульсно-розповсюджувальний підхід, заснований на працях Є. Слуцького та Р. Фріша, що вбачає основну причину циклів та криз у дії різноманітних випадкових шоків.

Імпульси або шоки виникають завдяки внутрішнім або зовнішнім чинникам та викликають у економічній системі циклічну модель відгуку, в результаті чого коливання розповсюджуються по складовим економічної системи, порушуючи рівновагу. Основний вплив такі шоки здійснюють на сукупний попит та сукупну пропозицію. Виділяють три типи економічних шоків: а) шоки сукупного попиту (наприклад, коливання у грошовій пропозиції, зміни очікувань); б) шоки сукупної пропозиції (наприклад, технологічні зрушення, кліматичні зміни, коливання світових цін на сировину); в) політичні шоки (різкі зміни економічної політики уряду) [15].

Основні класифікації видів циклів відповідно до їх тривалості та амплітуди коливань представлені у таблиці (див. табл. 10.3).

Таблиця 10.3 – Класифікації економічних циклів

Назва	Тривалість	Автори	Безпосередні причини
Короткострокові (малі цикли, грошові цикли, цикли запасів)	1–4 роки	Дж. Кітчин, Е. Хансен, У. Мітчелл	Нерівномірність відтворення оборотного капіталу; зміни в грошовому обігу; зміни світових запасів золота; відновлення рівноваги на Споживчому ринку
Середньострокові (промислові)	7–12 років	К. Жугляр, К. Маркс	Необхідність оновлення активної частини основних фондів, впровадження нових технічних засобів виробництва; відносне Перевиробництво товарів
Довгострокові (будівельні)	18–25 років	С. Кузнець	Необхідність оновлення пасивної частини основних фондів та житла
Довгі хвилі	50–70 років	М. Кондратьєв	Радикальні зміни в технологічній базі суспільного виробництва – базових технологіях, джерелах енергії, Поколіннях машин

Характеристику чотирьох фаз класичного середньострокового ділового циклу перевиробництва можна надати у вигляді таблиці (див. табл. 10.4).

Межа між фазами поживлення та підйому визначається досягненням перед

кризового обсягу реального випуску. Схематично класичний середньостроковий економічний цикл можна представити так (див.рис.10.4).

Сучасна наука часто використовує інший підхід, відповідно до якого у складі ділового циклу виділяють лише дві фази:

- фаза економічного спаду (реcesія), яка вміщує кризу та депресію;
- фаза економічного піднесення, яка включає поживлення та підйом.

Однак спільним є те, що в рамках обох зазначених підходів визнається відхилення економічних показників від середніх показників лінії тренду протягом фаз економічного циклу. В залежності від тривалості перебігу фаза спаду називається спадом, якщо її тривалість не перевищує 6 місяців; реcesією, якщо тривалість від 6 місяців до 1 року; депресією, якщо тривалість більше 1 року.

Таблиця 10.4 – Характеристика фаз середньострокового ділового циклу

№	Назва	Характерні риси
I фаза	Криза	Зростання товарно-матеріальних запасів; Спад виробництва; Зростання безробіття; Підвищення позичкового відсотку; Зниження рівня цін; Скорочення кредитування
II фаза	Депресія	Спад виробництва зупиняється; Безробіття зберігається на високому рівні; Товарні надлишки поступово зникають
III фаза	Поживлення	Поступове зростання обсягів виробництва у де яких галузях; Скорочення безробіття; Зростання рівня цін; Зростання заробітної плати; Зниження відсоткових ставок
IV фаза	Підйом	Економіка «перегріта»; Обсяг виробництва перевищує платоспроможний попит; Висока інфляція

Можна помітити, що де які параметри, за якими відзначають перебіг фаз ділового циклу, змінюються у тому ж напрямку, що і економічна кон'юнктура або навпаки. Відповідно до цього виділяють проциклічні, антициклічні та ациклічні показники.

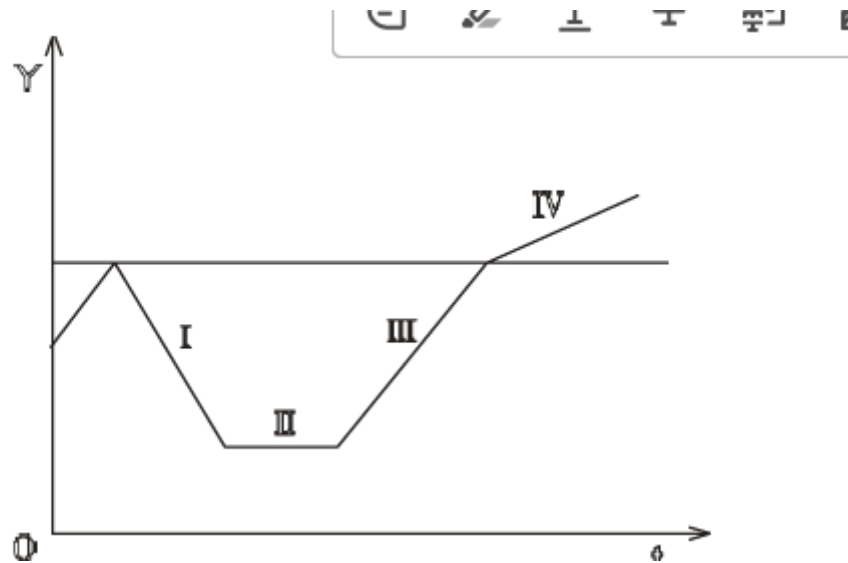

Рис. 10.4. - Класичний економічний цикл та його фази (I– криза, II – депресія, III– пожвавлення, IV– підйом)

Проциклічні показники зростають у фазі піднесення та знижуються у фазі спаду. Це, наприклад, реальний ВВП, зайнятість, прибуток фірм, сукупні доходи, податкові надходження, завантаження виробничих потужностей.

Антициклічні (контрциклічні) змінні, навпаки, зростають у фазі спаду та зменшуються у фазі піднесення. Наприклад, це характерно для рівня безробіття, запасів готової продукції.

Ациклічні параметри не залежать від перебігу фаз циклу (обсяг експорту, податкові ставки, норма амортизації та ін.).

Сучасним циклам властиві певні особливості:

1. Внаслідок втручання держави та активності монополій на фазі кризи відбувається не падіння цін, як у класичному циклі, а навпаки – зростання. Це явище отримало назву стагфляції (поєднання стагнації виробництва та інфляції). В результаті роль держави у проведенні антикризової та антициклічної політики зросла.

2. Змінюється політика центрального банку щодо рівня процентної ставки – вона зменшується, тобто проводиться політика «дешевих грошей».

3. Для сучасних економічних циклів характерно скорочення фази економічного спаду та збільшення тривалості фази піднесення. Кризи повторюються частіше, але стають менш глибокими.

Проциклічні показники зростають у фазі піднесення та знижуються у фазі спаду. Це, наприклад, реальний ВВП, зайнятість, прибуток фірм, сукупні доходи, податкові надходження, завантаження виробничих 145

потужностей.

Антициклічні (контрциклічні) змінні, навпаки, зростають у фазі спаду та зменшуються у фазі піднесення. Наприклад, це характерно для рівня безробіття, запасів готової продукції.

Ациклічні параметри не залежать від перебігу фаз циклу (обсяг експорту, податкові ставки, норма амортизації та ін.).

Сучасним циклам властиві певні особливості:

4. Внаслідок втручання держави та активності монополій на фазі кризи відбувається не падіння цін, як у класичному циклі, а навпаки – зростання. Це явище отримало назву стагфляції (поєднання стагнації виробництва та інфляції). В результаті роль держави у проведенні антикризової та антициклічної політики зростає.
5. Змінюється політика центрального банку щодо рівня процентної ставки – вона зменшується, тобто проводиться політика «дешевих грошей».
6. Для сучасних економічних циклів характерно скорочення фази економічного спаду та збільшення тривалості фази піднесення. Кризи повторюються частіше, але стають менш глибокими [25;15].

ТЕМА 11. ДЕРЖАВА В СИСТЕМІ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

11.1 Еволюція розуміння ролі держави у макроекономічному регулюванні.

11.2 Взаємодія ринкової економіки з державою. Основні функції держави як суб'єкта макроекономічного регулювання.

11.3 Вплив держави на макроекономічну рівновагу у класичній та кейнсіанській традиціях.

11.1 Еволюція розуміння ролі держави у макроекономічному регулюванні

Схожим чином, як періодичні коливання економічних спадів та піднесень з плином часу вибудовують єдину лінію тренду позитивного економічного зростання, так і ступінь участі держави в господарському, соціальному та гуманітарному житті суспільства протягом історії людства поступово зростала, переживаючи при цьому тимчасові коливання розширення та звуження сфери державної відповідальності.

Різноманітні теорії виникнення держави (політико-філософська, суспільного договору, класова, організаційно-правова) акцентують у підсумку такі функції держави у суспільстві: нормотворча, забезпечення обороноздатності, слідкування за суспільним порядком та виконанням законодавчих норм. Тобто у первинному вигляді ці функції досить обмежено торкаються економічної сфери, за винятком захисту права приватної власності, оподаткування, організації грошового обігу. Втім у державах Давнього світу ступінь участі держави у суспільному житті суттєво відрізнялась. Так, у державах Східного рабства (Східних деспотіях – Вавилон, Ассирія і т.д.) на противагу країнам античного рабства, заснованих на приватній власності рабовласників та децентралізації державного управління (давньогрецькі міста-поліси), економічна система була побудована на державній власності та жорсткій централізації управління, що було продиктовано важкими умовами ведення сільського господарства та необхідністю значних витрат на іригаційні споруди.

Першою економічною школою, що формалізувала погляди на роль держави у макроекономічному урегулюванні, був меркантилізм. Меркантилісти (Г. Скаруффі, А. Монкретьєн, Ж. Б. Кольбер) вважали, що держава повинна відігравати активну роль у забезпеченні багатства нації шляхом розвитку зовнішньої торгівлі, підтримуючи експорт та захищаючи внутрішній ринок від конкуренції з боку імпортованих товарів, тобто застосовуючи політику протекціонізму.

У традиції класичної школи (А. Сміт, Дж. С. Мілляйн.) взаємодія держави з ринковою економікою зводилася до виконання державою функцій «нічного сторожа», що слідкує за виконанням певних правил і не втручається у вільну боротьбу ринкових сил, які веде «невидима рука». Вважалося, що ринок здатний до саморегулювання, адже його агенти, прагнучі до реалізації власних інтересів, автоматично задовольняють інтереси суспільні. Пануючим у науці та на практиці став принцип *laissezfaire* – свобода підприємництва та невтручання держави. Завдяки висловам Т. Гоббса (філософ XVII ст.) держава уособлювала образ Левіафана – грізного чудовиська.

Представники критичного напряму політичної економії (С. Сімонді) пропонували альтернативні шляхи розвитку суспільства, засновані не на приватній, а на суспільній власності, та вказували на необхідність активної соціальної політики держави. Вчені історичної школи Німеччини також не визнавали принципу невтручання держави в економічну систему. Однак із розвитком маржиналізму, а згодом і неокласичного напрямку, погляди щодо необхідності забезпечення вільного ринкового саморегулювання за лунали з новою силою.

Перша третина XX ст. ознаменувалася великими потрясіннями для світової економіки. Перша світова війна, створення СРСР, централізовано-планова економіка якого являла собою альтернативу ринково-капіталістичній економічній системі, Велика Депресія, під час якої рівень безробіття у США сягнув 25%, а обсяг виробництва знизився на 30% – все це сприяло переоцінці ролі держави в економіці. В якості відповіді у 1930-х рр. виник новий напрям в економічній думці, що майже півстоліття потому справляв вирішальний вплив на макроекономічну політику розвинених країн – кейнсіанство. Дж.М. Кейнс теоретично довів, що на макрорівні принцип «невидимої руки» ринку припинив функціонування. Отже, необхідним є державний вплив на формування макроекономічних пропорцій. Державне регулювання повинно охоплювати бюджетно-податкову, грошово-кредитну сфери, накопичення капіталу та інвестування з метою забезпечення ефективного попиту та економічного зростання. Так, завдяки дії мультиплікатора інвестицій, держава здатна за рахунок зростання інвестиційних видатків забезпечити зростання національного доходу.

Застосування кейнсіанських методів, реалізованих у Новому курсі Ф. Рузвельта, дозволило відновити економіку США після Великої Депресії. Протягом 1950-70-х рр. західні країни досягли високих темпів економічного зростання, рівень життя збільшився у декілька разів.

Після Другої світової війни держави-учасники зіткнулися з необхідністю відновлення національних господарств. Економічна політика продовжила широко використовувати кейнсіанські методи, а також важелі державного

планування та програмування економіки (індикативні п'ятирічні плани розроблялися у Франції, Японії, Південній Кореї, Італії). Відбувалася націоналізація цілих галузей промисловості (добувна промисловість, паливно-енергетичний комплекс, транспорт), зросла частка перерозподілу національного доходу через державний бюджет. Одержавлення досягло найвищої міри у соціалістичних країнах.

Однак з середини 1970-х р. і з посиленням кризових явищ у світовій економіці, довіра до кейнсіанської моделі державної економічної політики різко знизилась, оскільки політика із забезпечення ефективного попиту часто призводила до дефіциту бюджету та інфляції. Вона поступилась місцем новим неокласичним концепціям в рамках таких шкіл, як монетаризм, економіка пропозиції, школа раціональних очікувань та ін. Вони критикували кейнсіанську концепцію за загострення проблеми дефіциту державного бюджету та інфляції, виникнення явища стагфляції, а також надто великі податки. Рекомендації цих шкіл щодо економічної політики держави передбачали відмову від кейнсіанських методів, більш широке використання важелів монетарної політики, таргетування інфляції, зниження податків, зменшення виплат за соціальними програмами. На зміну націоналізації та одержавленню прийшли тенденції роздержавлення та приватизації. Все це знайшло відображення у моделях економічної політики рейганоміки, тетчеризму, чилійському феномені. Деякі дослідники також пов'язують широке роздержавлення та приватизацію у постсоціалістичних країнах з розповсюдженням подібних практик у світі.

Втім, після розгортання світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. знову пролунали заклики до посилення державного регуляторного впливу на економіку, перед усім щодо банківсько-фінансового сектору, з метою недопущення подібних криз, викликаних диспропорціями між фінансовим та реальним секторами, у майбутньому.

У підсумку, можна побачити чітку закономірність: в періоди економічних спадів, світових криз або військових конфліктів маятник суспільного визнання держави як важливого соціально-економічного інституту із певним набором економічних та соціально-гуманітарних функцій коливається в бік розширення державних повноважень майже у всіх сферах, і передусім – в економічній; і навпаки, в періоди відносно стабільного соціально-економічного розвитку, думка щодо високих можливостей ринкового саморегулювання у всіх сферах, навіть традиційно державного впливу (освіта, культура, охорона здоров'я), знову стає пануючою.

11.2 Взаємодія ринкової економіки з державою. Основні функції держави як суб'єкта макроекономічного регулювання

Необхідність втручання держави в економічний розвиток в рамках сучасного мейнстріму в економічній науці пояснюється роллю держави у компенсації фіаско ринку, а також іншими факторами, що набувають особливої важливості на сучасному етапі – необхідністю антикризового регулювання та забезпечення довгострокового економічного зростання; недопущення соціальних конфліктів; забезпечення гідного місця національної економіки у світовому співтоваристві. До фіаско ринку звичайно відносять такі обставини: монополізація ринків; відмова або недостатнє виробництво суспільних благ у приватному секторі; негативні зовнішні ефекти (екстерналії); наявність неповних ринків; не досконалість інформації; циклічність розвитку ринкової економіки. За цих умов ринок є неефективним за Парето, отже, необхідним є державне регулювання.

Загалом сучасні економічні концепції визнають необхідність здорового поєднання планових та ринкових методів регулювання економіки у господарському механізмі змішаної економічної системи. Отже, сучасна держава реалізує свої функції як регулятор і як підприємець через потужний державний сектор, який охоплює галузі та їх сукупності, що потребують суттєвих капіталовкладень, мають великі терміни окупності, низьку норму прибутку, що виступають причинами незацікавленості приватного сектору у роботі у цих галузях. До них звичайно відносяться: військово-промисловий комплекс, паливно-енергетичний комплекс, транспорт, зв'язок, установи освіти та охорони здоров'я, виробництво грошей, цінних паперів, державних символів та знаків та ін.

В такому разі соціально-економічні функції держави сьогодні охоплюють величезне коло питань: розробка інституційних норм господарювання; підтримка конкурентного середовища; стабілізація економіки (боротьба з інфляцією, безробіттям); підприємницька діяльність, виробництво суспільних благ та обов'язкових товарів; забезпечення економічного зростання; перерозподіл доходів та соціальний захист; ефективна алокація ресурсів та захист природного середовища; реалізація національних інтересів на світовій арені.

Масштаби втручання держави у рамках змішаної соціально-орієнтованої економічної системи у процес макроекономічного регулювання можна описати за допомогою концепції державного регулювання економіки через пояснення типів та видів державної макроекономічної політики.

Державне регулювання економіки являє собою цілеспрямовану діяльність держави зі створення та впровадження системи типових заходів

підтримуючого, компенсаційного та регулюючого характеру, спрямованих на забезпечення нормативних умов функціонування ринку та вирішення складних соціально-економічних проблем національної економіки.

Державне регулювання економіки здійснюється у формах планування, програмування та прогнозування економіки у короткостроковій (до одного року), середньостроковій (1–3 роки), довгостроковій (3–5 років) та далекостроговій (понад 10 років) перспективі. Державне регулювання використовує цілу низку правових, адміністративних та економічних методів.

Правові методи реалізуються у створенні системи законодавства, що визначає інституціональне середовище функціонування суб'єктів господарювання. Адміністративні методи реалізуються у вигляді заборони, дозволу або примусу і спираються на повноваження державної влади. Економічні методи охоплюють дві групи засобів –прямого та непрямого (опосередкованого) впливу. До прямих методів, які безпосереднім чином впливають на функціонування господарюючих суб'єктів, найчастіше відносять державні закупівлі, цільове фінансування, державне підприємництво, ліцензування та квотування, встановлення державних стандартів і нормативів, фіксовані ціни. До непрямих методів, які опосередковано впливають на економічні інтереси суб'єктів господарювання, з метою стимулювання їх дій у потрібному державі напрямку, відносять все різноманіття видів державної соціально-економічної політики, передусім щодо макроекономічного регулювання, зокрема: фіскальна політика, монетарна політика, антиінфляційна політика, інноваційно-інвестиційна політика, політика зайнятості, зовнішньоекономічна політика, соціальна політика.

Вибір конкретної комбінації методів та засобів державного регулювання визначається низкою внутрішніх та зовнішніх чинників, як то рівень розвитку продуктивних сил, стадія економічного циклу, стан соціальної сфери, політичне становище та ін., але цей вибір у підсумку повинний обумовлюватися головною метою – досягнення високих темпів економічного зростання, що є базою для забезпечення всебічного соціально-економічного розвитку та гуманітарного поступу будь-якої держави.

11.3 Вплив держави на макроекономічну рівновагу у класичній та кейнсіанській традиціях

Не дивлячись на досить велику кількість теорій що до ролі держави в економіці в історії економічної думки, традиційно економісти розглядають центральні проблеми макроекономічного регулювання через призму класичної та кейнсіанської моделей, як, мабуть, найбільш розроблених, впливових, але часто протилежних за поглядами.

Так, наприклад, класична та кейнсіанська теорії мають різні погляди на фактори формування сукупної пропозиції, по-різному формулюють концепцію попиту на гроші, суттєві розбіжності присутні і в оцінці ефективності інструментів фіскальної та монетарної політики.

По-перше, як було зазначено вище, кейнсіанська традиція передбачає, що ринкова економіка не здатна до саморегулювання, тому макроекономічна політика держави повинна бути активною, для того щоб компенсувати слабкість ринку. Навпаки, класична модель передбачає пасивну макроекономічну політику держави, оскільки економіці властива здатність автоматично досягати довгострокової рівноваги, тоді як втручання держави може лише нашкодити. Факторами успішного саморегулювання ринку виступають гнучкі ціни, відсоткові ставки та заробітна плата.

По-друге, кейнсіанська теорія підкреслює, що повна зайнятість ресурсів у нерегульованій економіці може виникнути лише випадково. Макроекономічна рівновага ($AD = AS$) не збігається з повною зайнятістю ресурсів і може бути досягнута в умовах, коли фактичний обсяг виробництва не дорівнює потенційному $Y \neq Y^*$ (див. рис. 11.1 а).

Класична модель передбачає, що ринкова економіка забезпечує досягнення макроекономічної рівноваги в умовах повної зайнятості ресурсів, тобто фактичний обсяг виробництва завжди дорівнює потенційному $Y = Y^*$ (див. рис. 11.1 б).

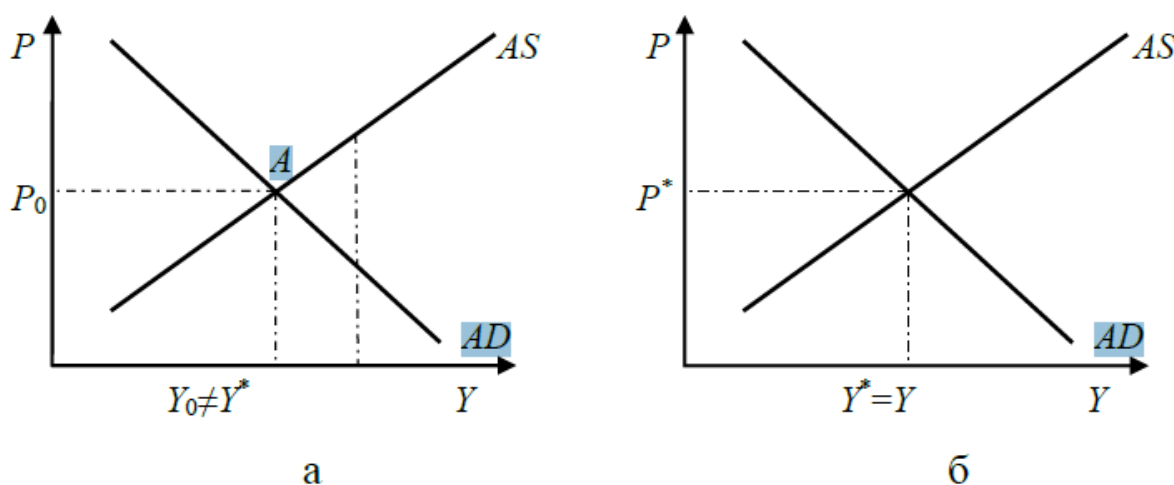

Рис. 11.1 – Відмінності трактування макроекономічної рівноваги в класичній та кейнсіанській теоріях

По-третє, у кейнсіанській моделі основною макроекономічною тотожністю виступає рівняння сукупних витратків, що визначає рівність сукупних витратків всіх макроекономічних суб'єктів та номінального ВВП:

$$Y = C + I + G + X_n.$$

У класичній теорії в якості основної тотожності виступає рівняння обміну, в якому ліва частина визначає сукупні видатки покупців, а права частина – загальні доходи продавців, що також визначають номінальний ВВП.

$$MV = PY.$$

По-четверте, у кейнсіанській теорії у процесі забезпечення макроекономічної рівноваги перевага надається саме фіскальній політиці, оскільки державні видатки можуть прямо впливати на зростання сукупного попиту. Водночас монетарна політика грає другорядну роль, оскільки має складний передавальний механізм: зміни у пропозиції грошей впливають на ВВП опосередковано через відсоткові ставки та інвестиційні видатки.

Класична теорія надає перевагу саме засобам монетарної політики на відміну від інструментів бюджетно-податкового регулювання, оскільки активна фіскальна політика може призвести до посилення інфляції, а також до ефекту витіснення.

В реальній ситуації вибір між моделями активної чи пасивної макроекономічної політики надзвичайно ускладнюється такими обставинами, як наявність часових лагів у монетарній та фіскальній політиці, які складають в середньому 1–2 роки; недосконалістю макроекономічної інформації та прогнозування; мінливістю економічних очікувань; неоднозначністю історичного досвіду, який не завжди може бути застосований у нових обставинах.

ТЕМА 12. БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА

12. 1. Сутність, цілі та інструменти бюджетно-податкової політики. Дискреційна й недискреційна фіскальна політика.

12. 2. Мультиплікатори державних видатків, податків та збалансованого бюджету.

12.3. Сутність і причини бюджетного дефіциту й державного боргу.

12.1 Сутність, цілі та інструменти бюджетно-податкової політики. Дискреційна й недискреційна фіскальна політика

Бюджетно-податкова (фіскальна) політика, як і монетарна спрямована на згладжування циклічних коливань економіки, тобто стабілізацію економіки у короткостроковому періоді.

Інструментами фіскальної політики виступають витрати та доходи державного бюджету, а саме:

- державні закупівлі;
- податки;
- трансферти.

Збільшення державних закупівель розширює сукупний попит, а скорочення звужує його. Тобто держава підтримувати певні галузі економіки і конкурентоздатність національної економіки в цілому за допомогою закупівель. Державні закупівлі відіграють важливу роль в умовах спаду економіки. Їх збільшення компенсує скорочення сукупного попиту. В умовах інфляційного буму обмеження державних закупівель допомагає уникнути посилення інфляції попиту. Дієвість цих заходів залежить і від масштабів державних закупівель та від джерел їхнього фінансування.

Зростання податків веде до скорочення споживання, заощаджень та інвестицій, а зниження сприяє зростанню сукупного попиту та пропозиції, стимулює ділову активність, та стримує виробництво. Скорочення трансфертів, навпаки, зменшує сукупну пропозицію, а їх зріст сприяє скороченню витрат фірм на виробництво одиниці продукції що веде к зростанню сукупної пропозиції. Тому спираючись на фундаментальні положення кейнсіанської школи можна відзначити що в період кризи необхідно знижувати податки, щоб підтримати споживання та інвестиції, у той час як у період економічного підйому їх варто підвищувати, щоб знизити надлишкові витрати і тим самим запобігти інфляції.

Залежно від фази ділового циклу може проводитися стимулююча або стримуюча бюджетно-податкова політика.

Стимулююча бюджетно-податкова політика (фіскальна експансія) у короткостроковому періоді спрямована на подолання кризи в економіці й

передбачає збільшення державних видатків (G), зниження податків (T) або комбінування цих мір. У довгостроковому періоді політика послаблення податкового тиску може спричинити розширення пропозиції факторів виробництва та росту економічного потенціалу.

Стримуюча бюджетно-податкова політика (фіскальна рестрикція) у короткостроковому періоді заходи стримуючої фіскальної політики дають змогу уповільнити темпи інфляції (P) ціною зростання рівня безробіття (U) і скорочення обсягу виробництва (Q). У довгостроковому періоді зростаючий податковий тиск може спричинити спад сукупної пропозиції й розгортання механізму стагфляції.

Залежно від того, як впливають бюджетно-податкові інструменти на стан макроекономіки, розрізняють дискреційну та недискреційну бюджетно-податкову політику.

Дискреційна бюджетно-податкова політика – це цілеспрямована зміна величин державних видатків, податків і сальдо державного бюджету в результаті спеціальних рішень уряду, тобто прийняття відповідних нормативно-правових актів, спрямованих на зміну рівня зайнятості, обсягу виробництва, темпів інфляції й стану платіжного балансу. Дискреційна політика з метою стимулювання сукупного попиту (AD) в період кризи передбачає цілеспрямоване свідоме зниження ставок оподаткування, збільшення державних витрат та зведення державних витрат з бюджетним дефіцитом.

Недискреційна бюджетно-податкова політика (автоматична) – базується на дії вбудованих стабілізаторів, які забезпечують природне застосування економіки до фаз ділової кон'юнктури. У якості таких стабілізаторів виступають прогресивна система оподаткування, система державних трансфертів. Недискреційна фіскальна політика припускає автоматичне збільшення (зменшення) чистих податкових надходжень у державний бюджет у періоди росту (зменшення) ВВП, що впливає на економіку. Недискреційна фіскальна політика спрямована на зменшення циклічних коливань економіки.

12.2 Мультиплікатори державних видатків, податків та збалансованого бюджету

Мультиплікатор державних витрат показує, на скільки зміняться сукупні доходи (Y) при зміні державних витрат (G) на одиницю.

У короткостроковому періоді міри бюджетно-податкової політики супроводжуються ефектами мультиплікаторів державних видатків, податків і збалансованого бюджету. Вплив цих ефектів на економіку можна проаналізувати за допомогою моделі Хрест Кейнса.

Якщо державні видатки збільшуються на ΔG , то крива планованих витратів зрушується нагору на цю ж величину, а рівноважний обсяг виробництва зростає на ΔY від Y_1 до Y_2 (див. рис. 12.1).

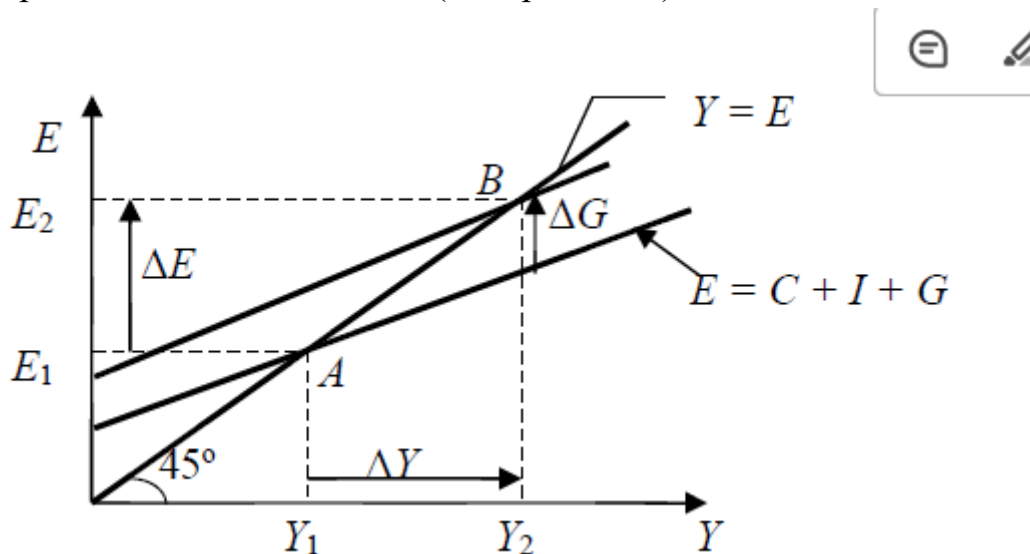

Рис. 12.1 – Мультиплікатор державних витрат

$\frac{\Delta Y}{\Delta G}$ – мультиплікатор державних витратів (mg), показує у скільки зміниться сукупні доходи при зміні державних витрат на одиницю. З графіку видно, що $mg > 1$. Це простий мультиплікатор Кейнса.

Рівновага в економіці переміщається із точки A в точку B . Графік показує, що зростання державних витратів веде до більшого приросту доходу $\Delta Y > \Delta G$.

Пояснення мультиплікативного ефекту на дохід, що робить бюджетно-податкова політика, пов'язане з функцією споживання: більш високий дохід викликає більше високий рівень споживання. Ріст державних витратів збільшує дохід, що веде до росту рівня споживання, що у свою чергу збільшує дохід і т. д.

Величина мультиплікатора державних витратів і рівноважний обсяг випуску можуть бути знайдені в результаті рішення системи рівнянь:

$$\begin{cases} Y = C + I + G \\ C = a + cY \end{cases}$$

Підстановка споживчої функції в основну макроекономічну тотожність дозволяє визначити рівноважний обсяг виробництва у закритій економіці без урахування оподаткування доходу:

$$Y = \frac{1}{1-c}(a + I + G),$$

Де $(a + I + G)$ – автономні витатки, незалежні від величини доходу;

$\frac{1}{1-c}$ – мультиплікатор, що показує, наскільки зростає рівноважний рівень мультиплікатор, що показує, наскільки зростає рівноважний рівень доходу в закритій економіці в результаті росту не тільки державних, але й кожного з автономних видатків на грошову одиницю. Основним фактором, що визначає величину мультиплікатора, є **гранична схильність до споживання**.

У відкритій економіці з урахуванням оподаткування доходу величина мультиплікатора визначається шляхом рішення системи наступних рівнянь:

$$\begin{cases} Y = C + I + G + X_n \\ C = a + c(Y - T) \\ X_n = g - m'Y \\ T = tY \end{cases},$$

де t – гранична податкова ставка – співвідношення між приростом суми внесеного податку й приростом доходу: $t = \frac{\Delta T}{\Delta Y}$.

Звідси: $m_g = \frac{1}{1-c(1-t)+m'}$.

Мультиплікативний вплив на рівноважний рівень доходу робить і зниження податків. Якщо податкові відрахування знижуються на ΔT , то дохід, що залишається в розпорядженні зростає на величину ΔT . Споживчі видатки відповідно збільшуються на величину $\Delta T c$, що зрушує нагору криву планованих видатків і збільшує рівноважний обсяг виробництва Y_1 до Y_2 (див. рис. 12.2).

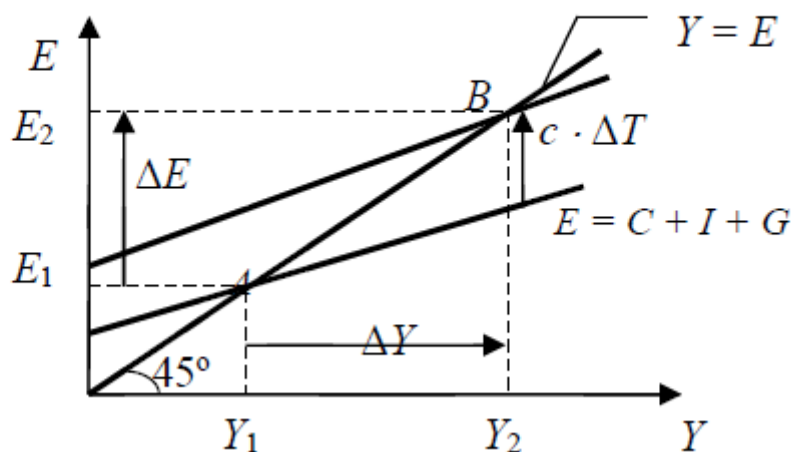

Рис. 12.2 – Мультиплікатор податків

Дохід зростає на величину $\Delta Y = \Delta T \frac{c}{1-c}$, де $\frac{\Delta Y}{\Delta T} = \frac{-c}{1-c}$ мультиплікатор податків (m_t). Механізм податкової мультиплікації, як і у випадку з державними видатками,

пов'язаний з багаторазовою реакцією споживання на однократну зміну податків. У відкритій економіці з урахуванням повної функції податків величина податкового мультиплікатора визначається шляхом рішення системи наступних рівнянь:

$$\begin{cases} Y = C + I + G + X_n \\ C = a + c(Y - T) \\ X_n = g - m'Y \\ T = T_f + tY \end{cases} .$$

Звідси: $m_t = \frac{-c}{1-c(1-t)+m'}$.

Якщо державні видатки й автономні податкові відрахування (автономні податки не залежать від поточного доходу, наприклад, це податки на майно, спадщину і т. п.) зростають на однакову величину, то й рівноважний обсяг виробництва зростає. У цьому випадку має місце ефект мультиплікатора збалансованого бюджету (m_b), що завжди дорівнює або менше одиниці. Мультиплікатор збалансованого бюджету не припускає абсолютного усунення будь-яких бюджетних дефіцитів або надлишків. Таким чином мова йде про збалансування змін у дохідній і видатковій частинах бюджету, тобто про збереження рівності $\Delta T = \Delta G$.

Якщо державні видатки зросли на ΔG , то рівноважний обсяг виробництва зросте на:

$$\Delta Y = \Delta G \frac{1}{1-c} .$$

Якщо уряд одночасно підвищить автономні податки на ΔT , то рівноважний обсяг випуску знизиться на величину:

$$\Delta Y = \Delta T \frac{-c}{1-c} .$$

Сумарна зміна рівноважного обсягу випуску складе:

$$\Delta Y = \Delta G \left(\frac{1}{1-c} - \frac{c}{1-c} \right) .$$

Мультиплікатор збалансованого бюджету у цьому випадку дорівнює одиниці:

$$m_b = \frac{1}{1-c} - \frac{c}{1-c} = 1.$$

У відкритій економіці зміна рівноважного обсягу випуску складе:

$$\Delta Y = \Delta G \left(\frac{1}{1-c(1-t)+m'} - \frac{c}{1-c(1-t)+m'} \right).$$

Мультиплікатор збалансованого бюджету у цьому випадку буде менше одиниці:

$$m_b = \frac{1}{1-c(1-t)+m'} - \frac{c}{1-c(1-t)+m'}.$$

Мультиплікативний ефект від зниження податків слабший. Ніж від збільшення державних витрат, що є наслідком більш сильного впливу державних витрат на величину сукупного доходу і споживання, порівняно зі зміною податків.

12.3 Сутність і причини бюджетного дефіциту й державного боргу

Державний бюджет – це фінансовий план доходів та видатків держави за певний період часу (як правило за рік).

Державний бюджет виконує наступні функції:

- збільшує або зменшує сукупний попит;
- виконує перерозподільну функцію;
- стимулює або стримує виробництво шляхом вибору певної системи оподаткування;
- забезпечує покриття касових збитків підприємств, які внаслідок певних об'єктивних причин є збитковими, однак функціонування яких зумовлене суспільними потребами;
- забезпечує фінансову допомогу у розвитку окремих галузей і сфер діяльності;
- збалансовує бюджети нижчих рівнів.

Розрізняють бюджетний, циклічний та структурний дефіцит.

Бюджетний дефіцит – це перевищення видатків державного бюджету над доходами державного бюджету.

Циклічний дефіцит (надлишок) – дефіцит (надлишок) державного бюджету, викликаний автоматичним скороченням (збільшенням) податкових надходжень і збільшенням (скороченням) державних трансфертів в період спаду (підйому) економічної активності.

Структурний дефіцит (надлишок) державного бюджету виникає тому,

що автоматичні стабілізатори не усувають причин циклічних коливань рівноважного ВВП навколо потенційного ВВП, а тільки обмежують амплітуду цих коливань, і як наслідок виникає потреба в проведенні дискреційної фіскальної політики уряду, націленими на забезпечення повної зайнятості ресурсів. У результаті виникає структурний дефіцит (надлишок) державного бюджету – різниця між видатками (доходами) і доходами (видатками) бюджету в умовах повної зайнятості.

Джерелами фінансування дефіциту бюджету можуть виступати:

кредитно-грошова емісія (монетизація). У випадку монетизації дефіциту нерідко виникає сеньйораж – дохід держави від друкування грошей. Якщо темп росту грошової маси перевищує темп росту реального ВВП, то це приводить до підвищення середнього рівня цін. У результаті всі економічні агенти платять інфляційний податок, і частина їхніх доходів перерозподіляється на користь держави через зрослі ціни;

збільшення податкових надходжень у державний бюджет. В довгостроковому періоді проблема збільшення податкових надходжень у державний бюджет вирішується шляхом проведення податкової реформи, сутність якої зниження ставок і розширення бази оподаткування. У короткостроковому періоді зниження податкових ставок зменшує ефективність дії автоматичних стабілізаторів економіки, може викликати ефект витиснення та збільшення бюджетного дефіциту;

боргові заборгованості. Якщо дефіцит держбюджету фінансується за рахунок випуску державних позик (державних боргових паперів), то збільшується ринкова ставка відсотка, що приводить до зниження споживчих видатків, тобто виникає ефект витиснення, що послабляє стимулюючий ефект фіскальної політики, а також призведе до збільшення державного боргу.

Державний борг – це нагромаджена урядом сума запозичень для фінансування дефіцитів державних бюджетів [3].

Внутрішній державний борг – заборгованість держави вітчизняним власникам цінних паперів, випущених урядом даної країни.

Зовнішній державний борг – заборгованість держави іноземним власникам цінних паперів.

Прямий державний борг – це борг, що створюється внаслідок безпосередніх запозичень держави.

Гарантований (умовний) державний борг – це борг, що є результатом того, що держава виступає гарантом по запозиченнях інших суб'єктів господарювання.

Причини існування стійкого бюджетного дефіциту наступні:

- падіння доходів в умовах кризового стану економіки;
- зменшення приросту національного доходу;

- збільшення бюджетних витрат;
- непослідовна фінансово-економічна політика;
- надмірна величина державного сектору;
- зростання витрат у зв'язку з обслуговуванням внутрішнього і зовнішнього державного боргу.

На умови погашення державного боргу впливають такі чинники:

- зміна курсу національної валюти до долара США за зобов'язаннями зовнішнього боргу в доларовому еквіваленті;
- зміна процентних ставок за користування іноземними кредитами, якщо обслуговування кредиту здійснюється за плаваючою процентною ставкою;
- частка суми заборгованості, яка сплачується за плаваючою процентною ставкою;
- рівень процента за облігаціями внутрішньої державної позики та ін.

ТЕМА 13. МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА

13.1 Сутність та види монетарної політики.

13.2 Інструменти грошово-кредитної політики.

13.3 Монетарна політика в моделі *IS-LM*.

13. 1. Сутність та види монетарної політики

Грошово-кредитна (монетарна) політика – комплекс взаємопов'язаних, скоординованих заходів держави у сфері грошового обігу і кредиту, спрямованих на забезпечення стійкого, ефективного функціонування економіки, зокрема, на регулювання пропозиції грошей з метою стабілізації товарних цін, обсягів виробництва, зайнятості, процента, курсу національної грошової одиниці, згладжування коливань кон'юнктури ринків.

Центром грошово-кредитної системи країни є Центральний банк, головною функцією якого є контроль і регулювання пропозиції грошей в країні. Окрім цієї, центральний банк виконує інші функції: випускає в обіг національну валюту, зберігає золотовалютні резерви країни та обов'язкові резерви комерційних банків, виступає міжбанківським розрахунковим центром, здійснює касове обслуговування уряду тощо. Крім того, центральний банк може бути покупцем і продавцем на міжнародних грошових ринках та координувати закордонну діяльність комерційних банків. Ще одна функція – «кредитора останньої надії» – полягає в тому, що центральний банк забезпечує резервами банківську систему, коли масові банкрутства банків можуть спричинити банківську і фінансову паніку, що веде до банківської кризи.

Існують різні моделі побудови центральних банків і їхньої організаційної структури. В більшості країн центральні банки є державними. В окремих випадках центральний банк не належить державі (наприклад, Федеральна резервна система США, Національний банк Швейцарії) або держава володіє лише частиною капіталу (наприклад, у Банку Японії – 55 %). Центральний банк країни, незалежно від того, в чийй власності він знаходиться, регулює грошовий обіг і кредитну систему країни.

В Україні вирішальна роль у розробці та реалізації грошово-кредитної політики належить Національному банку України (НБУ). Згідно Закону України «Про Національний банк України» основною його функцією є забезпечення стабільності грошової одиниці України, згідно зі статтею 99 Конституції України він несе відповідальність за стабільність національних грошей. НБУ не підпорядковується уряду, а перебуває в безпосередньому віданні Верховної Ради України.

Ефективність грошово-кредитної політики визначається в першу чергу

правильністю вибору її цілей: стратегічних, проміжних і тактичних. Стратегічні цілі монетарної політики безпосередньо впливають із загальноекономічної політики держави: економічне зростання, високий рівень зайнятості, стабільність цін, стабільність процентних ставок, стабільність валютного курсу, стабільність на фондовому ринку. Між названими цілями виникає певна колізія, коли досягнення однієї (наприклад, стабільність цін) може суперечити іншій (наприклад, стабільність процентних ставок). Тому, центральному банку доводиться щоразу визначати пріоритет цілей залежно від економічної ситуації в країні.

Проміжні цілі полягають у таких змінах певних економічних процесів (збільшення грошової пропозиції, процентної ставки, обсягу кредитування, рівня заборгованості тощо), які сприяють досягненню стратегічних цілей. Тактичні цілі – це оперативні завдання банківської системи, спрямовані на реалізацію грошово-кредитної політики. Тактичні цілі досягаються за допомогою набору певних інструментів: операції відкритого ринку, процентна політика центрального банку, політика обов'язкового резервування та інші. Крім того, центральні банки з метою проведення грошово-кредитної політики можуть застосовувати роз'яснювальні та чисто адміністративні заходи впливу.

13.2 Інструменти грошово-кредитної політики

Центральний банк проводить монетарну політику за допомогою інструментів **прямого та непрямого регулювання**. Основними інструментами прямого регулювання пропозиції грошей, які переважно використовуються в країнах з перехідною економікою, є обмеження обсягів кредитів, що надаються певним галузям; пряме регулювання процентної ставки; обмеження величини кредитів для окремих банків. Ці інструменти ефективно спрацьовують лише у короткостроковому періоді – вони дають змогу не допускати надмірного створення банками грошей. Однак тривале застосування їх спричиняє негативний вплив на розвиток національної економіки – зменшується рівень конкуренції між банками, підривається посередницька функція банків, спотворюється структура наданих банками кредитів тощо. Тому у розвинутій ринковій економіці застосовують інструменти непрямого регулювання пропозиції грошей, до яких належать операції на відкритому ринку, зміна облікової процентної ставки, зміна норми резервування.

Застосування непрямих інструментів монетарної політики передбачає наявність розвинутого грошового ринку. Їхня перевага полягає в тому, що вони дають банкам змогу розподіляти кредитні ресурси відповідно до потреб ринку. Використовуючи інструменти непрямого регулювання грошового обігу, центральний банк не має безпосереднього контролю над пропозицією грошей.

Непрямі інструменти коригують величину пропозиції грошей, впливаючи на надлишкові резерви або грошовий мультиплікатор.

Розглянемо основні **інструменти монетарної політики**:

обов'язкові резерви, облікову ставку, операції на відкритому ринку.

Динаміка норми обов'язкового резервування застосовується як засіб впливу на пропозицію грошей в національній економіці. В якості кредитного резерву банки можуть використовувати лише надлишкові резерви. **Норму (відсоток) обов'язкових резервів** встановлює центральний банк країни. На пропозицію грошей суттєво впливає як динаміка норми обов'язкового резервування, так і періодичність перерахування резервів до центрального банку, оскільки норма обов'язкового резерву впливає на величину грошового мультиплікатора.

Діяльність банківської системи викликає **мультиплікативний ефект** у грошовій пропозиції. Гроші, що потрапляють до банків у якості депозитів, створюють їх пасив і використовуються для надання кредитів, тобто для активних операцій. В результаті одні й ті ж гроші декілька разів потрапляють до банківської системи і знову виштовхуються в економіку.

При цьому на кожній стадії руху величина цієї грошової суми зменшується, оскільки певна її частина направляється у обов'язкові резерви, а загальна сума грошей, що функціонувала в економіці, зростає.

Таким чином, банківська пропозиція грошей обернено пропорційна нормі обов'язкового резервування. Змінюючи величину обов'язкових резервів центральні банки можуть ефективно впливати на величину грошової пропозиції. Мультиплікативний ефект скорочується за рахунок утворення банками наднормативних резервів внаслідок неповного використання для активних операцій надлишкових резервів. Але слід зауважити, що пропозиція грошей у національній економіці залежить не лише від політики національного банку, а й від поведінки економічних суб'єктів, які обирають спосіб збереження заощаджень і приймають рішення про розміщення своїх грошових коштів на депозитах.

Наступним інструментом є **облікова ставка** – процентна ставка, за якою центральний банк надає позики комерційним банкам. Цю ставку ще називають ставкою рефінансування. Позики, що центральний банк надає комерційним банкам, називають дисконтними позиками. Дисконтні позики зазвичай надаються комерційним банкам на короткий термін для підтримки їх ліквідності або для рефінансування діяльності.

При зростанні облікової ставки знижується зацікавленість комерційних банків в отриманні додаткових резервів шляхом запозичень у центробанку і зростає пропозиція грошей в національній економіці. Зниження облікової ставки заохочує комерційні банки отримувати додаткові резерви через позики у

центрального банку. Кредити комерційних банків на основі цих позик збільшують пропозицію грошей.

Однак результати від зміни облікової ставки залежать не від центрального банку, а від комерційних банків. Якщо, наприклад, облікову ставку знижено, але банки не беруть дисконтні позики, то це не впливає на резерви банків і пропозицію грошей. Обсяг позик у центрального банку визначається не лише рівнем облікової ставки, а й вартістю отримання позики з альтернативних джерел, зокрема рівнем процентної ставки на міжбанківському ринку. Якщо процентна ставка на цьому ринку нижча за облікову, то обсяг позик комерційних банків у центрального зменшується.

Наслідки зміни облікової ставки досить невизначені для національної економіки, бо центральний банк не може точно передбачити обсяг кредитів, які візьмуть в нього комерційні банки. Загалом зміна облікової ставки здебільшого сигналізує про наміри центрального банку щодо майбутньої монетарної політики.

Наступним інструментом грошово-кредитної політики є операції з цінними паперами, або операції на відкритому ринку. Ці операції є найважливішим інструментом, за допомогою якого центральний банк контролює пропозицію грошей. Операції на відкритому ринку – це купівля центральним банком державних цінних паперів (облігацій) у населення, фірм, банків або продаж їм цих паперів, щоб змінити величину або структуру резервів комерційних банків а, отже, пропозицію грошей. Коли центральний банк продає цінні папери на відкритому ринку, резерви комерційних банків зменшуються. Зменшення резервів комерційних банків спричиняє зменшення пропозиції грошей у національній економіці, і навпаки.

Залежно від характеру впливу на основні макроекономічні змінні - обсяг національного виробництва, рівні інфляції та безробіття – економісти розрізняють два види монетарної політики – стимулюючу і стримуючу. Політику, що спрямована на підвищення рівня зайнятості, і, відповідно, на прискорення економічного зростання, називають **стимулюючою монетарною політикою**, або **політикою «дешевих грошей»**. Політику, що спрямована на обмеження зростання цін у національній економіці, називають **стримуючою монетарною політикою**, або **політикою «дорогих грошей»**.

Інструменти монетарної політики	Політика «дорогих грошей»	Політика «дешевих грошей»
Норма обов'язкового резервування	Підвищення	Зниження
Облікова ставка	Підвищення	Зниження
Операції з цінними паперами	Продаж	Купівля

Рис. 13.1 – Інструменти монетарної політики

Зміни в пропозиції грошей впливають на ділову активність не

безпосередньо, а через відповідний передатний механізм монетарної політики. Початковою ланкою цього механізму є зміна пропозиції грошей, проміжною ланкою – зміни в ринкових інструментах, кінцевою – зміни в сукупному попиті та ВВП. Причинно-наслідковий зв'язок, який існує між відповідними ринковими інструментами і сукупним попитом, є каналами, які реалізують здатність пропозиції грошей впливати на ділову активність. Отже, передатний механізм монетарної політики – це низка економічних змінних, завдяки яким центральний банк, змінюючи пропозицію грошей, цілеспрямовано впливає на ділову активність.

Грошово-кредитна політика, в першу чергу, націлена на досягнення збалансованого довгострокового економічного зростання на дезінфляційній

основі. Завдяки стабілізаційній здатності монетарна політика відіграє надзвичайно важливу роль на переломних стадіях економічного циклу – під час виходу з депресії, гальмування економічного спаду, запобігання кризи надвиробництва. Відповідними монетарними заходами центральний банк має можливість активізувати чи сповільнити кожен з цих процесів залежно від завдань загальноекономічної політики держави. Крім того, застосування інструментів монетарної політики сприяє посиленню здатності ринкової економіки до саморегуляції, підвищенню ефективності механізму її здійснення завдяки нейтралізації монетарними заходами окремих недоліків, властивих ринковій економіці.

Серед каналів монетарного передатного механізму найбільш поширеним є канал «процента ставка–інвестиції». Тому саме на нього спираються для визначення наслідків впливу монетарної політики на економіку. Для аналізу наслідків впливу монетарної політики використовують модель $AD-AS$. Згідно з моделлю $AD-AS$ у короткостроковому періоді монетарна експансія викликає зниження процентної ставки, збільшення реального ВВП, зростання цін (інфляція). У довгостроковому періоді наслідки інші, а саме: зростання цін пропорційно збільшенню пропозиції грошей, зростання номінальної процентної ставки пропорційно зростанню цін і незмінність реальної процентної ставки, зростання номінального ВВП пропорційно зростанню цін і незмінність реального ВВП. Отже, наслідки впливу монетарної експансії на економіку у довгостроковому періоді свідчать про нейтральність грошей, що відповідає кількісній теорії грошей. Цей висновок підтримують і сучасні монетаристи. Підтверджується він і спеціальними емпіричними дослідженнями, проте на практиці у чистому вигляді ідентифікувати нейтральність грошей у довгостроковому періоді неможливо. Вона може проявлятися лише як тенденція, а не абсолютний факт.

13.3. Монетарна політика в моделі $IS-LM$

Для обґрунтування стабілізаційної політики також використовується модель $IS-LM$, яку розробив відомий англійський економіст Дж. Хікс (1904–1989). Модель $IS-LM$ (модель Хікса) відображає взаємозв'язки на ринках товарів і грошей в національній економіці в короткостроковому періоді. Вона виходить із припущення про незмінний рівень цін. Це означає, що усі змінні в моделі вимірюються у реальних одиницях. В даній моделі припускають, що національна економіка є закритою. Отже, **модель $IS-LM$** показує рівновагу товарного й грошового ринків і виявляє чинники, що визначають рівень доходу в національній економіці за незмінного рівня цін.

У цій моделі аналізуються дві криві – IS («інвестиції– заощадження»), що відображає умови рівноваги на товарному ринку, і LM («ліквідність–гроші»), що показує стан і динаміку грошового ринку.

Крива IS може бути побудована на основі об'єднання кейнсіанського хреста і графіка функції інвестицій. Якщо кейнсіанський хрест показує залежність доходу (випуску) від запланованих витрат, а функція інвестицій – залежність інвестицій від процентної ставки, то крива IS показує залежність між процентною ставкою і рівнем доходу (випуску) в національній економіці за умови рівноваги на ринку товарів і послуг.

На рис.13.1 показано, як будується крива IS на основі двох інших кривих.

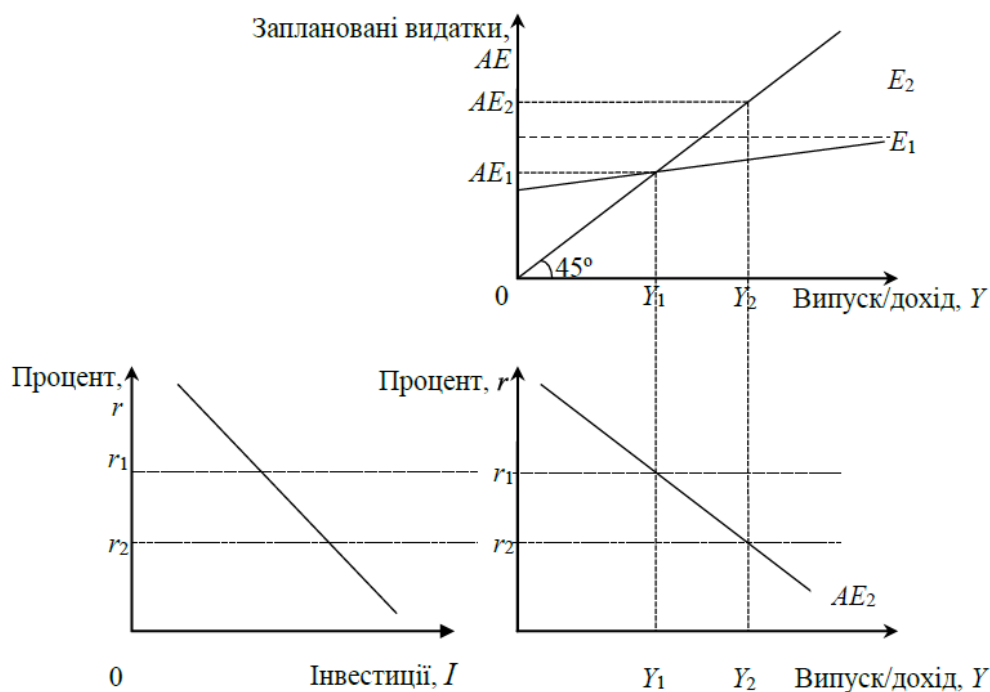

Рис. 13.2 – Побудова кривої IS

З кейнсіанського хреста на графік переносимо вісь абсцис, на якій відзначаються всі можливі обсяги виробництва за всіх можливих обсягах інвестицій, а з графіка функції інвестицій – вісь ординат з усіма можливими комбінаціями процентної ставки і відповідних розмірів інвестицій. На графіку одержуємо криву IS , що показує всі можливі залежності між динамікою процентної ставки і відповідним рівноважним обсягом випуску. Підвищення процентної ставки зменшує заплановані інвестиції і, відповідно, зменшує дохід, за умови, що обсяг державних закупівель і рівень оподаткування не змінюються. При зміні параметрів фіскальної політики відбуваються зрушення кривої IS вправо або ліворуч.

Крива LM характеризує стан грошового ринку. Для побудови кривої LM необхідно використати теорію переваг ліквідності, яка пояснює, як співвідношення між попитом та пропозицією реальної грошової маси визначає процентну ставку. У моделі Хікса величина реальної грошової маси постійна, виходячи з того, що, по-перше, обсяг номінальної грошової маси, контролюється центральним банком і є величиною фіксованою, і, по-друге, рівень цін не змінюється. Це означає, що грошова пропозиція не залежить від процентної ставки, а, отже, представляється у вигляді вертикальної лінії. Крива LM виражає рівновагу попиту та пропозиції грошей за даного рівня цін на грошовому ринку. При зростанні процентної ставки бажання тримати готівку зменшується, тому що вигідніше стає її вкладати в фінансові активи. Отже, зі зростанням процентної ставки грошовий попит знижується. При зменшенні процентної ставки грошовий попит зростає, тому що люди продають облігації. Процентна ставка встановиться на деякому рівноважному рівні, який оптимізує співвідношення вкладень в гроші та інші фінансові активи. Відповідно до теорії переваг ліквідності саме зміна грошової пропозиції впливає на процентну ставку: зростання грошової пропозиції знижує процент, а зменшення – підвищує (див. рис. 13.2).

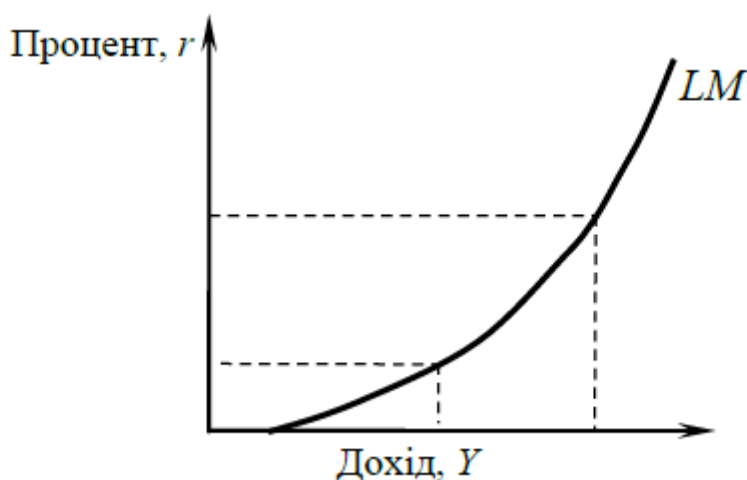

Рис. 13.3 – Крива LM

Криву LM можна тлумачити з позиції кількісного рівняння обміну – $MV = PY$. Згідно нього, за постійної швидкості обігу грошей попит на гроші нечутливий до процентної ставки і залежить лише від доходу. Дохід за будь-якого рівня цін P визначається пропозицією грошей M . У такому випадку крива LM вертикальна. Якщо швидкість обігу грошей не постійна, то вона прямо залежить від процентної ставки. Зі зростанням процентної ставки швидкість обігу грошей V підвищується, що збільшує рівень доходу Y за будь-якого рівня цін P і пропозицію грошей M . Тому крива LM має додатний нахил.

У точці перетинання кривих IS і LM досягається рівновага в національній економіці. Ця точка визначає рівноважне значення процентної ставки і рівня доходу, за яких реальні витрати дорівнюють запланованими (рівновага товарного ринку), і одночасно грошовий попит дорівнює грошовій пропозиції (умова рівноваги на грошовому ринку) (див. рис. 13.3).

Модель IS–LM використовується для аналізу впливу економічної політики на обсяг виробництва в короткостроковому періоді. Ця модель показує, як зміни екзогенних змінних – державних видатків, пропозиції грошей, податках тощо – визначають ендогенні змінні, в першу чергу процентну ставку та обсяг виробництва. Модель також дозволяє аналізувати вплив збурень на товарному та грошовому ринках на національну економіку.

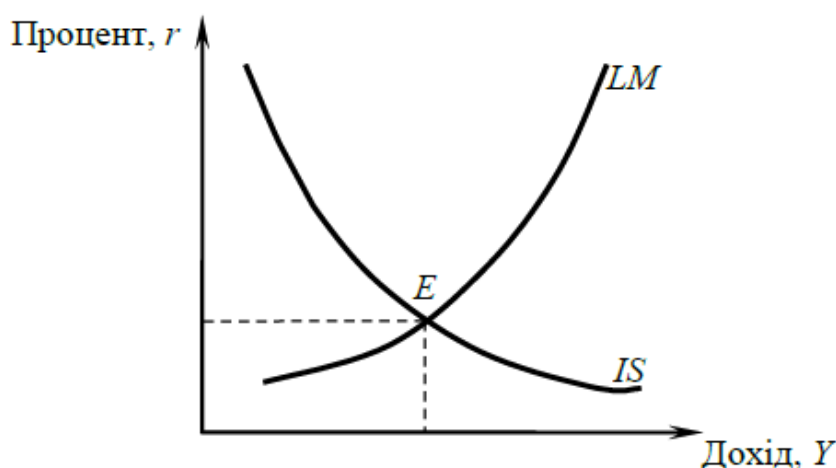

Рис. 13.4 – Рівновага LM–IS

Модель сприяє обґрунтуванню фінансової та монетарної політики, виявленню їхнього взаємозв'язку і ефективності. За допомогою моделі IS–LM можна визначити, як реалізація заходів монетарної політики може вплинути на результати застосування заходів фіскальної політики і навпаки. Зміни в фіскальній політиці зміщують криву IS, а в монетарній – LM. Стимулююча фіскальна політика, за незмінної монетарної політики, пересуває криву IS праворуч та викликає збільшення обсягів виробництва і процентної ставки.

Стимулююча монетарна політики (розширення грошової пропозиції) за незмінної фіскальної політиці приводить до збільшення обсягу виробництва і зниження процентної ставки, стимулюючи тим самим зростання інвестиційної активності. Зрушення кривих IS і LM може бути також результатом зовнішніх потрясінь, а не свідомих дій органів законодавчої або виконавчої влади. В такому випадку саме державна економічна політика може повернути економіку до рівноважного стану.

ТЕМА 14. ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

14.1 Платіжний баланс: макроекономічне значення, основні статті й структура.

14.2 Валютний курс і його різновиди. Еволюція валютної системи.

14.3 Мультиплікатор видатків у відкритій економіці.

14.1. Платіжний баланс: макроекономічне значення, основні статті й структура

Платіжний баланс – статистичний звіт, у якому в систематичному виді наводяться сумарні дані про зовнішньоекономічні операції даної країни з іншими країнами світу за певний період часу.

Платіжний баланс виступає найважливішим орієнтиром при розробці макроекономічної політики (бюджетно-податкової, грошово-кредитної, валютної й т. ін.). Платіжний баланс складається з: 1) потоків реальних ресурсів експорту й імпорту товарів і послуг; 2) відповідних їм потоків фінансових ресурсів, що є оплатою за придбання або платежем за продаж відповідних фінансових ресурсів. Для правильного аналізу платіжного балансу необхідно визначити поняття «резидент»,

«економічна угода». **Резидентом** вважається фізична або юридична особа, що проживає в даній країні більше року, незалежно від її громадянства й паспортного статусу. Дипломати, військовий персонал є резидентами тільки своєї країни, незалежно від строку їхнього перебування за кордоном. **Економічна угода** являє собою добровільний обмін вартості, при якому передається право власності на товар, послугу або актив від резидента даної країни до резидента іншої країни.

Платіжний баланс складається за принципом подвійного рахунку, тобто являє собою двосторонній запис всіх економічних угод. До кредиту ставляться ті угоди, у результаті яких відбувається відтік цінностей і приплив валюти в країну (вони записуються зі знаком

«плюс»). Продаж товарів за кордон, надання послуг іноземцям, покупка іноземцями акцій вітчизняних компаній записуються в кредит, оскільки ці угоди «показують» надходження іноземної валюти. До дебету ставляться ті угоди, у результаті яких країна витрачає валюту на придбання цінності (вони записуються зі знаком «мінус»). На дебетовому рахунку платіжного балансу відображаються такі угоди як імпорт товарів, купівля ліцензій, перекази прибутків іноземних компаній з даної країни, тому що подібні угоди приводять до зменшення запасів іноземної валюти на рахунках резидентів. Принцип подвійного рахунку припускає, що будь-яка міжнародна угода автоматично враховується в платіжному балансі двічі: один раз як кредит, інший раз як дебет (див. рис. 14.1).

Кредит		Дебет	
I. Рахунок поточних операцій			
1. Експорт товарів		2. Імпорт товарів	
Сальдо балансу зовнішньої торгівлі (торговельний баланс)			
3. Експорт послуг		4. Імпорт послуг	
5.	Чисті доходи від інвестицій		
6.	Чисті поточні трансферти		
Сальдо балансу по поточних операціях			
II. Рахунок операцій з капіталом і фінансових операцій			
7.	Чисті капітальні трансферти	9. Надані довгострокові й короткострокові кредити	
8.	Отримані довгострокові й короткострокові кредити		
10.	Чисті пропуски й помилки		
Сальдо балансу по капітальних операціях і фінансових операціях			
Сальдо балансу офіційних розрахунків			
III. Офіційні резерви			
		11. Чисте збільшення офіційних валютних резервів	

Рис. 14.1 – Узагальнена структура платіжного балансу

Платіжний баланс містить у собі три складові елемента:

- 1) рахунок поточних операцій;
- 2) рахунок операцій з капіталом і фінансових операцій;
- 3) офіційні резерви.

У рахунку поточних операцій відображаються всі надходження від продажу товарів і послуг нерезидентам і всі видатки резидентів на товари й послуги, надані іноземцями, а також чисті доходи від інвестицій і чисті поточні трансферти.

Різниця між товарним експортом і товарним імпортом утворює **торговельний баланс**. Торговельний експорт ураховується зі знаком «плюс» і виступає як кредит тому, що створює запаси іноземної валюти в національних банках. Навпаки, товарний імпорт ураховується в графі «дебет» зі знаком «мінус» тому, що він скорочує запаси іноземної валюти в країні. Якщо товарний експорт перевищує товарний імпорт, то утворюється позитивне **сальдо торговельного балансу**, якщо ж товарний імпорт перевищує товарний експорт, то виникає негативне сальдо торговельного балансу.

Рахунок поточних операцій фіксує також експорт і імпорт послуг, до яких ставляться платежі за використання інтелектуальної власності (патентів, технологій), видатки, пов'язані з міжнародним туризмом, транспортом, страхуванням.

У рахунку поточних операцій відображаються також чисті доходи від інвестицій. Вони пов'язані з «чистим експортом» кредитних послуг, тобто послуг вкладеного за кордоном національного грошового капіталу. У цю статтю

включаються власно доходи на інвестиції, відсотки по боргових зобов'язаннях, а також оплата праці резидентів, що працюють за кордоном. Якщо національний капітал за кордоном приносить більший обсяг відсотків і дивідендів, чим іноземний капітал, інвестований у даній країні, то чисті доходи від інвестицій виявляться позитивними, у протилежному випадку – негативними.

Чисті поточні трансферти включають перекази приватних і державних коштів в інші країни без одержання у відповідь товару або послуги (подарунки, грошові перекази за кордон, безплатна допомога іноземним державам). Оскільки переказ поточних трансфертів здійснюється без відчутного припливу цінностей, необхідно вписати штучний дебетовий рядок, щоб зберігся принцип подвійного рахунку.

Якщо доходи країни від експорту товарів і послуг і поточні трансферти з-за кордону перевищують її видатки на імпорту товарів і послуг, то вона має позитивне сальдо по балансі поточних операцій. Якщо країна витрачає на товари й послуги з-за кордону й на поточні трансферти за кордон більше, ніж одержує у вигляді доходів від продажу товарів і послуг за кордон, то вона має дефіцит балансу поточних операцій.

Дефіцит балансу поточних операцій відображає заборгованість країни іншим країнам. Дефіцит рахунку поточних операцій може бути профінансований:

шляхом продажу частини активів іноземцям;

за допомогою закордонних позик в іноземних банків, урядів або міжнародних організацій;

за рахунок скорочення офіційних валютних резервів. Однак фінансування поточного рахунку має межі. Коли активи виснажуються, кредити не надаються, офіційні валютні резерви зведені до мінімуму, необхідне коректування поточного рахунку шляхом скорочення видатків країни за кордоном або збільшення доходів від продажу товарів і послуг за кордон.

Всі міжнародні угоди з активами країни (їхня купівля й продаж) відображаються в рахунку операцій з капіталом і фінансових операцій. Рахунок операцій з капіталом і фінансових операцій включає також чисті капітальні трансферти (безоплатну передачу власності на основний капітал). До них ставляться інвестиційні трансферти, анулювання боргу кредитором.

Надання й одержання довгострокових і короткострокових кредитів також включається в даний рахунок. Надання кредитів означає видатки на купівлю активів за кордоном (акцій, облігацій, нерухомості й т. д.), одержання ж кредитів – надходження від продажу активів.

Позитивне сальдо рахунку руху капіталу визначається як чистий приплив капіталу в країну. Навпаки, чистий відтік виникає при дефіциті рахунку руху капіталу.

Баланс поточних операцій і баланс рахунку операцій з капіталом у цілому являють собою баланс офіційних розрахунків.

У баланс офіційних розрахунків включається також стаття «Чисті пропуски й помилки». Кожна угода повинна двічі відобразитися в платіжному балансі – по дебету й по кредиту, однак на практиці це не завжди виконується. Учинені здійснені угоди в ряді випадків ураховуються різними службами, інформація яких може не збігатися як за часом, так і в числовому вираженні. Деякі угоди можуть взагалі виявитися неврахованими. Загальну суму таких неврахованих потоків можна з'ясувати, тільки підрахувавши загальні підсумки по кредиту й дебету.

Платіжний баланс повинен дорівнювати нулю. Тому дефіцит по рахунку поточних операцій повинен у точності відповідати позитивному сальдо по рахунку операцій з капіталом і фінансових операцій.

Взаємозв'язок поточного рахунку й рахунку руху капіталу може бути представлений алгебраїчно шляхом послідовних перетворень основної тотожності національних рахунків:

$$Y = C + I + G + X_n.$$

Віднімаючи з обох частин рівняння $(C + G)$, одержуємо:

$$Y - C - G = I + X_n.$$

У лівій частині рівняння ми одержимо величину національних заощаджень (S_n) .

Переписавши дане рівняння, одержуємо:

$$I - S_n = -X_n.$$

Дана форма запису основної тотожності національних рахунків показує зв'язок між міжнародними потоками коштів, що призначаються для нагромадження капіталу $(I - S_n)$, і міжнародними потоками товарів і послуг (X_n) .

Величина $(I - S_n)$ являє собою надлишок внутрішніх інвестицій над внутрішніми заощадженнями й характеризує рахунок руху капіталу. Він показує обсяг інвестицій, фінансованих за рахунок іноземних позик. Рахунок поточних операцій фіксує кошти, одержувані з-за кордону в обмін на вітчизняний чистий експорт товарів і послуг (включаючи чистий виторг від використання вітчизняних факторів виробництва). Тому величина X_n відображає рахунок поточних операцій.

З основної тотожності національних рахунків витікає, що рахунок руху капіталу й поточний рахунок платіжного балансу врівноважують один одного, тобто:

$$X_n = -(I - S_n) = S_n - I.$$

Якщо інвестиції перевищують національні заощадження ($I > S_n$), то надлишок інвестицій повинен фінансуватися з-за кордону, за рахунок іноземних позик. Ці позики дозволяють країні імпортувати товарів і послуг більше, ніж експортувати ($IM > X_n$), тобто чистий експорт є негативною величиною ($X_n < 0$). На світовій арені країна виступає як боржник. Отже, дефіцит балансу по поточних операціях фінансується в основному чистим припливом капіталу на рахунок руху капіталу.

Навпаки, якщо національні заощадження перевищують внутрішні інвестиції, то надлишкові заощадження використовуються для кредитування закордонних партнерів. Їм потрібні ці кредити, оскільки експорт товарів і послуг з даної країни перевищує її імпорт ($EX > IM$), тобто чистий експорт є позитивною величиною ($X_n > 0$). На світовій арені країна виступає як кредитор. Отже, активне сальдо поточного рахунку супроводжується чистим відтоком капіталу, тому що надлишкові кошти поточного рахунку будуть використані для купівлі нерухомості за кордоном або наданням позик іншим країнам.

Таким чином, рахунок руху капіталу й поточний рахунок урівноважують один одного. Однак, таке взаємо врегулювання рахунків платіжного балансу здійснюється за умови, що Центральний банк не вживає валютних інтервенцій і не змінює величини офіційних валютних резервів. У цьому випадку, якщо відбувається приплив капіталу, то з'являється тенденція до відносного подорожчання національної валюти, а якщо відтік капіталу – до її відносного здешевлення. Вільні коливання валютного курсу є механізмом автоматичного зрівноважування поточного і фінансового рахунків платіжного балансу.

Якщо баланс офіційних операцій зводиться з дефіцитом, погашення заборгованості може здійснюватися Центральним банком за рахунок скорочення офіційних резервів (у випадку, якщо Центральний банк утримується від коректування валютного курсу).

Центральний банк часто продає або купує на приватних ринках міжнародні валютні резерви для того, щоб вплинути на сформовану макроекономічну ситуацію. Подібні угоди називаються **офіційними валютними інтервенціями**.

Коли Центральний банк продає або купує іноземні активи, ця угода відображається в рахунку капіталу й фінансових операцій у такий же спосіб, як і угода, здійснювана приватною особою. Ріст офіційних валютних резервів у Центральному банку відображається в дебеті зі знаком «мінус», тому що дана операція являє собою видаток іноземної валюти і є імпортоподібною. Навпаки, зменшення офіційних резервів іноземної валюти враховується в кредиті зі

знаком «плюс», оскільки в цьому випадку пропозиція іноземної валюти збільшується й дана операція є експортоподібною.

До **офіційних валютних резервів** ставляться: монетарне золото, іноземна валюта, СПЗ (спеціальні права запозичення) і резервна позиція у МВФ Дефіцит платіжного балансу, під яким мається на увазі баланс офіційних розрахунків, у точності дорівнює чистим продажам іноземної валюти Центральним банком. І навпаки, позитивне сальдо платіжного балансу буде в точності дорівнювати чистим закупівлям іноземної валюти Центральним банком.

Оцінки активу або дефіциту платіжного балансу не можуть бути однозначними. Все залежить від причин, що їх викликали, і стабільності.

Дефіцит або актив платіжного балансу можуть бути реакцією на зростання або скорочення іноземного попиту на валюту даної країни для використання її як резервного активу. Загальним правилом є наступне: в умовах нормально зростаючої економіки країна, чия валюта використовуються як кошти міжнародних розрахунків, повинна мати дефіцит балансу поточних операцій. Тому що більша частина світових грошей має форму банківських депозитів або казначейських векселів у ключовій валюті, зростаючий попит на світові гроші з боку всіх інших країн породжує дефіцит міжнародних розрахунків ключової валюти. У цьому випадку дефіцит платіжного балансу може бути цілком нормальним явищем, а не ознакою слабості національної валюти, як у всіх інших випадках.

Якщо ж країна не є світовим фінансовим центром, то стійкі й тривалі дефіцити платіжних балансів згодом приводять до виснаження офіційних резервів. У цьому випадку проводиться коректування платіжного балансу, зв'язане зі складною макроекономічною перебудовою: скорочення видатків країни за кордоном або збільшення доходів від експорту шляхом використання зовнішньоторговельних обмежень, або коректування обмінного курсу валюти.

У ході таких коректувань можуть виникати негативні наслідки для економіки, такі як зниження рівня життя населення в результаті підвищення загального рівня цін, знецінювання національної валюти, скорочення зайнятості в окремих галузях і т. ін. Тому коригувальні міри нерідко відкладаються.

Фактором збільшення кризи платіжного балансу є недовіра економічних агентів до політики уряду й Центрального банку. Очікування знецінювання національної валюти стимулюють спекулятивний попит на іноземну валюту. Це значно утрудняє дії Центрального банку по захисту національної валюти від знецінювання, тому що його офіційних резервів може виявитися недостатньо для одночасного фінансування дефіциту платіжного балансу й задоволення зростаючого спекулятивного попиту на іноземну валюту. Єдиним способом виходу із цієї ситуації є коректування обмінного курсу валюти.

14.2 Валютний курс і його різновиди.

Еволюція валютної системи

Валютний курс – ціна одиниці національної валюти, виражена в одиницях іноземної валюти. Валютний курс установлюється законодавчо або визначається в процесі взаємного котирування валют. Розрізняють два основних методи валютного котирування – прямий і непрямий.

Пряме котирування – вираження валютного курсу одиниці національної валюти через певну кількість одиниць іноземної валюти.

Непряме котирування – вираження валютного курсу одиниці іноземної валюти через певну кількість одиниць національної валюти. Для оцінки економічного розвитку й прогнозування використовуються розрахункові різновиди валютного курсу.

Номінальний валютний курс – ціна одиниці національної валюти, виражена в одиницях іноземної валюти.

$$E_n = \frac{C_f}{C_d},$$

де E_r – реальний валютний курс;

P_f – індекс цін закордонної країни;

P_d – індекс цін своєї країни.

Реальний валютний курс дозволяє оцінити динаміку валютного курсу стосовно однієї валюти. Для того, щоб оцінити динаміку валютного курсу стосовно багатьох валют, наприклад, до валют країн-торговельних партнерів, розраховують ефективний валютний курс.

Номінальний ефективний валютний курс – співвідношення між національною валютою й валютами інших країн, зваженими відповідно до питомої ваги цих країн у валютних операціях даної країни.

Номінальний ефективний валютний курс розраховується по формулі:

$$E_n^e = \sum_i (P_n^E \cdot W_i),$$

де E_n^e – номінальний ефективний валютний курс;

\sum_i – знак суми показників по i країнам;

i – країна-торговельний партнер;

$P_n^e = \frac{E_1}{E_0}$ – індекс номінального валютного курсу поточного

року (E_1) у порівнянні з базовим роком (E_0) кожної країни- торговельного партнера;

$W_i = (X_i + IM_i) / (X_{total} + IM_{total})$ – питома вага кожної країни в торговельному

обороті даної країни із країнами-торговельними партнерами.

Однак даний показник не враховує зміну рівня цін або показників витрат виробництва у своїй країні й у країнах-торговельних партнерах. Ці зміни враховуються в показнику реального ефективного валютного курсу.

Реальний ефективний валютний курс – номінальний ефективний валютний курс із урахуванням зміни рівня цін або інших показників витрат виробництва у своїй країні й у країнах-торговельних партнерах.

Реальний ефективний валютний курс розраховується по формулі:

$$E_r^e = \sum_i (P_r^E \cdot W_i),$$

де E_r^e – реальний ефективний валютний курс;

\sum_i – знак суми показників по i -країнах;

i – країна-торговельний партнер;

$P_r^e = \frac{E_1}{E_0}$ – індекс реального валютного курсу поточного року (E_1) у порівнянні з базовим роком (E_0) кожної країни-торговельного партнера;

$W_i = (X_i + IM) / (X_{total} + IM_{total})$ – питома вага кожної країни в торговельному обороті даної країни із країнами-торговельними партнерами.

Реальний ефективний валютний курс ϵ :

- основним показником, що характеризує динаміку валютних курсів;
- підставою для прогнозів про тенденції їхнього розвитку;
- показником, що характеризує конкурентоспроможність країн на

світовому ринку.

Якщо даний показник підвищується, то експорт стає більше дорогим і розміри його скорочуються, а імпорт, навпаки, стає більше дешевим і розміри його ростуть, тобто конкурентоспроможність країни на світовому ринку при рості даного показника падає.

Величина росту реального ефективного валютного курсу в порівнянні з більше сприятливими періодами в розвитку країни показує розмір девальвації національної валюти, необхідний для відновлення її конкурентоспроможності й збалансованості платіжного балансу.

Особливою теорією, що пояснює довгострокову зміну валютного курсу, є **теорія паритету купівельної спроможності (ПКС)**. Під паритетом купівельної спроможності розуміється рівність купівельної спроможності різних валют при незмінному рівні цін у кожній із країн. Цей висновок ґрунтується на законі однієї ціни, відповідно до якого в умовах досконалої конкуренції той самий товар у різних країнах повинен мати однакову ціну, якщо вона виражена в одній і тій же валюті. Виходячи із цього будується теорія абсолютного ПКС,

відповідно до якої обмінний курс між валютами двох країн дорівнює співвідношенню рівнів цін у цих країнах.

Валютний курс на основі теорії абсолютного ПКС виражається наступною формулою:

$$E_{d|f} = P_d / P_f,$$

де $E_{d|f}$ – валютний курс;

P_d – рівень внутрішніх цін;

P_f – рівень цін за кордоном.

Теорія відносного ПКС говорить, що зміна обмінного курсу між валютами двох країн пропорційно відносній зміні рівня цін у цих країнах.

Валютний курс на основі відносного ПКС виражається наступною формулою:

$$E_{d|f}^1 = E_{d|f}^0 \cdot \frac{P_d^1 / P_d^0}{P_f^1 / P_f^0},$$

$E_{d|f0}$ – валютний курс у базовому році;
 P_{d1} – рівень внутрішніх цін цього року;
 P_{f1} – рівень цін за кордоном цього року;
 P_{d0} – рівень внутрішніх цін у базовому році;
 P_{f0} – рівень цін за кордоном у базовому році.

Валютний курс на базі теорії відносно ПКС можна визначити також по наступній формулі:

$$E_{d|f}^1 = E_{d|f}^0 \cdot \frac{P_d^1/P_d^0}{P_f^1/P_f^0},$$

де $E_{d|f1}$ – валютний курс цього року;

$E_{d|f0}$ – валютний курс у базовому році;
 P_{d1} – рівень внутрішніх цін цього року;
 P_{f1} – рівень цін за кордоном цього року;
 P_{d0} – рівень внутрішніх цін у базовому році;
 P_{f0} – рівень цін за кордоном у базовому році.

Валютний курс на базі теорії відносно ПКС можна визначити також по наступній формулі:

$$\pi_d - \pi_f = \frac{E_{(t+1)} - E_t}{E_t},$$

де ліва сторона – розходження в темпах інфляції усередині країни (π_d) і за кордоном (π_f);

права – зміна курсу національної валюти.

У цілому теорії, засновані на ПКС, не завжди застосовні через перекручування цін внаслідок відсутності зробленої конкуренції, наявності торговельних бар'єрів і т. ін.

Валютний курс визначається взаємодією попиту та пропозиції валюти. Попит на іноземну валюту й одночасна пропозиція національної валюти виникає внаслідок необхідності оплати імпорту товарів, купівлі іноземних цінних паперів, придбання власності за кордоном і т. ін. Попит на національну валюту й одночасна пропозиція іноземної валюти виникає в результаті експорту товарів, продажу національних активів, власності й т. ін. Таким чином, експортом і експертотподібними операціями країна «заробляє» іноземну валюту, необхідну для оплати імпорту й здійснення інших платежів. ,

Залежно від режиму формування розрізняють плаваючий і фіксований валютний курс. **Плаваючий або гнучкий валютний курс** – курс, що вільно змінюється під впливом попиту та пропозиції, на який держава може за певних

умов роботи вплив шляхом валютних інтервенцій. **Фіксований валютний курс** – офіційно встановлене співвідношення між валютами, що держава зобов'язується підтримувати.

Економічний зміст зміни валютного курсу при режимі плаваючого й фіксованого валютного курсу різний. Якщо країна дотримується режиму змінного валютного курсу, то його зміна відбувається як результат простої взаємодії ринкових сил попиту та пропозиції. У результаті національна

валюта може або знецінитися, що означає одночасне подорожчання іноземної валюти, або подорожчати, що означає одночасне знецінення іноземної валюти (див. рис. 14.2).

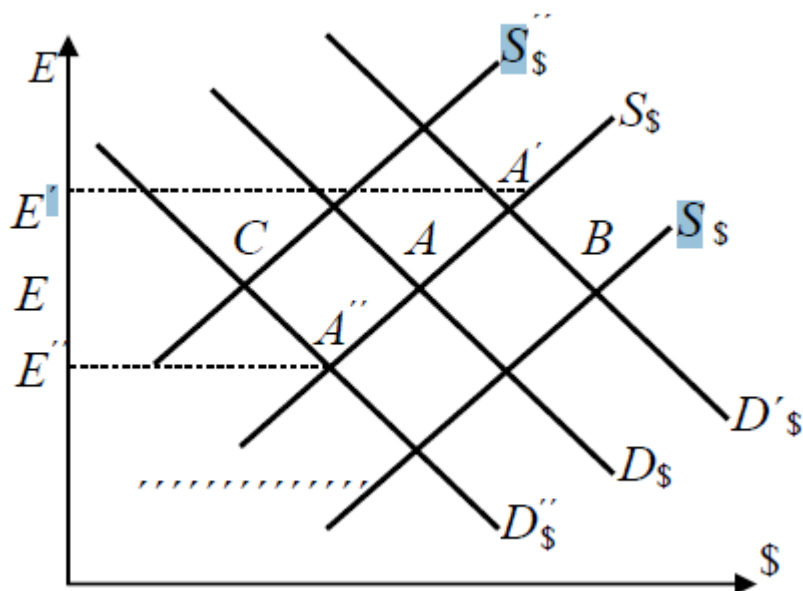

Рис. 14.2 – Адаптація плаваючого валютного курсу

Якщо при постійній пропозиції валюти попит на неї зріс, то крива попиту зрушиться на рівень D'_s . Виниклий дефіцит попиту на іноземну валюту в розмірі AB зрушує баланс попиту та пропозиції в точку A' , що означає ріст її курсу до E' . Аналогічне падіння попиту на іноземну валюту приводить до переміщення кривої попиту на рівень D''_s . Виникає надлишок пропозиції іноземної валюти в розмірі AC , баланс устанавлюється на більше низькому рівні A'' , що означає падіння валютного курсу до E'' . Аналогічні ефекти виникають при постійному попиті на валюту, але при зміні пропозиції.

У випадку фіксованого режиму валютного курсу його адаптація відбувається інакше (див. рис. 14.3). Наприклад, при рості попиту на іноземну валюту (крива попиту зрушується на рівень D'_s) центральний банк продає іноземну валюту зі своїх резервів для втримання курсу на колишньому рівні (крива пропозиції зміщується убік S_s). Одночасно відбувається скорочення обсягу національної валюти, що перебуває в обігу. Зменшення грошової маси

означає скорочення видатків, у тому числі й на імпорт. Це зменшує попит на валюту. У результаті крива попиту $D'\$$ поступово зміщається назад до рівня $D''\$$. Процес адаптації відбувається доти, доки курс не відновиться на колишньому рівні E .

При системі плаваючих валютних курсів зниження валютного курсу називається **знецінюванням валюти**, підвищення – **подорожчанням валюти**. При системі фіксованих валютних курсів ці процеси називаються **девальвація** й **ревальвація** відповідно. В основі попиту та пропозиції валюти лежить ціна самої валюти. При підвищенні курсу іноземної валюти попит на неї падає, а пропозиція росте. При зниженні курсу попит збільшується, а пропозиція падає.

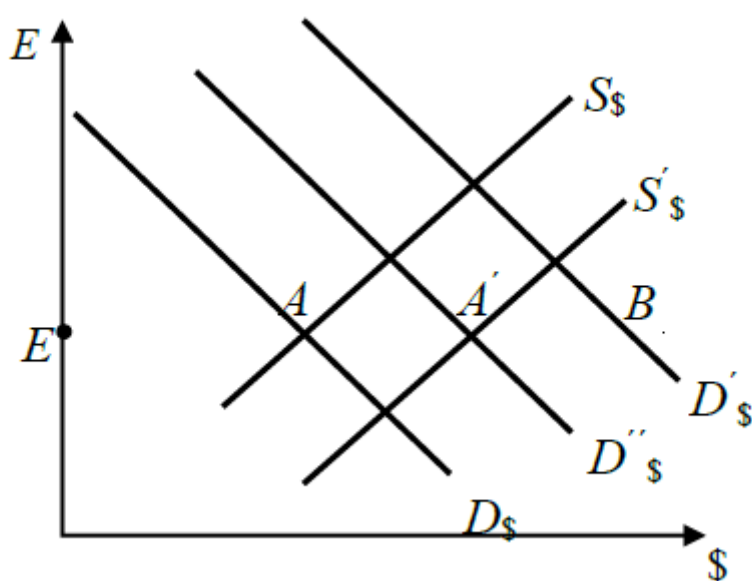

Рис. 14.3 – Адаптація при фіксованому валютному курсі

На попит на валюту, а виходить, на валютний курс, впливають наступні фактори.

1. Зміни в смаках споживачів. Якщо споживачі стали віддавати перевагу товарам іншої країни, то попит на іноземну валюту й, відповідно, її валютний курс зростає.
2. Відносна зміна цін. Якщо рівень внутрішніх цін підвищиться, а в іншій країні залишиться незмінним, то споживачі стануть віддавати перевагу товарам іншої країни, що підвищить попит на іноземну валюту й курс її підвищиться.
3. Відносні зміни в доходах. Якщо ріст національного доходу однієї країни відбувається швидше, ніж ріст цього показника в інших країнах, то споживачі здобувають більше товарів, у тому числі й імпортних, підвищуючи попит на іноземну валюту і її курс.
4. Відносні реальні процентні ставки. Якщо реальні процентні ставки в країні підвищуються, то зростає попит на національну валюту й курс її валюти також підвищується.

Валютний курс залежить від стану платіжного балансу. Якщо баланс офіційних розрахунків зводиться з дефіцитом, то валютний курс знижується. І навпаки, якщо виникає позитивне сальдо балансу офіційних розрахунків, то валютний курс підвищується.

Зміна курсів валют робить безпосередній і неоднаковий вплив на вартість товарів у міжнародній торгівлі й вартість інвестицій, які виражені 189

в цих валютах. Падіння курсу національної валюти приводить до зниження цін національних товарів на світовому ринку, виражених в іноземній валюті, що сприяє росту експорту. Ціни ж на іноземні товари, виражені в національній валюті, стають вище, у результаті чого імпорт скорочується. У результаті падіння курсу національні активи й цінні папери дешевшають і стають більше привабливими для іноземних інвесторів, що приводить до збільшення припливу капіталу з-за кордону. Підвищення курсу національної валюти приводить до зворотних ефектів.

Валютний курс є одним з основних елементів міжнародної валютної системи. **Валютні системи** у своєму розвитку пройшли кілька етапів. Їхня класифікація заснована на тим, який актив є резервним. За цим критерієм виділяються системи золотого, золотодоларового стандарту й сучасна валютна система.

Золотий стандарт (з 1880 до 1914 р. і з 1925 до 1931 р.) – міжнародна валютна система, заснована на офіційному закріпленні країнами золотого вмісту в одиниці національної валюти із зобов'язанням центральних банків купувати й продавати національну валюту в обмін на золото. Валютні курси були фіксованими, що називалося монетним паритетом. Курси могли коливатися навколо монетного паритету, у рамках золотих крапок, якщо валютний курс виходив за рамки золотих крапок, то відбувався перелив золота із країни в країну, що повертало курс на місце. Країни не могли контролювати грошову масу, що викликало процеси макроекономічної нестабільності. Дефіцит платіжного балансу покривався золотом і переливом короткострокового капіталу. Криза 30-х років, одержавлення золотого запасу, повсюдна девальвація валют, збільшення торговельних обмежень, у результаті чого міжнародна торгівля скоротилася майже вдвічі, привели до розпаду системи золотого стандарту.

Золотодоларовий стандарт (1944–1971 рр.) – міжнародна валютна система, заснована на офіційно встановлених фіксованих паритетах валют до долара США, що був конвертованим у золото за фіксованим курсом. Функціонування даної системи пов'язане з діяльністю Міжнародного валютного фонду (МВФ), на який були покладені функції керування.

Основними елементами даної валютної системи є наступні:

введення уніфікованої системи валютних курсів з офіційно зафіксованим курсом валюти до золота або іншої валюти;

– установа паритету валют до золота або прямо, або через золотий вміст долара США, зафіксований на 01.07.1944 р. у розмірі 0,88571 г золота за 1 дол., або 35 дол. за унцію;

– забезпечення конвертованості двох резервних валют – долара США й фунта стерлінгів у золото за офіційним курсом;

– підтримка курсів всіх валют у межах 1 % відхилення від паритету;

– одержання згоди МВФ на будь-яку зміну курсу, що перевищує 10 % відхилення від паритету. країни можуть використовувати будь-яку систему валютного курсу за своїм вибором – фіксованого або плаваючого;

МВФ повинен здійснювати твердий нагляд за розвитком валютних курсів і угодами про їхнє встановлення;

скасовано офіційну ціну золота й воно перестало відігравати роль офіційного засобу платежу між МВФ і його членами;

Система фіксованих курсів функціонувала успішно приблизно до 60-х років. Однак пізніше, внаслідок зміни конкурентних позицій окремих країн, дефіциту платіжного балансу в країнах з резервною валютою, ця система стала менше відповідати потребам світової економіки. В 1971 р. США офіційно припинили конвертувати долари в золото за офіційним курсом. Система золотодоларового стандарту розпалася.

Сучасна валютна система (з 1978 р.) – це система з комбінацією фіксованих і плаваючих курсів, регульована на двосторонній і багатосторонній основі.

Основні риси сучасної валютної системи:

створено спеціальні права запозичення (СДР) як додатковий резервний актив у міжнародній валютній системі.

14.3 Мультиплікатор видатків у відкритій економіці

У закритій економіці вся вироблена продукція продається усередині країни, і всі видатки діляться на споживання (C), інвестиції (I) і державні видатки (G). У відкритій економіці частина продукції експортується й частина продукції імпортується. Тому величину видатків нерезидентів на придбання нашого експорту й видатки на імпорт необхідно враховувати при обчисленні виробленої продукції.

Різниця між експортом і імпортом визначається як чистий експорт (X_n). Тоді основна тотожність національних рахунків приймає вид:

$$Y = C + I + G + X_n, \text{ де } X_n = EX - IM.$$

Якщо величина чистого експорту позитивна, то країна має позитивне сальдо балансу поточних операцій, якщо чистий експорт негативний, то баланс поточних операцій зводиться з дефіцитом.

З основної тотожності національних рахунків видно, що чистий експорт є найважливішим показником стану економіки. Зміни в чистому експорті можуть викликати зміни в сукупному випуску й зайнятості. Основна тотожність

національних рахунків показує також взаємозв'язок між величиною сукупного випуску, внутрішніми видатками й чистим експортом, а саме:

$$X_n = Y - (C + I + G).$$

Якщо величина випуску більше, ніж внутрішні видатки, країна експортує різницю: величина чистого експорту є позитивною. Якщо величина випуску менше внутрішніх видатків, країна імпортує різницю: величина чистого експорту стає негативною.

Відповідно до кейнсіанської моделі в закритій економіці збільшення якого-небудь елемента автономних видатків (споживання, інвестицій або державних видатків) дає мультиплікативний ефект росту національного доходу (сукупного випуску).

Участь країни в міжнародній торгівлі товарами й послугами впливає на величину мультиплікатора. Для визначення величини мультиплікатора видатків у відкритій економіці необхідно ввести в аналіз функцію чистого експорту. Передбачається, що експорт не залежить від величини національного доходу країни, але залежить від доходів закордонних країн. У той же час зміна національного доходу країни впливає на її імпорт відповідно до граничної схильності до імпортування.

Функція чистого експорту має такий вигляд:

$$X_n = g - m'Y,$$

де X_n – чистий експорт;

Y – національний дохід (сукупний випуск);

g – автономний чистий експорт;

m' – гранична схильність до імпортування.

Гранична схильність до імпортування показує, наскільки збільшується імпорт при рості національного доходу на 1 грошову одиницю:

$$m' = \frac{\Delta M}{\Delta Y}.$$

Гранична схильність до імпортування, як і гранична схильність до заощадження, є «вилученням» із внутрішнього потоку видатків. У всіх наступних кругообігах видатків у відкритій економіці частка додаткового доходу, що трансформується в нові видатки, буде рівнятися: $1 - m' - s$.

Значення мультиплікатора видатків у відкритій економіці й рівноважний обсяг випуску можна одержати, вирішивши систему рівнянь:

1) $Y = C + I + G + X_n$ – основна тотожність національних рахунків;

2) $C = C + c(1 - t)Y$ – кейнсіанська функція споживання;

3) $X_n = g - m' Y$ – функція чистого експорту.

$$Y = \frac{1}{1 - c(1 - t) + m'} \cdot (\bar{C} + I + G + g),$$

де $\frac{1}{1 - c(1 - t) + m'}$ – мультиплікатор витратів у відкритій економіці.

Ефект мультиплікатора витратів у відкритій економіці менше, ніж у закритій, тому що витрати на імпорт, як і заощадження, губляться як компонент сукупного попиту.

На чистий експорт впливають наступні фактори:

– рівень доходів у даній країні й за кордоном. Якщо рівень доходів у країні підвищується, то зростають витрати на імпорт, чистий експорт зменшується. Якщо рівень доходів підвищується за кордоном, то зростає наш експорт і чистий експорт;

– валютний курс. Якщо курс національної валюти знижується, то вартість нашого експорту за кордоном також знижується, що приводить до збільшення експорту й, відповідно, чистого експорту;

– наявність торговельних бар'єрів. Якщо в національній економіці застосовуються міри, що обмежують імпорт (мита, квоти й т. ін.), то імпорт скорочується й чистий експорт зростає. Зміна зазначених факторів у протилежному напрямку приведе до зворотних ефектів.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ

Базова література

1. Макаренко Михайло Ілліч. Макроекономіка [Текст] : підручник / Макаренко М.І., Семененко Т.О., Петрушенко Ю.М. ; Сум. держ. ун-т. - Вид. 2-ге, перероб. - Суми : Сум. держ. ун-т, 2021. - 306 с.
2. Панчишин Степан. Макроекономіка [Текст] : навч. посіб. / Степан Панчишин ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Екон. ф-т. - 4-те вид., випр. і допов. - Львів : Апріорі, 2022. - 523 с.
3. Шинкар Віктор Андрійович. Макроекономіка : теорія і практикум [Текст] : [навч. посіб.] / В.А. Шинкар, С.В. П'ясецька-Устич ; Держ. ВНЗ "Ужгород. нац. ун-т". - Вид. 2-ге, допов. і перероб. - Ужгород : РІК-У , 2020. - 478 с.
4. Економічна теорія [Текст] : підруч. : у 2 ч. / Київ. нац. торг.-екон. ун-т. - Київ : Київ. нац. екон.-торг. ун-т, 2021. - ISBN 978-966-918-028-5 (заг.). Ч. 2 : Макроекономіка / [В.Д. Лагутін та ін.] ; за ред. В.Д. Лагутіна, д-ра екон. наук, проф., 2021. - 327 с.
5. Макроекономіка і основи глобалізації: навчальний посібник/за ред. Н.Б. Решетняк, С.О. Климовой. - Харків: Видавництво Іванченка І. С. - 2024. - 336. с.
5. David Romer Advanced macroeconomics University of California, Berkeley https://new.mmf.1nu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/03/Romer_adv-macroec.pdf
6. Eichengreen Barry. Globalizing Capital : A History of the International Monetary System – Third Edition. Publisher Princeton University Press. 2019. 320 pages.
7. Gulesserian Joseph. The Practical MBA on Economics: What They Do & Don't Teach You At Business School-Essential Gear For The Economic. Tsunami Kindle Edition. 2022. 566 pages.
8. Macroeconomics / Matthias Doepke, Andreas Lehnert, Andrew W. Sellgren <https://www.bu.edu/econ/files/2014/08/DLS1.pdf>
9. Melvin Michael, Norrbin Stefan. International Money and Finance.

Допоміжна література

1. Абрамов Ф.В. Маніпулювання настроями суспільства як засіб відволікання суспільної уваги // Східна Європа: економіка, бізнес та управління, 2022. - Випуск 3 (36). - С. 3–8.
 1. Абрамов Ф.В. Індукований опір суспільства та заходи його попередження. Бізнес Інформ, 2020. - № 5. - С. 22–28.
 2. Абрамов Ф.В. Цільова та етична неефективність формальних правил як чинник поширення маніпулювання суспільними настроями та уповільнення інституційних реформ // Бізнес Інформ, 2021.-№ 6. - С.6–12.
 3. Абрамов Ф.В. Фактори формування демонстраційних формальних правил в сфері охорони навколишнього середовища // Бізнес Інформ, 2022.
 4. № Губанова Н.Н. Розвиток цифрової економіки та інституційні реформи України: макроекономічний аспект. Вісник економіки транспорту і промисловості, 2021. – № 74. – С. 24-30.
 5. Звонар В. П., Решетняк Н. Б. Томах В. В. Цифрова економіка та трансформація традиційних індустрій: виклики та можливості інституціоналізації цифрової економіки // Економіка. Фінанси. Право. – 2024 р. – № 4. – С. 79 – 83. DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2024.4.16>
 6. Климова С.О., Аналіз наслідків глобалізаційного процесу для економіки країн. Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Економічні науки. – Харків : НТУ «ХПІ», 2021. – № 4. – С. 71-74.
 7. Косич М.В., Губанова Н.Н. Розвиток електронного урядування в Україні. Вісник економіки транспорту і промисловості, 2023. – № 81-82. – С. 52-59.
 8. Решетняк Н. Б. Погляди сучасних економістів на правові засади функціонування держави // Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. – Том 35 (74). № 2. – 2024. – С. 17 – 21.
https://www.econ.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/35_74_2/6.pdf
 9. Сержанов В.В., Абрамов Ф.В. Динаміка демонстраційних формальних правил у сфері охорони здоров'я.
 10. Сержанов В.В., Дяченко Т.А., Абрамов Ф.В. Корупція, неефективні інститути та європейська інтеграція // Науковий вісник Ужгородського університету, 2022. - Випуск 44. - С. 90–95.
 11. Сержанов В.В., Дяченко Т.А., Абрамов Ф.В. Динаміка ефективності формальних правил та суспільні настрої: демонстраційні формальні правила VS

маніпулювання суспільними настроями // Цифрова економіка та економічна безпека, 2022. - Випуск 1(01). - С. 143–148.

12. Сержанов В.В., Максименко Я.А., Абрамов Ф.В. Ефективність формальних правил фінансового моніторингу // Держава та регіони, 2022. - № 3 (126). - С. 10–15.

13. Яцина В.В., Кочетова Т.І. Синергетичний підхід до оптимізації інвестиційних бізнес-процесів. Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки) = Bulletin of the National Technical University "KhPI" (economic sciences) Збірник наукових праць. – Харків : НТУ «ХПІ», 2021. – № 3(5) 2021. – С. 50-53.

14. Хмеловський Т.Г., Решетняк Н.Б., Тимченко І.Є. Роль монетарної політики національного Банку України в забезпеченні макроекономічної стабільності в Україні//Актуальні питання економічних наук. - 2025. - № 10.С.1-20. DOI: [https:// doi.org/10.5281/zenodo.15298013](https://doi.org/10.5281/zenodo.15298013)

[URL:https:// a-economies.com.ua / index.php / home /article /view / 424.](https://a-economies.com.ua/index.php/home/article/view/424)

Навчальне видання

МАКРОЕКОНОМІКА

Конспект лекцій

для студентів спеціальностей

С1 Економіка та міжнародні економічні відносини, С3 Міжнародні відносини,
D1 Облік і оподаткування, D2 Фінанси, банківська справа, страхування та
фондовий ринок, D3 Менеджмент, D5 Маркетинг, D7 Торгівля

Укладачі: Наталія Миколаївна ВОЛОСНІКОВА, Федір Володимирович
АБРАМОВ, Ніно Нодарівна ГУБАНОВА, Тетяна Анатоліївна ДЯЧЕНКО,
Світлана Олегівна КЛИМОВА, Яна Анатоліївна МАКСИМЕНКО,
Наталя Борисівна РЕШЕТНЯК, Вікторія Валентинівна ЯЦИНА

Відповідальний за випуск доц. Волоснікова Н. М. Роботу до видання
рекомендував проф. Погорелов С. М.

План 2025 р, поз. 501

Підп. до друку 2025р. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 8,2.

Видавничий центр НТУ «ХП».

Свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 5478 від 21.08.2017 р.

61002, Харків, вул. Кирпичова, 2

Електронне видання